

fites

núm 19 - any 2019

egongietz les lurs carref
esete enome fet resposta
la zenda et dyn passa
r mi uof he atornar .xxx.

en los cauals de formica gts falch
egongietz les lurs carref
esete enome fet resposta
de la zenda et dyn passat
pagar mi uof he atornar .xxx.vi.
erame p en .o .gu .lucan . cora
e deuyers . dcores les zendes z
enf

vna .an .o . oujalmar . Encara feyer
si ni exey g li dones vna g ham e
dien los cauals de formica gts falchons
rey egongietz les lurs carref
uos nesete enome fet resposta
res de la zenda et dyn passat
pagar mi uof he atornar .xxx.vi. et
uos erame p en .o .gu .lucan . corame
me deuyers . dcores les zendes z
ornses .xvi. ^{enf} ^{enf} uof fem apate gts

encara gti fas del jeyu rey ramoren p la juy d'ete
d'edea sons g na, domaney ny .z fany uofu dauar
si agls g's uoley la gti cora no fe hac mes fetta
vay jopius .xx. jop no dauar .cajal en agltes coler
g nous cal reup .burle en ouga fmo p los uros zends a coler
gules d'ores coses feyer uof auya a dir g' fomen l'agles
d'ere gus erame uof on .o . oujalmar . por ra dar d'ere
harrif lo gti cresant de gu g de pu de mi uof d'ira . Encara
feyer ^{sup}yo gus ^{sup}peu g si los capelans del jeyu dechalabe seta
blien an domans vna .an .o . oujalmar . Encara feyer uofen fe
g d'agles d'itres si ni exey g li dones vna g ham es g bes la
moren g sapur g dien los cauals de formica gts falchans deuy cor
lurs p les lurs carref egongietz les lurs carref
dier g ja eray uof nesete enome fet resposta
v r'ite . Et compres de la zenda et dyn passat eroy jopius
lo copre g of fet g pagar mi uof he atornar .xxx.vi. et .xxvii. p
r .i. m'ite . los gts uof erame p en .o . gu .lucan . corame uof p ella
carre et delre g uof me deuyers . dcores les zendes z d's d'ores foy
d' d'ura correy cornses .xvi. ^{enf} ^{enf} uof fem apate gts jines qui
m'ite d'ura lo rey amalacha h'edamare molle caprol e ed atornaron

Aquesta publicació ha rebut un ajut econòmic de

G CONSELLERIA
O CULTURA,
I PARTICIPACIÓ
B I ESPORTS

SUMARI

Editorial	2
Per Memòria	
Centenari de Sa Capella d'en Serra	
JORDI H. FERNÁNDEZ	3
V Centenari de la sortida de l'expedició que va donar la volta al món	
HELENA JIMÉNEZ	4
Artur Pérez-Cabrero i l'Eivissa del seu temps	
FANNY TUR RIERA	6
Carta a Guillem de Banyeres, paborde de Tarragona, del seu batlle a Eivissa	
XAVIER TORRES PETERS	21
Notes Breus	
El proyecto frustrado de una biblioteca pública en Ibiza	
JORDI H. FERNÁNDEZ	29
Excavaciones arqueológicas en la finca de <i>Ses Tanques (San Mateu)</i> .	
Una construcción de los siglos XVII-XVIII	
JUAN JOSÉ MARÍ CASANOVA, GLENDA GRAZIANI ECHÁVARRI	34
Novetats bibliogràfiques	40
Una ullada a Internet	
FERRAN NOGUÉS	43
Informació del MAEF	
Memòria de les activitats del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera 2018	
MARIA BOFILL	48
Informació de l'AAMAEF	
Memoria de actividades 2018	
HELENA JIMÉNEZ BARRERO	59
L'AAMAEF viatgera. Viatge a Armenia	
PERE VILÀS GIL	64

FITES núm. 19 • any 2019

EDITA: Associació d'Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera
Via Romana, 31 - 07800 Eivissa.
Tel. 971 17 60 90- Fax 971 30 32 63 • aamaef@telefonica.net

DIRECTORA: Helena Jiménez Barrero

SECRETÀRIA DE REDACCIÓ: Ana Colomar Marí

CONSELL DE REDACCIÓ: Jordi H. Fernández Gómez, Pere Vilàs Gil, Sergi Moreno Torres, Benjamí Costa Ribas, Ana Mezquida Orti

MAQUETACIÓ I IMPRESSIÓ: Fent Impressió - www.fentimpressio.net - info@fentimpressio.net

ISSN: 2255-3584

DIPÒSIT LEGAL: I-284-2000 PREU: 6 €

La nostra societat canvia a gran velocitat. Creix, es desenvolupa, troba noves maneres de comunicar-se i de prendre consciència d'un món cada vegada més globalitzat. El planeta és cada vegada més visual, més interactiu, més pròxim. Ens movem en una realitat en què tot sembla a un simple clic de distància de les nostres vides. I en aquesta realitat virtual el Patrimoni no ocupa massa espai. No és res nou, el món modern sol heretar vicis d'altres èpoques. Ha estat sempre el gran absent en les agendes polítiques de l'un o l'altre color, en les pàgines dels diaris i, fins i tot, en les nostres converses quotidianes.

Per al Patrimoni sempre s'ha considerat que ja hi haurà un temps millor, que pot deixar-se en un segon lloc sense sentir-nos malament per això, prioritant problemes més greus o de major importància social. Però un dia ocorre alguna cosa, generalment una desgràcia, i tornem a ser conscients que el nostre Patrimoni està cada vegada més assetjat per una xarxa immensa de reptes, cada vegada majors, cada vegada més urgents, per als quals cada vegada queda menys temps per a trobar una solució.

Sembla que des d'aquestes pàgines sempre estiguem donant-li la volta al mateix tema, queixant-nos de la falta de mitjans i atenció cap al nostre Patrimoni Arqueològic, diagnosticant els mals, tractant de buscar solucions i en molts casos sembla que no som capaços de fer arribar els nostres laments al gran públic, saturat de notícies amb més pes o gravetat.

Des de l'AAMAEF, com moltes altres institucions vinculades al Patrimoni, sempre ens han preocupat aquests problemes quotidians que no omplen les portades dels periòdics. No falten exemples. Monuments que es deterioren per falta d'inversió, jaciments que no es posen en valor, elements culturals que es passen per alt perquè no hi ha diners per a ells, fins que ja és massa tard. És un camp d'acció, el del Patrimoni Arqueològic i Cultural, que no salta a la palestra més que en moments molt determinats i no sempre exempts de polèmica.

No obstant això, una troballa casual, alguna cosa aparentment sense més recorregut com localitzar un objecte singular a les aigües blaves turquesa de Formentera, desperta, de sobte, alguna cosa en el nostre interior. Una notícia que guimba de redacció en redacció, que provoca clics d'admiració. Alguna cosa

que sobtadament crida la nostra atenció, estimula la nostra curiositat, potser, fins i tot, desperta els nostres records d'infància. Es tracta d'una espècie de tresor, una cosa enigmàtica. I la bola comença a rodar.

El Patrimoni subaquàtic, el gran oblidat, aquest que tan de cap ens ha portat i ens porta, la petjada inesborrable d'un patrimoni comú que és el testimoni mut i silenciós de cultures que es relacionen i s'enfronten, restes submergides de rutes cap a mars desconeguts. En aquest cas es tracta d'una espasa, o potser que d'un sabre, en tot cas un cap del qual estirar per a desentranyar una història llargament oblidada. I a tots comença a picar-nos la curiositat, com va arribar allà aquesta espasa que ens porta a una altra, i a una altra més? Fins a divuit sabres que van poder formar part del carregament d'una nau del primer terç del XIX que pot, o no, romandre enfonsat a les aigües deas Caló de Sant Agustí.

I on, normalment, vindria el nostre reguitzell de queixes i laments, aquesta vegada no podem més que felicitar a tots els involucrats, perquè una troballa casual que podria haver esdevingut en un nou espoli, en què el contingut, enfonsat i protegit per la mar durant centenars d'anys enrere, es dispersés causant la pèrdua irreparable d'informació.

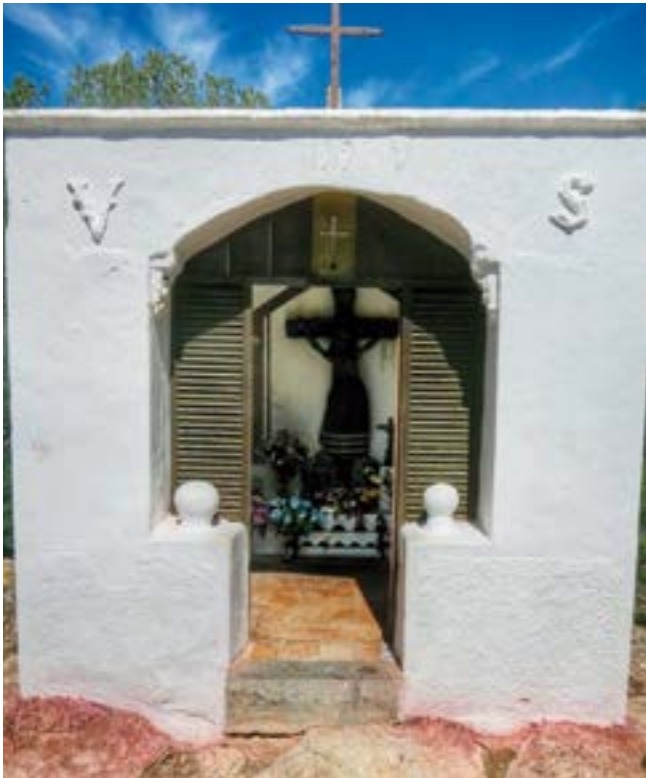
No ha estat el cas, els responsables de la troballa, Miquel Guasch i Guillermo de Barnola, van actuar de manera justa i responsable, van avisar a les autoritats i es van activar tots els protocols necessaris per a portar la troballa, de purament fortuït a bon port.

La bona sintonia de totes les institucions involucrades ha facilitat el, fins al moment, fructífer resultat. Queda molt per fer, és clar, perquè el Patrimoni subaquàtic és especialment sensible als canvis i la seva estabilització i posterior restauració s'allargarà en el temps.

Temps que potser podem aprofitar per difondre, educar i promoure el respecte cap al nostre passat. Potser també per canalitzar la possibilitat que objectes tan estimulants gaudeixin d'un lloc adequat a les seves necessitats per a exposar-se a la mateixa Formentera, una illa on disposar d'un espai expositiu propi i degudament condicionat on destacar el seu ric Patrimoni seria un acte de justícia.

PER MEMÒRIA

CENTENARI DE SA CAPELLA D'EN SERRA

Exterior de la Capella

Aquest any s'ha commemorat el centenari de la construcció de la Capella d'en Serra, aixecada a la part alta del Puig d'en Serra a la zona de Benimusa al municipi de Sant Josep de sa Talaia. Es tracta d'una senzilla i petita construcció de 2,84 m de llarg per 2,77 m d'ample i una coberta de teules a doble vessant. La capella a la qual s'accedeix per una porta en arc, està formada per un únic espai i al fons, es troba una espècie d'altar d'obra escalonat, que mostra, emmarcat amb una àmplia línia de pintura de tonalitat vermellosa, una tosca creu de fusta amb un Crist de ceràmica. A la façana exterior, a cada costat de l'arc d'entrada, en cadascun dels seus extrems superiors, presenta una V i una S que corresponen al nom del seu constructor, Vicent Serra, figurant tallat en l'esgraó de pedra viva d'accés

i a la part superior de la façana principal, l'any 1919, data en què es va finalitzar la seva construcció.

La capella va ser aixecada en compliment d'una promesa. Vicent Serra va haver d'anar a la guerra d'Alger i allà va prometre que si podia tornar a casa aixecaria una capella a la part alta del Puig d'en Serra en senyal d'agraïment. De retorn a l'illa, va anar transportant els materials necessaris per a la seva construcció fins a dalt de la muntanya on s'elevaria la capella. Després de llargs anys de treball, va poder finalitzar la seva obra amb la col·locació del Crist de ceràmica que va modelar amb les seves mans el 23 d'abril de 1919. La capella va ser beneïda el 23 de maig de 1919, però Vicent Serra no va poder assistir a aquesta cerimònia ja que cinc dies abans havia mort. Vicent tenia 74 anys i ja no va poder fer el Via Crucis que tenia intenció d'esculpir en les roques, al costat de la capella, tal com havia estat el seu desig.

En un dels murs interiors figuren els versos escrits per Vicent Serra que relaten aquesta història:

*En so dia nou de març
l'any quaranta-set vaig néixer;
es meu nom don a conèixer
per més satisfacció:
Jo som en Vicent d'en Serra
natural d'aquest quartó.
Me'n vaig anar a una terra
fora de sa Nació.
Torní per mor de sa guerra
perquè tenia temor.
Complida està sa promesa
que va fer un servidor,
damunt aquesta muntanya
vaig passar s'intenció
d'emplear sa meua manya
per deixar un record bo.
Tothom desitja i reclama
sa seua protecció,
sempre siga conservada
sa santa religió.*

Sa capella d'en Serra s'ha convertit en un lloc de devoció i peregrinació, on els seus visitants deixen fotografies, flors i tot tipus d'ofrenes. Des dels anys vuitanta, els veïns de Sant Josep i d'altres llocs de l'illa acudeixen a la capella coincidint amb les festes patronals del mes de març. Va ser declarada Bé d'Interès Cultural l'any 2006.

Jordi H. Fernández

Interior de la Capella

V CENTENARI DE LA SORTIDA DE L'EXPEDICIÓ QUE VA DONAR LA VOLTA AL MÓN

Aquest any 2019 es commemoren els cinc-cents anys de la sortida de l'expedició d'Hernando de Magallanes i Juan Sebastián Elcano, que per primera vegada va aconseguir circumnavegar la Terra. L'expedició va sortir de Sanlúcar de Barrameda l'any 1519 i va tornar el 1522 després de creuar els oceans Atlàntic, Pacífic i Índic.

El Tractat de Tordesillas signat el 1494, havia dividit el món conegut amb una línia imaginària que creuava l'oceà Atlàntic. Espanya controlava l'oest, la qual cosa abastava bona part del continent americà i de les illes Canàries. Portugal, per contra, controlava l'est, des d'Àfrica fins a l'oceà Índic i la part oriental d'Amèrica del Sud, que permetria la colonització del Brasil.

Així les coses, Espanya necessitava una via marítima d'accés als mercats asiàtics que no suposés vorejar el continent africà i navegar cap a l'est fins aconseguir arribar a l'Índia.

Hernando de Magallanes (1480-1520) va néixer a Ponte de Barca, a prop d'Oporto, a una família

hidalga. El jove es va educar a la cort lusitana, on va aprendre geografia i nàutica. Va participar en diverses expedicions a les costes orientals d'Àfrica i occidentals de l'Índia, acompanyant al virrei Francesc d'Almeida a l'Índia el 1505. Fins a 1512 va formar part de diferents expedicions: a Malacca (1507), en l'expedició d'Alfons d'Albuquerque que va conquerir Goa (1510) i de nou a Malacca (1511), des d'on, sembla que va poder encapçalar un viatge d'exploració que va arribar a Luzón i va costejar l'arxipèlag filipí. En aquests viatges va obtenir informes sobre les illes Moluques (conegudes com a illes de la Especieria) i les seves riqueses. Ferit el 1513 en un enfrontament amb els musulmans al nord de Àfrica, del qual va quedar coix, va sol·licitar en més d'una ocasió l'augment de la seva pensió i ascensos de grau al rei Manuel I, que també li va denegar el permís per iniciar nous viatges exploratoris. Juntament amb altres navegants, va abandonar Portugal provant sort a la cort espanyola i associat amb el cosmògraf Rui Faleiro, va oferir els seus serveis a Carles I, plantejant-li el projecte d'arribar a les illes Moluques per una ruta occidental sense passar per zones que estaven sota la jurisdicció portuguesa. A més, estaven convençuts que al sud del nou món existia un pas que

Rèplica de la nau Victòria

comunicava els oceans Atlàntic i Pacífic, el qual ells pretenien localitzar.

El viatge era extremadament complicat, ja que llavors no hi havia cartes de navegació d'aquesta zona del món. Els mapes de 1519 no havien cartografiat el recorregut que Magallanes pensava seguir; només apareixien algunes illes del Carib i les costes des d'Amèrica Central fins al nord del Brasil, però no més al sud. Tampoc els mapes que mostraven les costes d'Àsia i Àfrica eren especialment detallats.

Dos-cents cinquanta homes intrèpids, abandonaven el port Sanlúcar de Barrameda el 20 de setembre de 1519, a bord de cinc naos: la Trinitat, capitana de l'esquadra, la Sant Antoni, la Santiago, la Concepció i la Victòria. Les cinc naus tenien com a objectiu trobar el pas entre la mar Atlàntica i l'Oceà Pacífic, i aconseguir la preuada destinació de les denominades "illes de les espècies", les Illes Moluques navegant cap a l'Oest. L'expedició, coneguda com l' "Armada de la Especieria", després d'haver explorat durant mesos el desconegut litoral americà al sud del Brasil, va aconseguir creuar l'estret entre tots dos oceans el 21 de novembre de 1520, després de trobar un canal natural navegable entre tots dos. Aquest pas va rebre el nom del capità de l'esquadra espanyola. Desgraciadament a la seva arribada a les illes Filipines, el 27 d'abril de 1521, Hernando de Magallanes mor en un enfrontament

amb els habitants de la petita illa de Mactán. Els expedicionaris van continuar la navegació fins a les illes Moluques, objectiu del seu viatge, on van triar a Juan Sebastián Elcano per capitanejar la nau Victòria de retorn. Navegant cap a l'oest per l'oceà Índic, van aconseguir remuntar el cap de Bona Esperança i ascendir per l'Atlàntic fent escala a les illes de Cap Verd.

Després d'un complicat i atzarós viatge de tornada, el 6 de setembre de 1522 la Victòria, única nau supervivent de les cinc que conformaven l'expedició, va aconseguir tornar a Sanlúcar de Barrameda carregada d'espècies, convertint-se en la primera embarcació de la història en completar la volta al món. La Trinitat havia intentat sense èxit tornar pel Pacífic sense aconseguir-ho. Dels 250 embarcats, només Elcano i disset supervivents van aconseguir completar el viatge de retorn, ple d'amotinaments, enfrontaments entre els propis integrants de l'expedició, topades amb tribus indígenes, fam i penúries.

Per commemorar aquesta fita històrica, una rèplica de la llegendària nau Victòria, que va donar la volta al món per primera vegada en la història, va visitar el port d'Eivissa entre del 24 al 28 d'abril d'aquest any i en aquests dies va poder ser visitada, redescobrint de primera mà la manera de vida a bord dels mariners del XVI.

Helena Jiménez

ARTUR PÉREZ-CABRERO

I L'Eivissa DEL SEU TEMPS

Fanny Tur Riera

RESUMEN: El 13 de julio de 1870 nació en Eivissa ciudad Arturo Pérez-Cabrero. Aquel año, la isla contaba con una población de aproximadamente 21.800 habitantes. Aunque Pérez-Cabrero murió joven y el mismo día en que cumplía 46 años, durante el período que va de su nacimiento a su muerte la capital de la isla vivió una de sus grandes transformaciones con la construcción de algunos de sus edificios públicos y privados más emblemáticos. Es el caso del mercado de frutas y verduras, la carnicería y pescadería como principales edificios municipales, la instalación del primer alumbrado público en algunas calles de Dalt Vila y el puerto y el teatro Pereyra en cuanto a edificios privados. También durante aquellos años se levantaron los dos primeros monumentos de la ciudad, el dedicado al general Vara de Rey e inaugurado en abril de 1904 y el obelisco a los corsarios ibicencos, inaugurado en agosto de 1915, apenas un año antes de su muerte. Su labor callada pero rigurosa como Secretario del ayuntamiento hizo que quedaran registrados numerosos bandos municipales. Este artículo intenta mostrar una panorámica de la Ibiza de su tiempo.

SUMMARY: Arturo Pérez-Cabrero was born in Eivissa on july 13, 1870. That year, the island had a population of approximately 21.800 inhabitants. Although Pérez-Cabrero died young and the same day he turned 46, during the period from his birth to his death the capital of the island experienced a great transformation with the construction of some of their most emblematic buildings. This is the case of the fruit and vegetable market, the butcher shop and fish market as the main municipal buildings, the installation of the first public lighting in some streets or the Pereyra theater. Also during those years the first two monuments of the city were built, the one dedicated to Vara de Rey and inaugurated in April 1904 and the obelisk to the Ibizan corsairs, inaugurated in august 1915, just one year before his death. His quiet but rigorous work as Secretary of the City Council resulted in the registration of numerous municipal sides. This article tries to show an overview of the Ibiza of that time.

L'any 1870 naixia a Eivissa ciutat Artur Pérez-Cabrero, fill d'Emilio Pérez-Cabrero i Maria Carlota Tur i Planells, i es publicava a Madrid l'obra *Crónica General de España: ó sea historia ilustrada y descriptiva de sus provincias, sus poblaciones mas importantes de la península y de ultramar*. La citam aquí perquè el volum corresponent a les Illes Balears donava les següents dades de la població de l'illa d'Eivissa:

- Cèdules d'inscripció: 4.369
- Homes: 10.279

- Dones: 11.439
- Transeünts: 69 homes i 7 dones.
- Estrangers establerts a Eivissa: 6 homes i 6 dones
- Estrangers transeünts, un home i una dona
- Sabien llegir i escriure: 885 homes i 394 dones.
- Sabien llegir però no escriure: 73 homes i 124 dones. Això significa que menys d'un 1%, això és, només el 0,71% dels homes i poc més d'un 1%, és a dir, un 1'08% de les dones sabien llegir però no escriure.
- No sabien ni llegir ni escriure: 9.397 homes i 10.935 dones.

Arturo Pérez-Cabrero i Tur

El total de la població, entre vesins estables i transeünts, era per tant de 21.808 habitants¹.

Tot i que les xifres no quadren exactament, sí podem afirmar que la població d'Eivissa l'any 1870, any de naixement d'Artur Pérez-Cabrero, era al voltant de les 22.000 ànimes i que l'analfabetisme afectava a aproximadament el 91,4 % dels homes i el 95,6% de les dones.

Quant a Formentera, l'any 1870 l'illa comptava amb:

- 318 cèdules d'inscripció i la població estava distribuïda de la següent manera:
- Homes: 777
- Dones: 884
- Transeünts: 21 homes i 2 dones
- Sabien llegir però no escriure: 10 homes i 2 dones².

Sabien llegir i escriure: 31 homes. Cap dona sabia llegir i escriure. A partir d'aquestes xifres,

1. FULGOSIO, F. *Crónica de las Islas Baleares*. Madrid: Rubio, Grilo y Vitturi, 1870. Pàg.7. Sign: B 946.4 FUL CRO. Biblioteca especialitzada de Can Botino. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEIF).

2. FULGOSIO, F: *Op cit.* Pàg. 7.

podem calcular que no arribava al 4% el percentatge d'homes alfabetitzats, mentre l'analfabetisme entre les dones era de pràcticament el 100%.

El total de la població de Formentera, segons l'obra de Fulgoso, entre població estable i transeünts, era de 1.684 habitants.

L'any 1870 era batle de la ciutat, Bernat Calbet i Juan. Ho seria fins el 1872 i ho tornaria a ser tres anys després.

La ciutat comptava amb diversos edificis públics: un hospital de Caritat, el Seminari, un recent col·legi de segona ensenyança i diversos establiments d'ensenyança primària, públics i privats. El raval de la Marina comptava amb una escola pública primària i algunes de privades.

El port tenia contactes comercials amb Barcelona, Sevilla, Mallorca, Cartagena, etc.

Quan Pérez-Cabrero va néixer, el barri de la Marina i l'accés a Dalt Vila presentava un aspecte ben diferent. El mercat de fruites i verdures i el futur edifici de sa Peixateria i sa carnisseria encara no estaven construïts tot i que les gestions estaven ja en marxa. De fet, va ser el 21 d'abril d'aquell any que després d'anys de retard va arribar el permís del projecte a través d'una Reial Ordre i poc després, l'1 de juliol, l'ajuntament va aprovar el projecte presentat per la comissió municipal d'obres per a la construcció de la peixateria, la carnisseria i un mercat cobert, a més de tres fosses sèptiques per recollir les aigües i conduir-les a la que ja existia a l'aeshores nomenat carrer Reial (després carrer d'Amadeu), així com al rebaix de la roca que havia als peus de les murades, a l'antiga plaça del Carbó, on s'havia de construir la peixateria. Per assumir el cost del projecte, l'ajuntament va haver de vendre uns solaris municipals. El 18 de desembre les obres varen ser subhastades i adjudicades a Joan Juan Ramon³.

Les mines de plom de Sant Carles funcionaven a ple rendiment. En aquells anys estaven en explotació dinou mines, divuit de les quals eren de plom i una de lignit. L'any 1872 es varen obtenir 10.920 quintars de mineral de plom.

3. TUR RIERA, F. *Es mercat vell*. Col·lecció *Edificis i monuments singulars*, 1. Eivissa: Ajuntament, 2006. Pàg. 7-11.

*Panoràmica de la ciutat d'Eivissa i la badia. Hauser y Menet. 1894.
Col·lecció hereus d'Antoni Costa Ramon. Arxiu d'Imatge
i So Municipal d'Eivissa (AISME)*

Quatre anys després del naixement de Pérez-Cabrero, les dades de població eren molt similars:

La ciutat comptava amb 5.524 habitants
Sant Antoni de Portmany amb 4031 habitants
Sant Josep de sa Talaia amb 3653 habitants
Sant Joan de Labritja amb 3964 habitants i
Santa Eulàlia des Riu amb 4.638 habitants

En total, 21.812 veïns. Formentera que tornava a dependre administrativament d'Eivissa, tenia 1.687 habitants. Això suposava que l'any 1874 la població total de les Pitiüses era de 23.499 habitants⁴. Tenint en compte que en la dècada anterior, Eivissa comptava amb prop de 24.000 habitants, segons un

4. ESCANELLAS, P. *Breve reseña geográfica e histórica de la isla de Ibiza para uso de los niños*. Eivissa: Impremta i llibreria de Josep Verdera, 1874. Biblioteca especialitzada de Can Botino. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF)

informe signat per Ignasi Llobart i Valls, aleshores batle de la ciutat (1863-1866)⁵, veim que les xifres de població no havien variat gaire.

1899. ARTUR PÉREZ-CABRERO ÉS NOMENAT SECRETARI DE L'AJUNTAMENT D'EIVISSA

Quan Pérez-Cabrero comptava amb 29 anys va ser nomenat secretari interí de l'Ajuntament de la ciutat. El nomenament es va fer efectiu en la sessió plenària del 4 de juliol de 1899. La seua mare havia mort el 12 de setembre de l'any anterior. Artur tenia una germana, Clotilde. L'acta de l'Ajuntament en la qual es reflectia l'acord del seu nomenament, deia el següent:

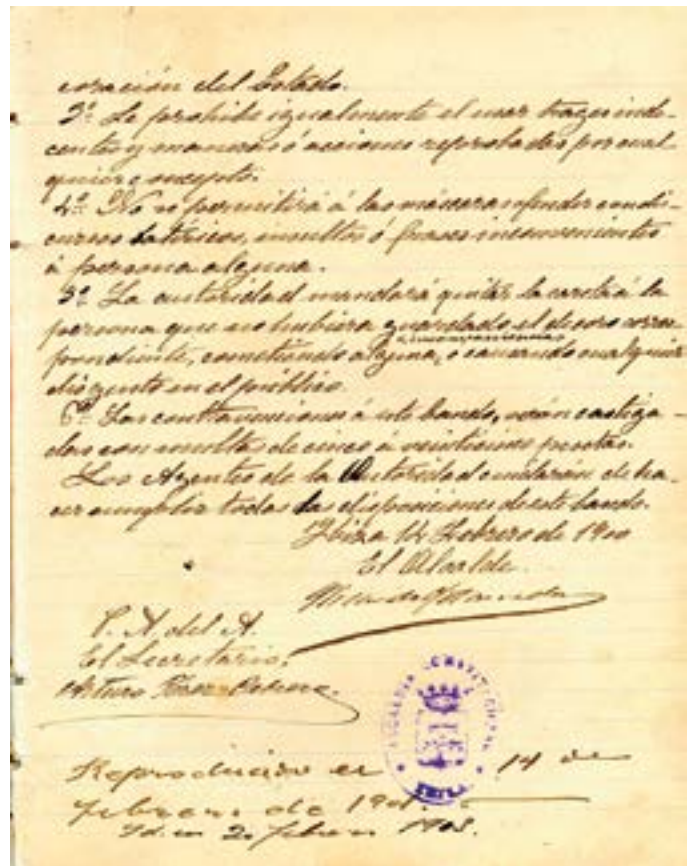
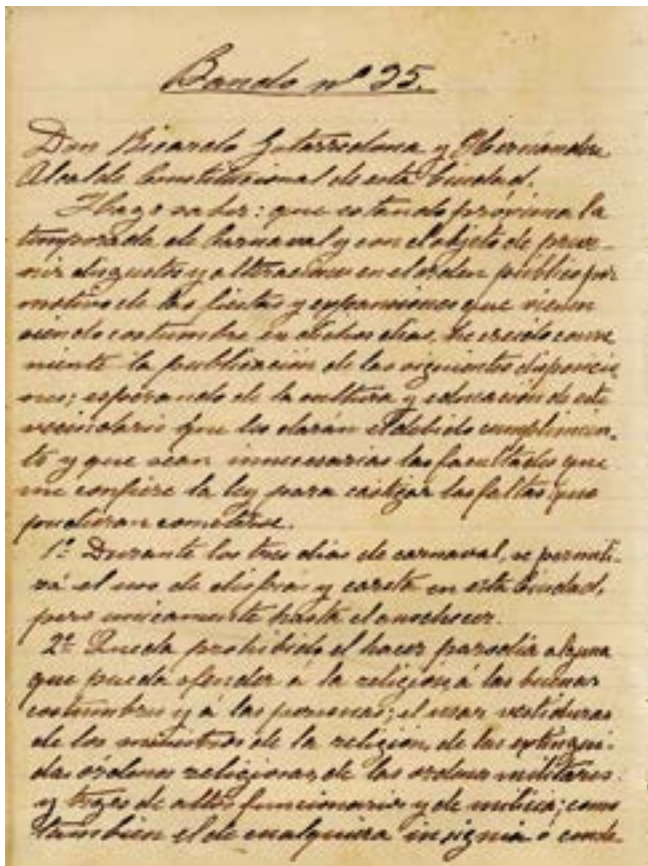
“El mismo Señor Presidente -Josep Castelló Ribas, batle accidental en absència del titular Ricardo Gotarredona Hernández-, propuso para ocupar

la vacante de Secretario del Ayuntamiento á D. Arturo Pérez-Cabrero y puesta á discusion esta proposicion obtuvo mayoria de votos, quedando elegido Secretario el mencionado Señor...”⁶.

En aquella sessió ja va signar com a secretari, però després la firma va ser anul·lada. La següent sessió es va celebrar tan sols dos dies després i en aquella ocasió ja va poder signar oficialment com a nou secretari, tot i que interí, de la corporació municipal. Aquest nomenament va anar seguit d'una sèrie de renúncies dels fins aleshores càrrecs municipals: així, en la sessió de l'11 de juliol va presentar la seua dimissió l'oficial segon de Secretaria, Bernat Ferrer, la qual li va ser admesa

5. Correspondència. Any 1864. I. Administració Municipal. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF)

6. Actes de l'Ajuntament. Sessió del 4 de juliol de 1899. I. Administració Municipal. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF)

Bans municipals

i va ser substituït per Josep Fernández i Morante. També va presentar la dimissió el *temporero*, i també li va ser admesa. En la mateixa sessió Ignasi Balansat i Palau va ser nomenat com a oficial 1er de Secretaria, plaça que en aquell moment estava vacant. L'acta de la sessió del 15 d'agost, sota la presidència del batle, Josep Castelló Ribas, recull el següent:

“Enterada la Corporación de su contenido y penetrada de las buenas condiciones del único pretendiente D. Arturo Pérez-Cabrero y Tur en cuanto á su conducta moral y política, se pidió al sindico que dijese su parecer, y dicho Señor lo emitió ...: Me parecen aceptables las aspiraciones del Señor Perez-Cabrero, por ser el actual Secretario interino y conforme su laboriosidad y buen comportamiento, desde que viene desempeñando el dicho cargo y por su práctica y conocimientos en los asuntos administrativos.

Y como todos los señores concurrentes estuvieron conformes con el dictámen del Sindico, ... se puso á votación el nombramiento del Secretario en propiedad de este Ayuntamiento y resultó electo

para dicho cargo por nueve votos, ó sea unánimemente D. Arturo Perez-Cabrero y Tur...”⁷⁷

PÉREZ-CABRERO I ELS BANS MUNICIPALS

Entre d'altres tasques i responsabilitats, Pérez-Cabrero, en qualitat de secretari de l'Ajuntament de la capital de l'illa, signava i tramitava la publicació en el tauler d'anuncis de l'Ajuntament i en la premsa local de tots els bans municipals que dictaven els batles. El llibre de bans municipals, iniciat l'1 de juliol de 1895 essent el màxim representant municipal Josep Verdera i Ramon, i que recull els dictats fins al setembre de 1913, justament l'any de la mort de Pérez-Cabrero, inclou tots els bans redactats i copiats per ell mateix a partir de juliol de 1899, després d'un lapse d'un any i mig sense cap referència a cap edicte dictat per la batlia de la ciutat. En aquest període s'havien dictat bans però no s'havien copiat al llibre. Amb l'arribada del nou secretari, els bans es copiarien de manera

7. Actes de l'Ajuntament. Sessió del 15 d'agost de 1899. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF)

Ciutat i port. Guia Artur Pérez-Cabrero

general: a partir del 19 de juliol de 1899, la lletra d'Artur Pérez-Cabrero es fa present en aquest llibre de bans dictats per la batlia de la ciutat⁸. És el cas de l'edecte publicat a *Diario de Ibiza* poc després de començar a exercir i que pretenia regular la gran quantitat de cans que vagaven pels carrers de la ciutat⁹. El ban establí l'obligació de registrar-los a les oficines municipals i especificava una relació de multes, de la qual estaven exemptes els fox-terriers, vulgarment dits *ratoners*. I el primer ban que ja mostra la seua signatura és el número 30 i té data de 14 de setembre i fa referència a la vigilància del bon estat dels articles de venda al pes, molt especialment els comestibles de consum habitual.

Eren bans que es repetien any rere anys, esperant una col·laboració ciutadana que en poques ocasions es manifestava. Eren especialment reiteratius els que feien referència a la neteja de la ciutat i de corral, quadres i excusats; els relatius al servei de recollida dels fems que s'anunciava pels carrers amb una campaneta; els que regulaven la venda de productes, com ara la carn o la llet o l'augment dels preus per part dels venedors ambulants, així com la venda, qualitat i pes del pa. També es repetien any rere any els que establíen el que es podia i no es podia fer durant els tres dies que durava el Carnaval i les

8. Llibre de Bans. *Registro de Bandos dictados por esta Alcaldia... I - Administración municipal*. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF)

9. *Diario de Ibiza*. 30 d'agost de 1899. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME)

Façana Teatre Pereira. Guia Artur Pérez-Cabrero

festes de Sant Joan i Sant Pere. Així, l'any 1900, el secretari municipal donava fe d'un ban signat per l'aleshores batle Ricard Gotarredona on només es permetia l'ús de disfressa i careta durant el dia i fins que no es feia de nits¹⁰, i l'any 1909 i 1910, sent batles Ricard Gotarredona i Marià Llobet respectivament, es prohibia tirar confeti de molts de colors. Només es permetia tirar-ne d'un sol. Tampoc es podia recollir el confeti de terra una vegada tirat ni se'n podia vendre d'usat També estava prohibit fer burla de la religió, de l'església, dels militars, dels alts funcionaris i de la moral i bons costums¹¹. Quant a les festes de Sant Joan i Sant Pere, només era permès fer fogates i disparar focs artificials en els llocs assenyalats i amb permís especial durant les vespres d'aquestes dues festes assenyalades. No es permetia tirar ni coets ni bengales: "...la abusiva costumbre de disparar cohetes y armas de fuego las vísperas de las festividades de San Juan y San Pedro, así como en otros dias del año, costumbre punible bajo todos conceptos por los accidentes desgraciados que invariablemente sufren las personas y las cosas,

10. Llibre de Bans. Ban de 14 de febrer de 1900 signat per Ricard Gotarredona. Ban de 14 de febrer de 1901. Ban de 20 de febrer de 1903 signat per Marià Llobet Tur. BANS. I - Administració municipal. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF)

11. Ban de 26 de febrer de 1897, reproduït el 19 de febrer de 1898. Ban de 14 de febrer de 1900, reproduït el 14 de febrer de 1901 i el 20 de febrer de 1903. Ban 2 de febrer de 1909, reproduït el 4 de febrer de 1910. *Bans d'Alcalde de l'Ajuntament d'Eivissa*. COLOMAR MARÍ, A. (introducció i selecció. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera; Ajuntament d'Eivissa, 2000.

y rutina bárbara, que nos rebaja á los ojos de los forasteros y de toda persona culta...” La primera vegada que es pescava algú se li requisaven tots els coets i armes, la segona se’l detenia, la tercera se li imposava una multa de 25 pessetes, però any rere any es tiraven coets i bengales.¹²

Els bans municipals també regulaven sobre sanitat i salut pública, sobre la vigilància i controls dels cans, sobre les matances dins Vila, sobre la prohibició de criar bestiar dins la ciutat, prova que es feia. S’emetien també bans relatius a la regulació de la circulació de carros, carretes, carretons i carruatges per intentar evitar els abusos dels conductors. En aquesta línia eren els que prohibien que les bicicletes circulassin pel passeig de s’Alamera recentment inaugurat o per les voreres de la ciutat. Se dictaven edictes sobre quin havia de ser el comportament a espais lúdics com ara teatres, sobre els horaris dels establiments, com el ban de data 6 de juny de 1901 que prohibia que cafès, tavernes, cases de begudes i bars en generals tinguessin els seus establiments oberts després de les 11 de la nit¹³. Un altre ban insistia sobre el compliment de la declaració oficial del diumenge com a dia de descans i la conseqüent prohibició de treballar per a altres en aquest dia assenyalat, i un altre sobre l’horari de l’única font pública de la ciutat fins al 1928. Molts d’aquests documents públics ja al·ludien a la preocupació de l’autoritat per la imatge de la ciutat davant els forasters, els primers turistes i visitants, encara que fos per feina. Es regulaven en definitiva quasi tots els aspectes de la vida pública de la comunitat, com també es regulava la vida privada.

Pérez-Cabrero va redactar també el reglament de funcionament del Teatre Pereyra, inaugurat l’any anterior¹⁴.

12. Ban de 25 de febrer de 1904. Ban de l’11 de juny de 1906. Ban del 4 de juny de 1907. Ban del 28 de maig de 1910. BANS. I - Administració municipal. Arxiu Històric d’Eivissa i Formentera (AHEiF)

13. Ban de 6 de juny de 1901 signat pel batle accidental Marià Bonet. BANS. I - Administració municipal. Arxiu Històric d’Eivissa i Formentera (AHEiF)

14. *Bans d’alcalde de l’Ajuntament d’Eivissa*. Op.cit.

*Porta gòtica. Casa de la Cúria.
Guia Artur Pérez-Cabrero*

CRÒNICA DE LA CIUTAT L'ANY 1899

Les Pitiüses de final del segle XIX comptaven ja amb al voltant de 25.000 habitants, dels quals més de 5.000 vivien a la ciutat. Vila era una ciutat on gairebé tota l’activitat comercial es concentrava als voltants de la places de Sant Elm i de la Constitució i els carrers adjacents, al barri de la Marina: la confiteria i pastisseria La Moderna, de Joan Guasch, la pastisseria i confiteria de Josep Cardona, La Española, botiga de jugarois de Miquel Colomar Puget, la sastreria Americana, La Baratura, que venia roba de confecció, etc. També hi havia en aquesta plaça plena de vida, com totes les de la Marina, una fonda que es deia Casa la Mallorquina. A més del mercat de fruites i verdures, que omplia de color i remors el cor del raval, uns forasters havien instal·lat des de l’any anterior una parada de venda de bunyols i xurros.

El carrer de Montgrí era també un lloc ple de tràfic i animació, com la que bullia en el cafetí de Marià Ribas. En aquest carrer es va instal·lar una casa de

Portal de ses Taules. Guia Artur Pérez-Cabrero

venda de màquines de cosir Sínger mentre en el carrer de sa Creu Josep Marí Marí obria les portes d'una casa de menjars. En el carrer de Castelar estava instal·lada des de l'any anterior la fàbrica de gasoses dels germans Gotarredona.

Vila era una ciutat bruta i amb males olors. Les latrines estaven banda fora de les cases. La ciutat comptava amb una sola font pública, que de tant en tant s'espanyava o rajava molt poc o només ho feia a unes hores determinades.

Del port, ple d'activitat i de gent que arribava a l'illa o es preparava per partir, sortien vaixells carregats d'ametlles, garroves –l'any anterior havia set un bon any, s'havien arribat a vendre a 5 pessetes el quintar–, figues seques, carrasca de pi, carbó, sal, etc. L'any anterior havia set bo per a les figues de pic i per mor de la mala collita marroquina havia augmentat la demanda de la figa eivissenca.

En el port es trobava la Fonda Ibiza, propietat de Sebastià Roig, que després es diria Fonda la Marina. Tenia un servei de carruatges a tots els pobles per a la gent que arribava en vaixell. Els preus oscil·laven,

però aquell any les ametlles es venien a 25 o 30 pessetes, les patates a 5 pessetes i els moniatos a 4¹⁵.

Però tot i la vida i activitat que omplia el port, cada hivern, quan arribava el mal temps, el vapor-correu no arribava i els eivissencs quedaven aïllats.

COMENÇA UN NOU SEGLE

LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA EBUSITANA. ELS PRIMERS MONUMENTS

L'any 1903 es crea la Societat Arqueològica Ebusitana. Artur Pérez Cabrero va ser un dels seus impulsors, juntament amb Carles Jasso, Joan Tur Boned, Cèsar Puget, Sebastià Roig, Joan Bauzá, Jacint Aquenza, Antoni Prats Costa i Jaume Riera Ferrer. El seu objectiu, segons la premsa de l'època, eren les campanyes arqueològiques i la recerca d'objectes de valor històric, patrimonial i arqueològic. La primera reunió va tenir lloc a la seu del diari *El Correo de Ibiza*¹⁶.

Aquell any, que rebria la visita de l'escriptor valencià Vicent Blasco Ibáñez del qual parlarem més endavant, va començar amb la vaga de 1.200 treballadors de ses Salines que reclamaven cobrar el mateix que es cobrava a les altres salines de l'Estat. Els treballadors dels estanys demanaven un augment del jornal a 3,5 pessetes en el cas dels cavadors, a 4 en el cas dels traients de la sal i a 1,75 en el cas dels al·lots que ajudaven. Els que treballaven en la càrrega de les embarcacions demanaven 4 pessetes per a un jornal al port, 5 per a jornal fora del port i 2 per als al·lots. Demandaven les hores extraordinàries a 1 pesseta. Quant a la durada del jornal, demanaven que a l'estiu fos de "només" 12 hores, és a dir de 6 del matí a 6 de la tarda, i de sol a sol durant l'hivern, amb descansos d'una hora per esmorzar i dos per dinar durant l'estiu i mitja hora i una hora i mitja respectivament durant l'hivern. L'empresa Salinera Española, considerava abusives aquestes reclamacions.¹⁷

15. *Diario de Ibiza*. 1899. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME)

16. *El Correo de Ibiza*. 1903. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME)

17. *El Correo de Ibiza i La Unión Republicana*. 1903. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME)

Pérez-Cabrero va estar també molt implicat en l'impuls dels dos primers monuments que va tenir la ciutat: el dedicat al general Vara de Rey, que s'havia d'ubicar al passeig de s'Alamera i que s'inauguraria l'abril de 1904 en una cerimònia presidida per Alfons XIII i l'aleshores batle Bartomeu de Roselló i Tur i el monument als corsaris, que seria inaugurat l'agost de 1915 després d'anys de retard del projecte per manca de pressupost.

Pel que fa al projecte del monument a Vara de Rey, Pérez-Cabrero va ser el mestre de cerimònies de la col·locació de la primera pedra, ocorreguda el 14 de juliol de 1901, sent batle Vicent Viñas. Tres anys després, de cara a la inauguració que va tenir lloc el 25 d'abril de 1904, Pérez-Cabrero donaria un bastó i vuit postals, i poc després una cigarrera per rifar a la tómbola celebrada per sufragar les despeses de les festes de celebració de tan important esdeveniment per a l'Eivissa de l'època. La seua germana Clotilde havia donat dues figures de porcellana¹⁸.

18. TUR RIERA, F. *Vara de Rey i l'Eivissa de 1898*. Eivissa: Ajuntament, 1998. Pàg. 13-15. Biblioteca de Can Botino.

L'any següent, 1905, a partir d'una carta d'Isidor Macabich publicada a *Diario de Ibiza* el 2 de juny i titulada "Una fecha y un proyecto"¹⁹ on recordava que faltava un any per a la celebració del centenari de la captura del bergantí de matrícula anglesa *Felicity* per part del marí Antoni Riquer Arabí ajudat per la tripulació del seu xabec San Antonio y Santa Isabel, l'Ajuntament de la ciutat acordava la creació la Comissió Executiva del Centenari. Artur Pérez-Cabrero en va formar part des del primer moment. El 28 de juny d'aquell any va quedar constituïda sota la presidència de l'aleshores batle, Bartomeu de Roselló i Tur. Isidor Macabich fou elegit secretari, Guillem Ramon Colomar vicepresident, Salvador Cardona Tur tresorer i Pérez-Cabrero, Enrique Fajarnés Tur i Francesc Medina Puig, vocals. Per finançar l'obra es va obrir una subscripció popular i els particulars que s'ho podien permetre varen fer aportacions. Pérez-Cabrero apareix en les primeres llistes de donacions que des del primer moment es

19. TUR RIERA, F. *El monument als corsaris*. Col·lecció *Edificis i monuments singulars*, 2. Eivissa: Ajuntament, 2008. Pàg. 9-10

Passeig de s'Alamera. Guia Artur Pérez-Cabrero

Sant Jordi. Guia Artur Pérez-Cabrero

publicaren en la premsa local per animar la resta de ciutadans²⁰.

L'any 1907, a través de la Reial Ordre del 27 de setembre, es creava el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera (MAEF) i el 8 de desembre es creava el Patronat de la Fundació protectora del museu. Artur Pérez-Cabrero en formà part des del primer moment, en nom de la Reial Acadèmia de la Història. L'any 1908, el secretari municipal i impulsor i ànima de tants projectes, constava empadronat en el carrer de Ponent de Dalt Vila²¹ on viuria molts anys amb la seua dona i els quatre fills del matrimoni. Constava en el 25è lloc de la llista d'electors d'aquell any, per quota contributiva.

Entre juliol de 1907 i juny de 1908 s'havien exportat quasi 100.000 tones de sal (96.968). S'exportaven també garroves i ametlles però per manca de bones i freqüents connexions no es podia fer el mateix amb la fruita fresca.

1909. PÉREZ-CABRERO PUBLICA LA PRIMERA GUIA TURÍSTICA DE LES PITIÜSES

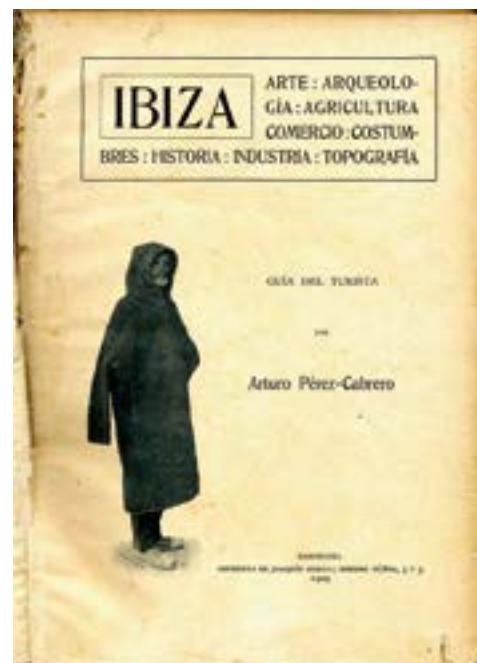
L'any anterior, un grup d'excursionistes catalans havien visitat l'illa amb motiu del vuitè centenari del naixement del rei Jaume I. Els excursionistes visitaren diferents indrets i varen tenir relació amb la Societat Arqueològica Ebusitana i per tant amb Pérez-Cabrero. Potser en aquella trobada va néixer

20. TUR RIERA, Op cit. Pàg. 10-12.

21. Padró d'Eivissa ciutat. 1908. Sign: VIII..P/1908. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF).

en la voluntat del secretari municipal la idea de fer una guia turística amb informació i els valors de les Pitiüses, tot i que segurament ja comptava amb informació perquè va completar la redacció del text a final d'aquell any de 1908. La publicació va tenir el suport de la Cambra de Comerç. La guia va aparèixer a principis de març i la premsa local va recollir el fet en diferents articles i breus.

Per a l'autor, la principal riquesa patrimonial i turística de l'illa és la part arqueològica, però de les cinc parts que té la guia, una de les més interessants és la que descriu els costums d'aquells eivissencs de principis del segle XX, costums que en molts de casos no variaven des de feia segles, tot i que ho feia des de la perspectiva d'un vesí de Dalt Vila. Així, la guia fa una descripció del festeig. Interessants són també les dades que aporta dels pobles més importants. L'autor recull que Sant Antoni de Portmany comptava amb 4.264 habitants i 800 alqueries, tot i que el poble només acollia 125 de les cases i uns 600 vesins. Aleshores el batle era Jaume Ribas Bonet, de can Curt, de Sant Rafel i només existia una fonda al carrer Progrés, propietat d'Antoni Ribas García. Sant Josep

Portada guia 1909. Artur Pérez-Cabrero

comptava amb 3.941 habitants distribuïts en 955 cases, tot i que al poble s'hi concentraven només 14 cases. El batle nomia Josep Ribas Ribas i aleshores el mestre era el conegut Pere Escanellas Suñer, avui fill il·lustre del municipi. A l'igual que a Sant Antoni, només es registrava una fonda al municipi, propietat de Bernat Marí Tur. Quant a Sant Joan de Labritja, la població era de 4.269 vesins distribuïts en 825 cases, quasi totes disseminades. El batle era de Sant Miquel de Balansat i es deia Miquel Torres. La plaça de mestre estava vacant. Si complicat era aconseguir mestres per a l'illa en general, molt més per a fora Vila. Santa Eulàlia des Riu comptava amb 4.770 habitants i 1.196 cases. A la capital s'hi concentraven 200 vesins concentrats en el puig de Missa i al costat de la desembocadura del riu. Era el poble més consolidat. Com la llargària dels camins es midava pel temps que es tardava en passar-los, la guia específica que de Santa Eulàlia a Sant Carles es tardava una hora. El batle era Joan Roig Guasch de can Guasch, Santa Gertrudis i el poble també comptava amb una fonda, can Fita, de Josep Tur Guasch.

Quant a Formentera, segons el cens de l'any 1900, la població era de 2.295 habitants. La capital, Sant Francesc Xavier, comptava amb 30 cases i 103 vesins. El batle era Joan Tur Juan, natural de Sant Ferran. Només a Formentera i a Sant Josep hi havia mestres nascuts a les Pitiüses.

La guia comptava amb altres seccions com un interessant vocabulari del català d'Eivissa i Formentera, tot i que sense seguir cap rigorositat ortogràfica, que recollia paraules com *acapissar*, *aixencar*, *allidellà*, *crepar* o *esbarregat*, que ens hauria de fer reflexionar sobre l'empobriment del nostre vocabulari quotidià.

En un altre capítol, l'autor proposava una sèrie d'excursions a diferents punts de l'illa i a Formentera, aportant informació de la durada. La guia s'anunciava a la premsa local i es venia a totes les llibreries i a la impremta d'*El Resúmen*, per 1,5 pesetes.

Vint anys després, Joan B. Enseñat, Bartomeu de Roselló i Alexandre Llobet Ferrer editaren una nova guia emprant encara moltes dades de la d'Arthur Pérez-Cabrero, que per la ingent tasca de reco-

llida de dades, va merèixer referències a diferents publicacions. Així *El Resúmen* publicava un article de Vicent Torres Nin, on feia referència a un article publicat sobre la guia a *El Poble Català*:

“Don Arthur Pérez-Cabrero, distingit arqueòleg ibissenc, acaba de publicar un llibre verament interessant. Feia temps que Ibissa trobava a mancar una obra per l'estil.”²².

Interessant també és la ressenya publicada a la *Revue Catalane* (Organe de la Societé d'études catalanes, Perpignan):

“Guia del turista à l'illa d'Ibiza, per don Arturo Perez-Cabrero. C'est un bien intéressant volume, avec de jolies illustrations, que nous avons lu avec le plus grand plaisir, bien qu'il soit écrit en castillan; mais nous y avons trouvé de tels souvenirs sur la période roussillonnaise-majorquine, que ce nous a été là, une bien agréable surprise, dont nous ferons part, volontiers, aux lecteurs de la Revue.”²³

CRÒNICA DE L'ANY 1909

L'any de la publicació de la primera guia turística de les Pitiüses va començar amb Ricard Gotarredona Hernández novament com a batle de la capital, tot i que a mitjan any va ser substituït per Josep Coll Hernández. Aleshores, la població pitiüsa era de 28.238 habitants. Formentera en tenia 2.295.

En la sessió plenària del 23 de gener, l'Ajuntament agràia l'enviament d'un exemplar d'*Excursió a les Illes Balears*, que els havia fet arribar l'autor, Josep Galbany i Parladé. Era un resum de l'excursió ja esmentada i que havia tingut lloc del 4 al 10 de juny de l'any anterior. A l'obra, l'autor finalitza el relat del viatge de la següent manera:

“...Y es que, per causes que no volem esbrinar, hi ha hagut un cert interès en menyspreuar a Ibiça, en presentar-la com a la Cendrosa de les Illes, com a terra inculta, de baixos sentiments i males passions. Y això tots havem pogut comprovar no esser cert y que sota l'aspecte rústec y senzill d'aquell poble hi batega un cor noble y generós, un esperit freturós

22. *El Resúmen*. 23 d'abril de 1909. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME). Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF)

23. *Revue Catalane*. Núm. 36 de 15 de desembre de 1909. Pàg. 384. ARCA

de millora y de progrés, que desitja rompre l'isolament en que se'l té y fer-se conèixer y ben voler de tothom.”²⁴

A principi d'any, a través del comandant de Marina de la província, Vicent Cuervo, s'aprovava que els vapors correus poguessin entrar dins el port. Poc després, el 25 de juny, el capità de fragata així com capità del port d'Eivissa, moria a un poble d'Almeria.²⁵

L'abril de 1909, va ser també l'any en què es va fer realitat la línia directa a vaixell de vapor entre Eivissa i Barcelona, fita molt important en la consolidació de les comunicacions marítimes de les Pitiüses: era una línia reclamada durant anys i interrompuda en diverses ocasions. Això sí, poc després d'aquesta fita, alguns passatgers ja es queixaven de la manca de neteja que hi havia a algunes embarcacions com ara el *Lulio*. El mes de juliol, la companyia La Isleña, que exercia el monopoli i per tant el control de les comunicacions, ja pujava els preus del bitllet d'Eivissa a Palma. Curiosament, els preus de Palma a Eivissa o altres trajectes seguien constant el mateix i la premsa catalana destacava la manca de sensibilitat cap al poble d'Eivissa:

El Poble català publicava un article que era recollit per *El Resúmen*²⁶, i que es titulava “La ventafocs balear”, on feia esment de la discriminació que patia Eivissa per part de Mallorca. El 9 de juliol, el diari reproduïa un nou article en aquest sentit i titulat “Per Ibisca”. Pocs dies després, es podia llegir novament a la premsa del país:

“...No en va es queixen els ibissencs de les moltes desconsideracions de que'ls fa víctimes la poderosa companyia mallorquina de vapors La Isleña. No sabent ja els directors de la companyia per quin medi podrien molestar als bons ibissencs, han augmentat el preu del passatge d'Ibiza á Palma en dues pessetes, pels passatgers de segona classe....lo que demostra

24. GALBANY I PARLADÉ, J. *Excursió a les Illes Balears amb motiu del VIIè centenari de la naixença del Rey en Jaume I*. Barcelona: Tipografia L'Avenç, 1908. Biblioteca especializada de Can Botino.

25. *Diario de Ibiza*. 26 de juny de 1909. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).

26. *El Resúmen*. 2 d'abril de 1909. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).

clarament l'intent de perjudicar solament als fills d'Ibisca ...”²⁷”

Finalment, el parlament espanyol va aprovar l'augment de comunicacions marítimes a diferents ports de l'Estat, entre d'altres al port d'Eivissa: Així, s'augmentaven tres línies a Palma i s'aconseguia la tantes vegades reclamada línia directa amb Barcelona. Les comunicacions quedaven de la següent manera:

- Cinc línies setmanals amb Palma
- Tres amb Formentera
- Una amb Barcelona
- Una amb València
- Una amb Alacant

L'any 1909 va ser també el de la publicació de *Los muertos mandan*, de Vicente Blasco Ibáñez. La reacció local a la novel·la ambientada a Eivissa, on es descrivien alguns costums com el del festeig, va ser d'indignació pàtria. Francesc Medina Puig, periodista i polític, va ser, juntament amb Isidor Macabich, un dels personatges que va escriure indignades cartes contra l'escriptor valencià. Escrivia Medina:

“...Muy poética la descripción del Vedrá, pero dióle el Sr. Blasco al butifarra Febrer -el protagonista, mallorquí, de la història- un mal compañero con el tio Ventolera, de apodo exótico para nosotros; un payés de San José, marinero y pescador, con aretes de cobre en ambas orejas; que mientras pescaba cantaba misa y que antes de cantar se quitaba la dentadura postiza, metiéndola en la faja ...

No es pequeño tampoco el puñado de gloria que arroja el Sr. Blasco sobre los vecinos de San Juan, pintándoles á todos como asesinos y titulándoles “fieras de S. Juan...”²⁸.

Mentrestant, la vida continuava a unes illes on a poc a poc entrava el segle XX: es reclamava més neteja per a Dalt Vila i sa Penya, els fems s'acumulaven darrere la peixateria, a l'antiga plaça del Carbó i a l'escorxador i per a les festes de Sant Joan d'aquell any, l'empresari Abel Matutes pagava la il-

27. *El Resúmen*. 23 de juliol de 1909. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).

28. *Diario de Ibiza*. 12 de febrer de 1909. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).

Arxiu MAS.R.3279. Port d'Eivissa 1915

La mateixa premsa que recollia la indignació local per la descripció que havia fet Blasco Ibáñez del festeig pagès a la seua novel·la, reclamava la prohibició d'aquest costum. La presència de les armes era un fet quotidià, tant a la ciutat com a la pagesia: els dies de festa, quan els pagesos solien baixar a Vila, la majoria dels fabricants tenien paradetes a la plaça de la Constitució de la Marina en els dies de festa. Cada any es publicava el nombre d'armes requisades.

luminació del passeig de s'Alamera durant les nits del 23 i 24 de juny. Matutes era el propietari de la fàbrica de la llum que s'havia inaugurat tan sols dos anys abans i havia portat la il·luminació elèctrica a la capital.

Se seguien dictant normes que s'incomplien i la guàrdia civil continuava requisant armes prohibides que l'endemà ja eren substituïdes. Una de les providències dictades deia que els ganivets que es fabricaven a l'illa havien de ser de punta rodona, per evitar més mals dels que ja passaven, sempre que el seu ús, justificat, no exigís fer-se d'un altra manera. Feia poc que havien mort un jove a Sant Joan mentre festejava amb una al·lota. L'agressor, un rival de Santa Eulària, es va entregar voluntàriament a les autoritats. La conclusió, masclista com era habitual a l'època, era que havia estat causa de l'al·lota. La premsa de la capital recollia i posava l'accent en aquest tipus de fets ocorreguts a la pagesia per reclamar la seua erradicació:

“...los quereres de la referida muchacha, por ser varios los que se los disputaban, han sido la causa original del sangriento suceso... Está visto que mientras subsista el actual uso de los cortejos, y atendido al temperamento apasionado de los jóvenes payeses, será una utopía el pretender que dejen de registrarse en absoluto sucesos sangrientos...”²⁹.

29. *Diario de Ibiza*. 25 de juny de 1909. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).

13 DE JULIOL DE 1916.

MOR ARTUR PÉREZ-CABRERO I TUR

Des de juliol de 1899, any del seu nomenament com a secretari municipal, fins al juliol de 1916, any de la seua mort el mateix dia que complia 46 anys, Artur Pérez-Cabrero i Tur va veure passar deu batles, alguns dels quals varen repetir mandat, com és el cas de Ricard Gotarredona Hernández, que en aquest lapse de temps ho va ser en dues ocasions, o Marià Llobet Tur, que ho va ser en tres. Pérez-Cabrero va exercir de secretari municipal sota la presidència dels següents batles:

- Josep Verdera Ramon (1895 - 1899)
- Josep Castelló Ribas (1899)
- Ricard Gotarredona Hernández (1899 - 1901)**
- Vicent Viñas Planells (1901)
- Marià Llobet Tur (1902 - 1903)**
- Bartomeu de Roselló Tur (1904 - 1905)
- Marià Llobet Tur (1906 - 1907)**
- Ricard Gotarredona Hernández (1907- 1909)**
- Josep Coll Hernández (1909)
- Miquel Marí Pol (1910 - 1911)
- Recared Jasso Rosell (1912 - 1913)
- Antoni Riera Costa (1914 - 1915)
- Marià Llobet Tur (1916-1917)**³⁰

En el moment de la seua mort, tot i que oficialment seguia sent el secretari de la corporació, ja feia temps que no exercia i no signava les actes per mor

30. TUR RIERA, F. / COLOMAR MARÍ, A. *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, vol. 5. Pàg. 128. P 0.32 ENC 5.

D. Viñets. Façana del Museu Arqueològic. Finals anys 20

de la seua malaltia. La darrer que hem trobat amb la seua signatura correspon a setembre de 1914³¹.

De fet, la darrer sessió que valida com a secretari és la del 16 de setembre. Una setmana després es recull el següent acord:

“...Enterado el Ayuntamiento de la enfermedad que padece el Sr. Secretario del mismo D. Arturo Pérez-Cabrero se acuerda por unanimidad á petición del interesado concederle un mes de licencia con sueldo, para que pueda atender al restablecimiento de su salud.

También se acuerda conceder quince dias de licencia al Oficial mayor D. Antonio Verdera Oliver para que pueda acompañar al Sor. Pérez-Cabrero á Barcelona en donde ha de sufrir una operación quirúrgica.

En consecuencia, quedará encargado de la Secretaria el Oficial 2º D. Juan Matutes Tur, durante la ausencia de dichos señores.

31. Actes de l'Ajuntament. 16 de setembre de 1914. I - Administració municipal. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF).

A continuación fué leído y aprobado el reglamento para la matanza de reses de cerda...³²”

Dos meses después, Pérez-Cabrero continuava malalt. En la sessió del 25 de novembre de 1914, es pot llegir:

“...En vista de que aun continua enfermo el Secretario de este Ayuntamiento D. Arturo Perez-Cabrero, se acuerda por unanimidad concederle otro més de licencia, con sueldo, para que pueda atender al restablecimiento de su salud.”³³

A final d'aquell any, Pérez-Cabrero figurava en el número 30 de la llista que l'Ajuntament elaborava regularment amb l'encapçalament de “Mayores contribuyentes”.

Finalment, Artur Pérez-Cabrero moria el mateix dia que complia 46 anys i en la sessió municipal de l'endemà, en el darrer punt d'ordre del dia, es fa menció al fet:

32. Actes de l'Ajuntament. 23 de setembre de 1914. I - Administració municipal. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF).

33. Actes de l'Ajuntament. 25 de novembre de 1914. I - Administració municipal. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF).

“...Enterado el Ayuntamiento del fallecimiento de D. Arturo Perez-Cabrero y Tur Secretario de este Ayuntamiento ocurrido ayer se acuerda por unanimidad conste en acta el sentimiento de esta Corporación por la pérdida de tan digno y probo funcionario y además que se entreguen á su Viuda Dña. Dolores Adrover Colom dos mesadas con cargo al Capitulo de Imprevistos y que se comuniquen este acuerdo á dicha señora...”³⁴. Aleshores el batle de la ciutat era batle Mariano Llobet Tur. Assistiren a la sessió, a més d'ell, els regidors Antoni Prats i Tur i Josep Viñas i Torres.

El Resúmen va publicar la seua esquela el mateix 13 de juliol. Al dia següent la portada recollia la notícia i la seua biografia, així com dos escrits de Bartomeu Ramon Capmany i Mariano Tur³⁵. Tots dos recordaren que era membre de la Reial Acadèmia de la Història, periodista, escriptor, secretari municipal, fundador de la Societat Arqueològica Ebusitana, conservador del Museu i president de la Junta del Patronat. En la primera sessió celebrada el mes de setembre, Joan Matutes Tur prenia possessió del càrrec de secretari. El 23 de juliol havia presentat la renúncia a la seua plaça d'oficial de segona³⁶.

CRÒNICA DE L'ANY 1916

El mateix any que moria Arturo Pérez-Cabrero ho feien també altres il·lustres eivissencs com ara l'historiador Josep Clapés i el polític i periodista Felip Curtoys i Valls.

El període de 46 anys que va veure néixer, viure i morir a Artur Pérez-Cabrero, tot i ser tan breu, va ser una etapa on va canviar de manera essencial la fesomia de la ciutat: és el període en el qual es construïren a Eivissa ciutat edificis públics tan importants com el mercat cobert de fruites i verdures, la peixateria i carnisseria, començaven finalment les obres del port després de dues dècades de

34. Actes de l'Ajuntament. 14 de juliol de 1916. I - Administració municipal. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF).

35. El Resúmen. 13 i 14 de juliol de 1916. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).

36. Actes de l'Ajuntament. 1 de setembre de 1916. I - Administració municipal. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF).

retard i que canviarien la seua fisonomia, la llum elèctrica arribava a la ciutat, es construïen les primeres carreteres, s'aixecaven dos monuments en l'erecció dels quals hi va estar Pérez-Cabrero implicat i dedicats al militar Vara de Rey i als corsaris eivissencs, l'Estat espanyol va viure l'assassinat del president del Consell de Ministres, el general Prim, el breu regnat d'Amadeu de Savoia, la I República, la reinstauració de la monarquia borbònica en la persona d'Alfons XII, la pèrdua de les darrers colònies, la Gran Guerra. De fet, l'estiu del 1916, enmig de la primera Guerra Mundial, tot i la neutralitat de l'Estat espanyol, un submarí austríac fa enfonsar dos bucs en aigües de les Pitiüses. Uns bots amb les tripulacions dels bergantins de vela italians *Nuestra Señora de la Guarda* i el *Santa Maria*, arribaven a les costes de la badia de Portmany. L'Ajuntament els va acollir donant-los menjar. Aleshores, Ignasi Wallis era el vicecònsol d'Itàlia.

El poble de Sant Antoni de Portmany inaugurava enllumenat públic. “Los cables cruzan en todos los sentidos la pequeña villa dándole apariencia y aspecto de población importante. Las luces eléctricas brillan en todas las cass y en cada esquina. Parece San Antonio, visto de lejos y de cierta altura, desde San Rafael, por ejemplo, un gran trasatlántico luciendo espléndida iluminación...Ten, oh pueblo de San Antonio, un poco de paciencia, y firme en tus propósitos de progreso y mejoramiento, verás pagarte con largueza el mañana los sacrificios del presente”³⁷

El mes d'abril, Carles Roman Ferrer havia estat elegit diputat a Corts. Per aquest motiu va dirigir un discurs a la població dret damunt una taula al passeig de s'Alamera, inaugurat dotze anys abans.

El mes següent, es va produir una batalla campal al cor de la ciutat. El fet va ser motivat per la conducta d'alguns tripulants de bucs de matrícula danesa ancorats al nostre port. Varen recórrer tavernes i cafès i sortiren borratxos al carrer. La gent es va amotinar contra ells i els varen dissoldre a la manera tradicional, és a dir, a garrotades i pedrades. Va fer d'home de pau un capellà dit Bennassar. No sabem si se'n va sortir. Una setmana

37. *Diario de Ibiza*. 30 de juny de 1916. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).

després es va repetir l'episodi. En aquest cas es varen posar per enmig un grup de mariners i pescadors eivissencs, que tornaren a espantar-los a pedrades. Alguns varen poder embarcar a temps, a altres els varen tirar a la mar. El batle de barri -Joan Roig Boned-, va haver d'intervenir, així com la guàrdia civil³⁸.

Mesos després, ja en juliol, el mes que va veure desaparèixer d'una manera callada el protagonista d'aquest article, un grup de joves que marxaven a la península en el vaixell vapor *Jaume II* de la companyia Isleña marítima i que acabava d'atraçar al port, només desembarcar varen insultar l'illa, provocant, segons terminologia de l'època, "una viril protesta"³⁹. Hi havia costums que a la societat illenca li costava perdre, com el de caçar amb lliga, que se seguia practicant tot i estar prohibit.

La tardor d'aquell any de 1916 l'illa es va comocionar amb l'homicidi ocorregut en el carrer de Montgrí de la Marina. Josep Riera Escandell de can Joan d'en Galop de ses Salines, de 60 anys, va morir a mans de Josep Marí Riera, del mateix lloc i que només tenia 19 anys. Eren vesins de Sant Jordi, pagesos els dos, i sembla que des de feia temps tenien qüestions pendents. Així, el migdia del diumenge 8 d'octubre es trobaren els dos a ca na Torta, al carreró que avui és d'en Toni Marí Ribas *Portmany*, i abans havia estat carrer Prim. Aquí hi havia un petit celler i la seua propietària era coneguda com "na Torta". En aquest local s'hi jugava i s'hi servien menjars. Els dos vesins i rivals començaren a discutir i arribaren a les mans. Sortiren al carrer i el jove va encaçar l'altre fins que a l'alçada del número 20 del carrer de Montgrí va traure el ganivet i li va clavar una primera punyalada a l'esquena. Quan en Galop es va girar va rebre la segona al braç esquerre i la tercera al pit. Cinc ganivetades varen acabar amb la vida d'en Galop, que va caure just davant el número 11 de l'esmentat carrer, on vivia Antoni Serra Guasch, "es metge Serra", que baixà cor-

38. *Diario de Ibiza*. 17 i 24 d'abril de 1916. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).

39. *Diario de Ibiza*. 28 de juliol de 1916. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).

rent a auxiliar-lo. Mentre socis de la Creu Roja el traslladaren al dispensari, on el va atendre el doctor Josep Costa Roig, dos carrabiners, ajudats per Antoni Costa Bonet des Puig, el qual li havia llevat el ganivet de les mans, aconseguiren immobilitzar el jove i dur-lo a la caserna de la guàrdia civil. Ja en el dispensari les autoritats varen prendre declaració al moribund i als testimonis i cridaren el capellà de Sant Elm, Rafel Juan Escandell.

En 1917, en complir-se un any de la seua mort, *El Resumen* va dedicar un número especial a la feina callada d' Artur Pérez-Cabrero⁴⁰. A poc a poc, la seua figura es va anar esvaint tot i la importància del seu llegat. Benvingut sia el reconeixement que li fa el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera (MAEF) i l'associació Amics del Museu. En el 2020 es compleixen 150 anys del seu naixement i serà l'escriptor del mes de juliol a les biblioteques municipals de Can Botino i Can Ventosa. Tenim davant naltros una fita i una oportunitat ineludibles.

Portada d'*El Resumen* 13 de juliol de 1917.
Aniversari mort Pérez Cabrero

40. *El Resumen* 13 de juliol de 1917. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).

CARTA A GUILLEM DE BANYERES, PABORDE DE TARRAGONA, DEL SEU BATLLE A EIVISSA (1300)

Xavier Torres Peters
Canonge Arxiver
Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa

RESUMEN: El paborde del cabildo de la catedral de Tarragona, señor feudal de una parte de las Pitiusas, era informado puntualmente por su baile en estas islas. Se conservan tres de sus cartas, de finales del s. XIII, mediante las cuales nos es dado conocer algunos aspectos generales de la época y los problemas que tenía que afrontar, especialmente con el poder real.

SUMMARY: The Dean of the Chapter of the cathedral of Tarragona was feudal lord of part of the Pitiuses. As such he received faithful information about his affairs from his bailiff in these islands. Three of his letters dating from the late XIII century still exist. Through them we can get to know some general aspects of that period and the problems he had to address, especially against royal power.

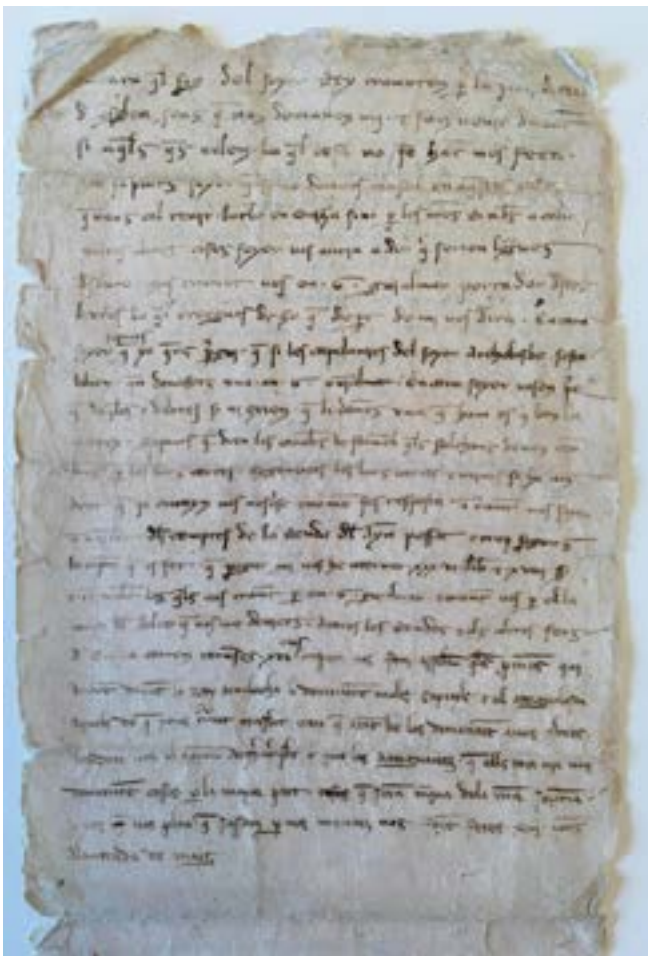
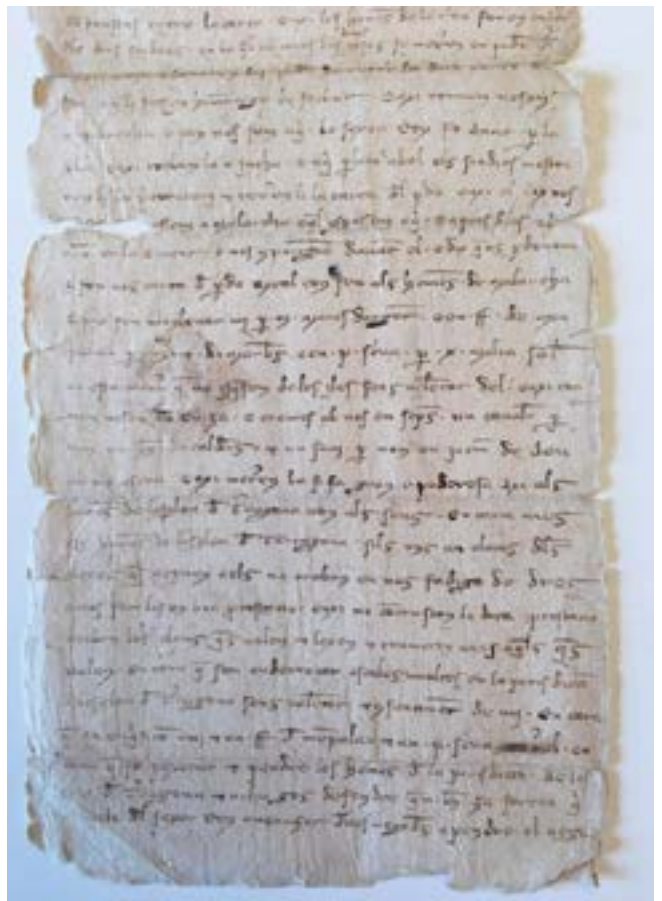
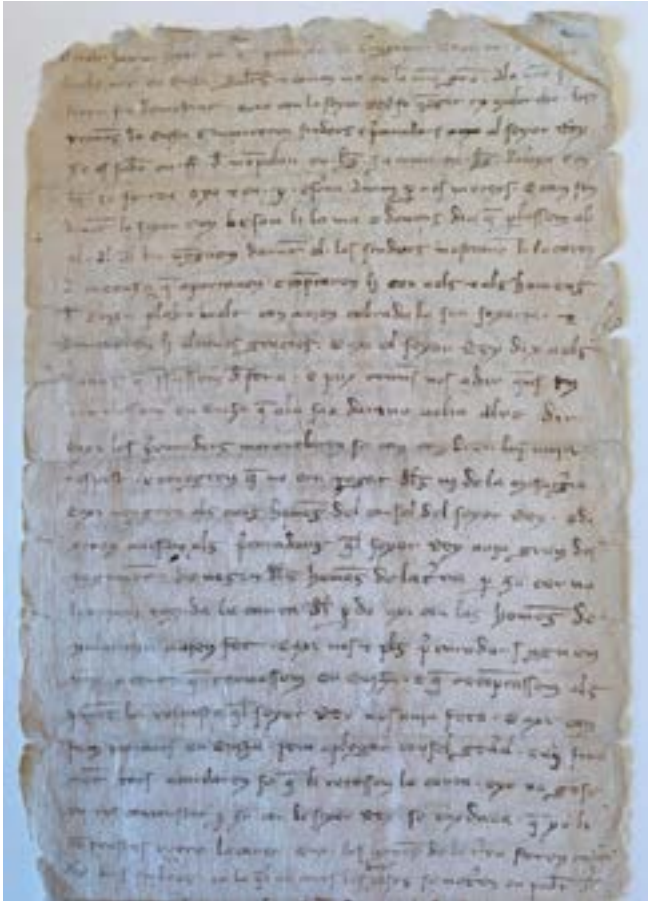
Temps ha publicarem en aquesta mateixa revista una carta inèdita, de devers l'any 1300, adreçada al paborde de la seu de Tarragona pel seu batlle a Eivissa, Guillem Escrivà.¹ Aleshores manifestàvem la nostra intenció de dur també a impremta la transcripció d'una altra lletra contemporània semblant, la qual, per estar malmesa i presentar moltes llacunes, no ens ha permès fer-ne una transcripció completa i del tot entenedora. Ens limitarem a resumir-la més avall, pel seu interès. Cal dir que no és de tanta rellevància com la que ja donarem a conèixer, ni com la que optam per posar ara a l'abast del lector. És

veritat que el contingut d'aquesta fou extractat per Isidor Macabich, dins el discurs d'uns fets cabdals de la història pitiüsa.² No obstant això, creim que es paga el treball de facilitar la lectura de l'original, en el català viu de l'època, per tal d'abundar en els detalls. A més a més, com es veurà, el seu estudi ens obliga a qüestionar i a corregir la cronologia, fixada per la historiografia tradicional, d'aquells importants esdeveniments.

La missiva, escrita damunt una tira de paper (47,5 x 17 cm) per ambdues cares, té la següent adreça: "Al honrat senyor en Guillem, pebordre

1. Torres Peters, F.X. (2007), pàg. 59-61

2. Macabich, I. (1966), pàg. 266-268

de Tarragona”, i encara conserva restes d’un segell redó, de paper i cera, segurament el de la seua batllia a Eivissa. Conclou amb la data: “Foren fetes XIII jorns a l’entrada de maig”. Macabich l’assigna directament al 13 d’aquell mes, segons ell de 1299. Nosaltres interpretam que l’amanuense utilitza la kalendació romana i que, per tant, correspon al 19 d’abril; siga com vulga, ha de ser ja de 1300. El remitent, i possiblement redactor, fou l’esmentat batlle, Guillem Escrivà, membre d’una família influent en l’àmbit econòmic i polític, a les illes i més enllà. El paborde del capítol de la seu de Tarragona era aleshores Guillem de Banyeres, el qual ostentà la prebenda, i amb ella el domini o senyoria d’una porció d’Eivissa i Formentera, de l’any 1277 fins al 1307.³

Els fets que relata Guillem Escrivà s’emmarquen dins el difícil regnat de Jaume II de Mallorca. Recordem, molt succintament, que aquest monarca, segon fill del rei Jaume I el Conqueridor i de Violant d’Hongria, fou coronat en 1276. El seu germà, el rei Pere III d’Aragó, l’obligà a prestar-li un humiliant

3. Ramon Viñes, S. (1999-2000), pàg. 15

jurament de vassallatge en 1279. I encara, en 1285 fou expulsat del regne per Alfons III d'Aragó. Pogué recobrar-lo definitivament en 1298, no sense sotmetre's abans al seu nebot i homònim, el rei Jaume II d'Aragó. Al principi, romangué un temps a Perpinyà, des d'on en prengué possessió dels dominis insulars mitjançant procurador. Després d'un intens i fecund govern, morí en 1311.

El batlle escrivia des d'Eivissa al paborde, el 21 d'octubre de 1298, la primera carta que conservam (paper de 38 x 17,5 cm amb diverses perforacions i llacunes al text). En ella tractà d'uns comptes de Guillem de Requesens, dignitat de cambrer de la seu de Tarragona entre 1289-1303,⁴ i envers certs afers de la seua incumbència a l'illa. Feu esment del retorn a aquella ciutat del paborde, i de la pròxima anada de l'arquebisbe a la dita metròpolis. Segons ell, s'havien confiscat a Barcelona determinades quantitats (10.109 sous menys 1 diner i 15.448 sous) de la bossa del prelat; i a Eivissa altra suma (5.660 sous 16 diners) de les mateixes rendes, aquesta darrera incautada pel castlà, Pere de Sarrià, en virtut de mandat reial. El castlà, de més avant i també complint ordres escrites, s'havia apropiat de la jurisdicció dels senyors eclesiàstics, donant mostres públiques de prepotència. Per més agreujar, el rei Alfons s'havia fets seus els falcons capturats durant tres anys, dels quals els senyors eclesiàstics tenien part perhom. El batlle finalitzà el preocupant relat amb un vers d'Ovidi: "Principiis obsta sero medicina paratur", amb el qual donava a entendre a son senyor que les malalties s'havien d'atendre prest, altrament podrien arribar a no tenir remei: "Dats consel al comensament, que aytal fet quant se'n veleex perduda cosa és".

L'arquebisbe Roderic Tello i el paborde del capítol de la catedral de Tarragona, senyors feudals de la major part d'Eivissa i Formentera, pujaren a la ciutat de Perpinyà, per tal de reconèixer Jaume II com a senyor eminent de les seues possessions i drets a les illes. Així, el primer d'octubre de 1299 el mitrat li reté el corresponent jurament de fidelitat.⁵ El paborde obrà semblantment el dia 17 dels dits mes

i any, i el monarca ordenà immediatament tornar-li allò que se li havia confiscat.⁶

D'altra banda, tot indica que els responsables pitiusos de la cosa pública no s'afanyaren a fer una visita al rei, almanco no a Perpinyà. És possible que, malgrat haver-se sotmès sense cap contrast a l'usurpador Alfons d'Aragó, pensassen, amb cert grau d'ingenuïtat, que ja s'havia resolt la qüestió de llur felonía amb els pactes i tractats generats a nivell superior. Quan els prohòmens de la Universitat trameteren "síndics i procuradors", això és a saber, Ferrer de Montpalau, Berenguer sa Coma, Berenguer d'Allella i Bernat sa Fortesa, als quals acompanyaren el propi batlle del paborde, Guillem Escrivà, i Pere Escrivà, no obtengueren, ni de lluny, el resultat desitjat. És veritat que d'entrada foren rebuts amb cortesia pel monarca, a qui besaren la mà, i els concedí audiència per un determinat dia. Llavors pogueren mostrar-li la "carta de creenza" o acreditacions, manifestar-li el seu content perquè tornava a ser el seu senyor, i demanar-li algunes gràcies. Si no totes, algunes de les peticions serien oportunitament ateses, però abans els eivissencs havien de ser humiliats: el rei els va despatxar amb prestesa i després els va fer saber que se n'havien d'entornar a Eivissa, sense cap resposta. Aquesta actitud despectiva era fruit d'un ressentiment no dissimulat, perquè no li havien suplicat formalment misericòrdia per la infidelitat comesa, com ja ho havien fet els mallorquins. Així els ho explicaren alguns hòmens del consell reial.

Els missatgers s'embarcaren i a Eivissa informaren de tot al "consell general" de la Universitat, el qual acordà retre la carta de perdó exigida. Sembla que el batlle eclesiàstic no hi estava gaire d'acord, amb la determinació, però no gosà ni donar-ho a entendre, perquè sabia que altrament el rei tendria excusa per seguir actuant en contra dels interessos del paborde i de l'arquebisbe.

Els mateixos síndics foren tramesos altra vegada a Mallorca amb la missiva, mitjançant la qual humilment suplicaven, "per Déu tan solament e per mercè", el perdó de les ofenses. Així mateix, se sotmetien incondicionalment al poder reial i mani-

4. Ramon Viñes, S. (1999-2000), pàg. 21

5. ADPO (2MI86/4) (1B16) Liber Feudorum C.

6. AHPE 1.052 i 1.053

Catedral de Tarragona

festaven voluntat de prestar-li homenatge de fidelitat. El trobaren a Inca, on tengueren oportunitat de parlamentar i entregar-li els documents. Segons Guillem Escrivà, els prohòmens aprofitaren per demanar-li gràcies en “molts capítols”. Com afectaven també la senyoria dels eclesiàstics, el batlle n’envià una còpia al paborde, amb la convicció que els prohòmens li demanarien, a ell i a l’arquebisbe, que els aprovàs, i encara la concessió de més privilegis en “minva” de la senyoria, com de fet succeí. Però els emissaris encara hagueren d’esperar i patir una mica. Jaume II els envià a ciutat, on els rebé al cap d’uns dies i, “per reverència de la Sancta Trinitat”, proclamà graciosament el seu perdó, de paraula i per escrit.

Amb la reconciliació els eivissencs volgueren, abans de res, assegurar “totes les costumes, llibertats e franqueses e privilegis” de la terra, que el rei seguidament lloà, aprovà i confirmà, amb excepcions importants: derogacions, anul·lacions, esmenes i correccions, interpretacions, etc; afegint-hi, per més adobar, la imposició d’una cisa per espai de nou anys. Així, segons ell, pretenia respectar els drets i conveniències de tothom: “creyents totes les

coses damunt dites, per nós ordenades, haver fetes e ordenades en axí a profit nostre, com a profit de l’arquebisbe e paborde de Tarragona e de tots los hòmens de les dites ylles”.⁷

Els emissaris hagueren de conformar-se amb les aminvades prerrogatives. Però, com ja s’ha dit, gosaren fer algunes demandes. Unes foren ateses favorablement, pagant i agraint, i imaginam que altres foren directament rebutjades. Al *Llibre de la Cadena* (AHME) es traslladaren traduïts al català tots aquells textos, fonamentals per a complementar o esmenar els Usatges de Barcelona i les franqueses, vigents aleshores a les Pitiüses.

Abans de passar endavant i abocar una síntesi del seu contingut, ens és obligat repassar la datació d’aquells instruments: “XV kalendes d’abril en l’any de Nostre Senyor de M CC XC IX”. D’entrada, aquesta és clara i no planteja cap problema a l’historiador, si es fixa bé en ella. Però vet aquí que, començant per J. M. Quadrado i passant per tots i cadascun dels que els han manejat, s’ha comès una errada.⁸ Si la data de rúbrica no fos d’un pretès gran simbolisme per als pitiüsos, aquesta no tendria major importància, tot i no quadrar dins la seqüència dels esdeveniments. Ens referim, ni més ni manco, a l’any de l’anomenada “creació” de la Universitat.⁹ Sempre s’ha assegurat que la seua constitució tengué lloc en 1299, i fins i tot s’han organitzat commemoracions i s’han gravat les xifres en pedra i metall. Certament, els documents estan signats a Mallorca el 15 de les kalendes d’abril de l’any 1299, és a dir, el 18 de març de... 1300. Cal explicar que el calendari utilitzat aleshores al regne partia de l’Encarnació de Nostre Senyor Jesucrist.

7. AHME. *Llibre de la Cadena*, f 17rv

8. No podem repassar un per un tots els autors. Valga aquí citar: Quadrado (1888), pàg. 1324. Macabich (1966), pàg. 279-279, sota l’epígraf de “Constitución de la Universidad o Ayuntamiento de Ibiza en 1299”, transcrivé bé la data original. F. Tur (a *Testimonis de la nostra història*, p 21) sota el títol de “Creació de la Universitat”, presenta una omisió de la paraula “kalendes” que pot induir a perpetuar l’errada: “XV dabril”. B. Escandell (1994), pàg. 303, en escriure sobre “El estatuto constituyente” de la Universitat, encertadament situa el document el 18 de març, seguit entre parèntesi d’un ambigu 1299-1300, sense fer els oportuns aclariments o explicacions. Finalment, J. Piña (2006), pàg. 39 a 43, assumirà la datació de 1299.

9. Piña Torres, J. (2006), pàg. 37 i ss.

L'any, per tant, no començava el primer de gener, ni manco el 25 de desembre, com s'esdevindrà a partir de 1350, sinó el dia 25 de març. Aquell 18 de març, encara dels acaballs de 1299 per a l'escrivent i els seus contemporanis, es correspon, de totes totes, amb el 18 de març de l'any 1300 del nostre calendari en curs. És a dir, la institució de la juraria a la Universitat d'Eivissa tengué lloc el mateix any que la de Mallorca i, evidentment, després d'aquesta.

Tornem a les disposicions reials. La primera atorgava la mercè del perdó, amb les excepcions llavors explicitades. La segona confirmava les lleis locals, com resta dit. La tercera modificava el règim de la Universitat, concedint l'elecció anual de tres jurats i deu consellers. La quarta declarava els illencs francs de bovatge, dret que cobraven els reis amb motiu de llur coronació, carregat damunt els parells de bous dels vassalls. La cinquena establia que dos terços de la cisa serien per a la corona i un terç "per milloraments fahedors en lo castell", etc. a l'illa. La sisena donava llicència per poder exportar fusta, llenya, carbó, pega i quitrà de les Pitiüses. La setena manava no cobrar res en cas de demanar penyora la justícia, així com enderrocar les "taules" que molestaven al trànsit dels carrers i eliminar les basses de fems prop del Rabat, per evitar pudor a la vila.

Com a senyors de dos terços de la vila i de tres quartes parts de les illes, els eclesiàstics de Tarragona també hi tengueren cosa a dir. Donaren el vistiplau, amb correccions i addicions pròpies, el 3 de juny 1300.

Ja ratificades per l'arquebisbe i el pabordre, el rei afegí altres disposicions el 5 de juliol de 1300, això és a saber: els pitiüsos no podrien treure viandes de l'illa en cas de necessitat; el vi i el pa l'havien de vendre dins la vila o el castell, no al Rabat; de l'explotació de la fusta i de la pega haurien de pagar el vint-i-cinquè al senyor corresponent.

Evidentment, l'absolució reial fou més política i formal que vertadera. A més de retallar i manyuclar les franqueses i privilegis de les Pitiüses a plaer, la corona insistí en rebre una satisfacció econòmica com a penitència.¹⁰ I encara, envià cap a Eivissa els seus propis executors, el cavaller Berenguer de Cal-

ders, el savi Jaume de Déu i un escrivà. Ells serien els encarregats d'aplicar a Eivissa la mesura promulgada per a tot el territori: "la sisa gran e poderosa". L'àmplia cort del monarca, els seus projectes de perfeccionament o construcció de grans noves obres, les compres de terres i dominis, i altres iniciatives, exigien un increment de renda per tal de fer-los front. Com "Jaume II no oblidava l'escassa resistència que havia oferit el regne de Mallorca a la conquesta aragonesa de 1285", tengué l'escusa perfecta per exigir una indemnització. Aquesta es materialitzà en un impost per espai de nou anys (1300-1309), un terç del qual aniria destinat a obres de millora al propi lloc de recaptació.¹¹

També perseverà el rei en la seua estratègia d'estrènyer els senyors eclesiàstics: privà el batlle i Pere Escrivà, sota fiança de sis mil marcs d'argent i de deu mil sous, respectivament, d'abandonar les illes, és a dir, el regne, sense el seu consentiment exprés. En els afers civils i criminals, els funcionaris reials persistiren a impartir justícia fora de llur partida, anul·lant l'autoritat legítima dels batlles i veguer de Tarragona. Només després de protestar, els concediren els casos que bé els paregué. En execució del mandat, feren enderrocar "taules" o "escales", segons la versió. En tot moment mantengueren una actitud inquisitiva i controladora damunt el batlle, en Ferrer de Montpalau i en Pere Escrivà. Imposaren multes i feren detencions als hòmens de la jurisdicció de l'església, i el propi batlle del rei, en Bernat sa Fortesa, amenaçà d'empresonar el veguer d'aquelles partides. De més avant, trametien el saig del rei a citar-los, sense coneixement ni consentiment de Guillem Escrivà.

En definitiva, tan grans i extenses eren les imposicions, intromissions i apropiacions que, en la persona del seu batlle, es buidava de tota autoritat el senyor paborde, salvant-se només la replega dels seus delmes: "Hon sapiats, seyor, que si no donats consel en aquestes coses, que no us cal tenir batle en Eviza, sinó per les vostres rendes a colir".

"Moltes altres coses", per tal de no allargar l'escrit, les referiria de paraula el portador de l'epístola, en Guillem Guialmar, per al qual s'intercedia, perquè li fos feta col·lació d'un benifet simple o capellania,

10. AHME. Llibre de la Cadena, f 22v

11. Mas Forners, A. (2004), pàg. 57-59

*Jurament dels Privilegis de Jaume II de Mallorca
davant de Jaume I el Conqueridor*

pensam que a l'església de Santa Maria d'Eivissa, d'alguns dels quals era patró l'arquebisbe. El propi Guillem Escrivà, amb el temps, arribaria a fundar-ne una.

Encara hi havia altres afers, de banda de les porfides amb el rei. Els "cavalers de Formentera" reclamaven per a ells els falcons de l'illa, en virtut dels instruments originals de donació o "cartes", concedits per Guillem de Montgrí en 1246. Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella, hereus d'Arnau Renard, havien jurat fidelitat davant l'arquebisbe i el paborde en 1298, i llavors s'havien apropiat del feu, expulsant els frares agustinians del monestir de la Mola. Aleshores, el paborde es lucrava dels agres dels falcons del "cap del Portxol" i de cala Saona.¹²

12. AHPE 2.030,2. Macabich, I. (1966), pàg. 280

Per acabar la lletra, Guillem Escrivà feu comentari "dels comptes de la renda" del passat any 1299. El batlle havia fet els pagaments corresponents al seu senyor: a la parròquia, als cavallers, als guaites, a les obres del castell, al botxí, etc. Deduït també el seu salari, només restaven netes trenta-sis lliures divuit sous un diner i malla. No es pot afirmar que hagués set un exercici gaire rendible, ni manco profitós. De més avant, amb aquells pocs sous, trametia una rebuda o carta de deute.

Assabentat de tot, el paborde protestà al rei mitjançant procurador, el jurista tarragoní Arnau de Martorell, el 3 de juliol de 1300.¹³ Demanà la revocació de la cisa, argumentant que anava contra dret. El monarca respongué que era ben legítima i que l'havia imposada amb aprovació dels hòmens d'Eivissa, en satisfacció de la seua culpa i per la concessió de certes llibertats. El 5 de juliol, amb un carta més extensa de descàrrec als greuges plantejats i altres, Jaume II justificava els fets en l'autoritat que li corresponia i pel bé de tots.¹⁴ Així romangueren les coses.

Per concloure, s'ha de notar que la documentació anterior i posterior, tant del regnat de Jaume II com dels seus successors, evidencia que el poder reial no tengué mai la més mínima intenció de respectar els drets de l'església de Tarragona a les Pitiüses. Encara se n'ha de fer un estudi detallat, sobretot des del punt de vista de les lleis del temps, per tal d'evitar interpretacions o explicacions massa simples de la qüestió i, per això mateix, no del tot acurades.

Al honrat senyor en Guillem, pebordre de Tarragona.

1. Al molt honrat seyor en Guillem, pebordre de Tarragona, de mi, en Guillem Escrivà,
2. batle vostre en Eviza, saluts e coman-me en la vostra gràcia a la vostra senyoria.
3. Seyor, sia demostrat que, can lo seyor rey fo vengut en Malorcha, los
4. pròmens de Eviza trameteren síndecs e procuradors¹⁵ al seyor rey,

13. AHPE 1.055

14. AHPE 2.002

15. Segueix ratllat il·legible.

5. zo és saber, en Fferrer de Monpalau, en Berenguer za Coma, en Berenguer d'Alaya e en
6. Bernat za Fortea. E yo e en P. Escrivà anam-i per nos metexs. E can fom
7. davant lo seyor rey besam-li la mà, e donà'ns dia que parlàssem ab
8. el. Al qual dia venguem davant el. Los síndecs mostraren-li la carta
9. de creenza que aportaven e comptaren-li con a els e als hòmens
10. de Eviza plahia molt con avien cobrada la sua seyoria, e
11. demanaren-li alcunes gràcies. E axí, el seyor rey dix a els
12. e a nós que isquéssem de fora e pux tramès-nos a dir que-ns en-
13. tornàssem en Eviza, que a la saó d'ara no volia alre dir.
14. E axí, los precuradors maravelaren-se con tan breu los avia
15. respost e conegren que no era pagat d'els, ni de la missatgeria.
16. E axí, vengren als cuns hòmens del consel del seyor rey e di-
17. xeren a nós e als precuradors que-l seyor rey avia gran des-
18. pagament de nós e dels hòmens de la terra, per zo cor no
19. li aviem retuda la carta del perdó, axí com los hòmens de
20. Malorcha avien fet. E axí nós e els precuradors aguem
21. nostre acort que tornàssem en Eviza e que recomtàssem als
22. pròmens la resposta que-ls seyor rey nos avia feta. E axí can
23. fom tornats en Eviza fem aplegar consel general, e aquí final-
24. ment tots acordaren-se que li retéssem la carta, e yo no gosé
25. en res contrastar, per zo con lo seyor rey se cuydava que yo li
26. contrastàs retre la carta. E axí, los hòmens de la terra feren carta
27. als dits síndecs, en la qual ab totes les lurs¹⁶ coses se meteren en poder del
28. seyor rey, e donaren-los poder de retre la dita carta d[e]
29. perdó e que li fessen homenatge de feultat. E axí, tornam-nos-en
30. a Malorcha, e can nós fom aquí lo seyor rey fo anat per la
31. yla. E axí, trobam-lo a Incha, e aquí parlam ab el. Els síndecs mostra-
32. ren-li lo percuratori e reteren-li la carta del perdó. E axí, el dix-nos
33. [que-ns entor]nàssem a Malorcha e que l'esperàssem aquí. E a pocs dies el
34. vénc en la ciutat e nós compareguem davant el. E dix que-ns perdonava,
35. e féu-nos carta de perdó aytal con fon als hòmens de Malorcha.
36. E pux féu manlevar mi per VI marcs d'argent e en Fferrer de Mon-
37. palau per M e D morabatins e en P. Scrivà per X mília sous,
38. en esta manera: que no isquéssem de les iles sens volentat d'el. E axí tor-
39. nam-nos-en en Eviza e tramès ab nós ensemps un cavaler, per
40. nom en Berenguer de Calders, e un savi, per nom en Jacme de Déu,
41. ab un escrivà. E axí meteren la sisa gran e poderosa, axí als
42. hòmens de l'esglea de Terragona con els seus. Encara més,
43. que-ls hòmens de l'esglea de Tarragona, si-ls uns an clams dels
44. altres que-s atenen a els, no troban en nós fadiga de dret.
45. E nós fem-los-en una protestació e axí, no contrastan la dita protestació,
46. reeben los clams que-s volen e lexen e tramenten a nós aquels que-s
47. volen. Encara que féu enderrocar escales moltes en la jurisdició
48. de l'esglea de Terragona, sens volentat e consentiment de mi. Encara
49. que fa enquisició a mi e a-n Fferrer de Monpalau e an P. Scrivà¹⁷. En-
50. cara que fa peyorar e pendre los hòmens de la jurisdició de l'es-

16. Afegit sobre línia: *lurs*.

17. Segueix ratllat il·legible.

51. glea de Terragona e no li u gos defendre, que-n Bernat za Fortea, qui
52. és batle del seyor rey a menazat dues vegades a pendre el vengu[er].
53. Encara que-l sag del seyor rey trameten per la jurisdició
54. de l'esglea, sens que no-n demanen mi, e fan venir davant
55. si aquels que-s volen, la qual cosa no fo hoc més feta.
56. Hon sapiats, sèye[r], que s[i] no donats consel en aquestes coses,
57. que no us cal tenir batle en Eviza, sinó per les vostres rendes a colir.
58. Moltes altres coses, sèyer, vos auria a dir, qui serien longues
59. d'escriure, mas tramet-vos en G. Guialmar, portador d'estes
60. letres, lo qual cregats de zo que de part de mi vos dirà. Encara,
61. sèyer, sapiats¹⁸ que yo, que us preguí que si les capelanies del seyor archabisbe s'esta-
62. blien, que-n donàssets una a-n G. Guialmar. Encara, sèyer, vos en prec
63. que d'aqueles o d'altres, si n'i exien, que li donets una, que hom és qui ben la
64. mereix. Sapiats que dien los cavalers de Formentera que-ls falchons deuen ésser
65. lurs, per les lurs cartes. Regonexets les lurs cartes e vejats si hi an
66. dret, que ja encayn vos n'escrisc e no me'n fes resposta. Tramet-vos, sèyer,
67. traslat dels comptes de la renda del ayn pasat, e trop, segons
68. lo compte que és fet, que, pagat mi, vos he a tornar XXX VI liures e XVIII sous
69. e I malla, los quals vos tramet per en G. Guialmar, e tramet-vos per el la
70. carta del delte que vós me devíets; a totes les rendes e als altres fets
71. de Eviza corren tornenses XVI, e us.¹⁹ Item vos fem assaber que-lls pròmens qui
72. anaren davant lo rey a Malorcha li demanaren moltz capítols, e ell atorguà-los-en

73. aquels de que yo us tramet traslat. Creu que atantbé los demanaren a vosaltres.
74. Acordatz-vos el seyor archabisbe e que los atorguaretz, que ells tota via vos
75. demanaren coses per la mayor part²⁰ que seran minva de la vostra senyoria.
76. Si res²¹ vos plau que fassam per vós, manatz-nos. Foren fetes XIII jorns
77. a l'antrada de mayg.

BIBLIOGRAFIA

Fonts manuscrites

- Archives Departementales des Pyrénées-Orientales (Perpinyà) [ADPO]: Liber Feudorum C. 2MI86/4. 1B16 Arxiu Històric Municipal d'Eivissa [AHME]: Llibre de la Cadena
- Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa [AHPE]: 2.002

Fonts impreses

- Autors diversos (1990) *Testimonis de la nostra història*. Ajuntament d'Eivissa.
- ESCANDELL BONET, BARTOLOMÉ (1994) *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (Siglos XIII-XVIII)*. Tomo I. *Arranque Histórico de la Catalanidad Insular*. El Tall. Mallorca.
- MACABICH, ISIDORO (1966) *Historia de Ibiza*. Vol. I. Editorial Daedalus. Palma de Mallorca.
- MAS FORNERS, ANTONI (2004) "La problemàtica evolució política del regne privatiu" a *Història de les Illes Balears. Volum II. L'època foral i la seva evolució (1230-1715)*. Edicions 62. Barcelona.
- PIÑA TORRES, JOAN (2006) *La Universitat i els seus homes a l'Eivissa baixmedieval (1299-1454)*. Consell Insular d'Eivissa i Formentera.
- PIFERRER, PABLO, QUADRADO, JOSÉ MARÍA (1888) *Islas Baleares*. Establecimiento Tipográfico - Editorial de Daniel Cortezo y C^a. Barcelona.
- RAMON VIÑES, SALVADOR (1999-2000) *Canonges, Comensals i Beneficiats de la Seu de Tarragona*. Reial Societat Arqueològica Tarraconense. Tarragona.
- TORRES PETERS, F.X. (2007) "Una carta al paborde de Tarragona del seu Batlle a Eivissa" a *Fites*, núm 7, p. 59-61.
- (2006) "Senyors de Formentera a la baixa edat mitjana" a *Eivissa*, núm. 46, p. 9-16.
- (2016) "Rendes a Eivissa de l'ardiaconat de Sant Fructuós (1435-1441)" a *Eivissa*, núm. 60, pàg. 30-36.

18. Afegit sobre línia: *sapiats*.

19. Afegit sobre línia: *e us*. Segueix ratllat il·legible.

20. Segueix ratllat: *coses*.

21. Segueix ratllat: *que*.

El proyecto frustrado de una Biblioteca Pública en Eivissa

Jordi H. Fernández

Grupo de Investigación Ibiza Púnica (F-073 UAM)

RESUMEN: Una de les majors aspiracions culturals d'Eivissa és comptar amb una biblioteca i arxiu de titularitat estatal. Els anys van passant i aquesta obra no arriba a plasmar-se malgrat haver-se ja cedit un solar per a tal fi. Presentem en aquest breu article les gestions realitzades en els anys cinquanta pel Director General d'Arxius i Biblioteques, el Sr. Miguel Bordonau Más i el Sr. José Mª Mañá d'Angulo per a dotar a Eivissa d'aquesta infraestructura. Malgrat tenir seleccionat l'immoble, aixecada la planimetria i conèixer el cost de la seva inversió, probablement el cessament del Sr. Bordonau del seu càrrec i la del Ministre d'Educació Sr. José Martín Ibáñez, poc després, van paraitzar el projecte.

ABSTRACT: One of Ibiza's greatest cultural aspirations is to have a state-owned library and archive. Time goes by and this work does not take shape despite the fact that a plot of land has already been ceded for this purpose. In this brief article we present the steps taken in the fifties by the Director General of Archives and Libraries, Miguel Bordonau Más and José Mª Mañá de Angulo to provide Ibiza with this infrastructure. Despite the fact that the building was selected, the plans were drawn up and the cost of the investment was known, probably the dismissal of Mr. Bordonau from his post and that of the Minister of Education, Mr. José Martín Ibáñez, paralysed the project.

La creación de una Biblioteca Pública Estatal en Eivissa es una petición que desde hace muchos años vienen solicitando los distintos equipos de gobierno, de uno y otro signo político, que se han ido sucediendo tanto en el Gobierno Balear como en el Gobierno Insular sin que hasta la fecha se haya logrado encontrar una solución.

Si consultamos la hemeroteca veríamos que en las visitas de los diferentes Ministros o Ministras de Cultura que se han sucedido, uno de los temas que mayor interés despierta es el de la Biblioteca Pública Estatal para la que se han prometido importantes cantidades para su ejecución.

El Consell de Eivissa en febrero de 2008 ofreció al Ministerio de Cultura una parcela de 7.000 m² situada en la zona conocida como es Dominguets,

entre el Recinto Ferial y el primer cinturón de ronda de Eivissa, en donde poder construir el edificio. El Ministerio, una vez comprobada su idoneidad, aceptó formalmente su cesión, sin que hasta la fecha se hayan producido novedades.

Si en un primer momento se pensó en construir un edificio que albergara la biblioteca, el archivo y un museo que sustituyera al de Dalt Vila, se llegó posteriormente al consenso de que este inmueble acogería únicamente a la Biblioteca y al Archivo, además de un área destinada a almacenes del Museo Arqueológico de Eivissa y Formentera. De esta manera el Museo permanecería en los actuales locales de Dalt Vila después de su remodelación, ampliación y acondicionamiento para hacerlo accesible a las personas con movilidad reducida.

Vista de la ciudad de Eivissa, con el edificio de La Salinera

Lamentablemente la falta de inversiones en materia de cultura, al que se añadió la situación económica del país, ha retrasado la ejecución de los diversos proyectos que el Estado debía ejecutar en Eivissa, ya que además de la tan esperada Biblioteca Pública, cuyo proyecto desapareció de los presupuestos del Estado en el 2012, sin que hasta la fecha se haya vuelto a incluir, se está también a la espera de que el proyecto de reforma del Museo Arqueológico de Dalt Vila, que está ya redactado, pueda iniciarse cuanto antes.

Pero la aspiración de poder contar con una Biblioteca Pública Estatal es una antigua reivindicación que el tiempo y la falta de interés de la administración central no ha hecho sino retrasar hasta la fecha, a pesar de las justas reclamaciones de las autoridades insulares. Solamente tenemos que ver cual es la situación de las otras islas en materia de infraestructuras culturales creadas por la administración central, para darnos cuenta de que hay una clara gradación por “tamaño” de islas. Así, mientras que Mallorca cuenta con un Archivo, una Biblioteca y un Museo, Menorca dispone de una Biblioteca, en la que hay una sección para el Archivo, y un Museo. Por su parte Eivissa solo dispone de un Museo de titularidad estatal, mientras que Formentera no dispone de ningún centro creado por el Estado. Entendemos pues, que las aspiraciones de las dos islas menores, Eivissa y Formentera son más que justas para disponer de centros culturales -Archivos, Biblioteca y Museos, convenientemente equipados y dotados, que posteriormente pasarían a ser gestionados por las administraciones autonómicas.

Edificio de La Salinera Española, con fachada a la calle Lluís Tur i Palau

Afortunadamente desde hace algunos años la administración local -Consells y Ayuntamientos- conscientes de estas carencias han ido dotando a las Pitiusas de bibliotecas, en la medida de sus posibilidades, ya que es la demanda social más solicitada: la Biblioteca Pública Insular, dependiente del Consell de Eivissa, situada en Cas Serras, inaugurada en noviembre de 1986, que cuenta además con una red de bibliotecas en distintos pueblos; la Biblioteca Municipal de Eivissa en el edificio de Can Ventora, surgida en noviembre de 1993, a partir de la antigua Biblioteca de la Caja de Pensiones¹. Por su parte los distintos ayuntamientos de las islas, han ido creando y dotando de personal sus respectivas bibliotecas municipales lo que hace que, al menos que en la cabecera de cada municipio, se cuente con una biblioteca a disposición de los usuarios y, en algunos casos como Sant Jordi, dependiente de la de Sant Josep.

Por lo que a la custodia documental se refiere, el Ayuntamiento de Eivissa cuenta con el bien organizado Archivo Municipal, en can Botino, al margen del que dispone la Iglesia situado en la Pabordía de Eivissa. Por su parte el Patronato Municipal de Formentera creó en 1983 la biblioteca que se instaló en una sala del antiguo Ayuntamiento. Desde aquella fecha a ido ampliando y mejorando sus instalaciones hasta que en el 2007 abrió con el nombre de Biblioteca Marià Villangomez, su nuevo emplazamiento

1. Esta Biblioteca, creada en 1930, fue la única Biblioteca Pública de la isla durante muchos años. Se encontraba situada en el Paseo de Vara de Rey nº 1 y desde el 12 de diciembre de 1970 en su nueva sede de la Vía Púnica nº 2.

Fachadas a las calles Bisbe Cardona y calle Rimbau

en el antiguo Instituto de Sant Francesc. En la actualidad también se está trabajando en la organización y mejora de la documentación generada por el Ayuntamiento de la isla.

Sin embargo, la petición de una Biblioteca Pública Estatal no es algo nuevo, ya que se intentó, lamentablemente sin éxito en los años 50, siendo desconocido por la mayor parte de la población. Dado su interés, creemos interesante darlo a conocer al tener noticia de este proyecto revisando la antigua documentación conservada en el Archivo del Museo, en donde localizamos diversas notas redactadas por D. José Mª Mañá de Angulo, antiguo director del Museo Arqueológico de Eivissa entre 1944 y 1964, que hacían referencia a la intención de instalar una Biblioteca Pública Estatal, junto con el intercambio epistolar sobre este tema que mantuvo con el entonces Director General de Archivos y Bibliotecas, D. Miguel Bordonau Más, miembro del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, y por lo tanto compañero de profesión del Sr. Mañá de Angulo.

Por la descripción que nos ha dejado Mañá sabemos que el local que en la ciudad de Eivissa tenía mejores condiciones por su situación y características, era el edificio propiedad de “Salinera Española S.A.,” cuya fachada principal daba al puerto. Se trata de un edificio exento, con fachada a cuatro calles, con planta baja, planta piso y una segunda planta abuhardillada. Su planta baja estuvo ocupada hasta hace unas décadas por las oficinas de la Salinera y por la sección de venta de “Industrias Agrícolas de Mallorca”. La planta primera, que fue sede del antiguo Casino, sería el local que Mañá propuso como

Cale Guillem de Montgrí donde se encuentra la puerta de acceso al piso 1º

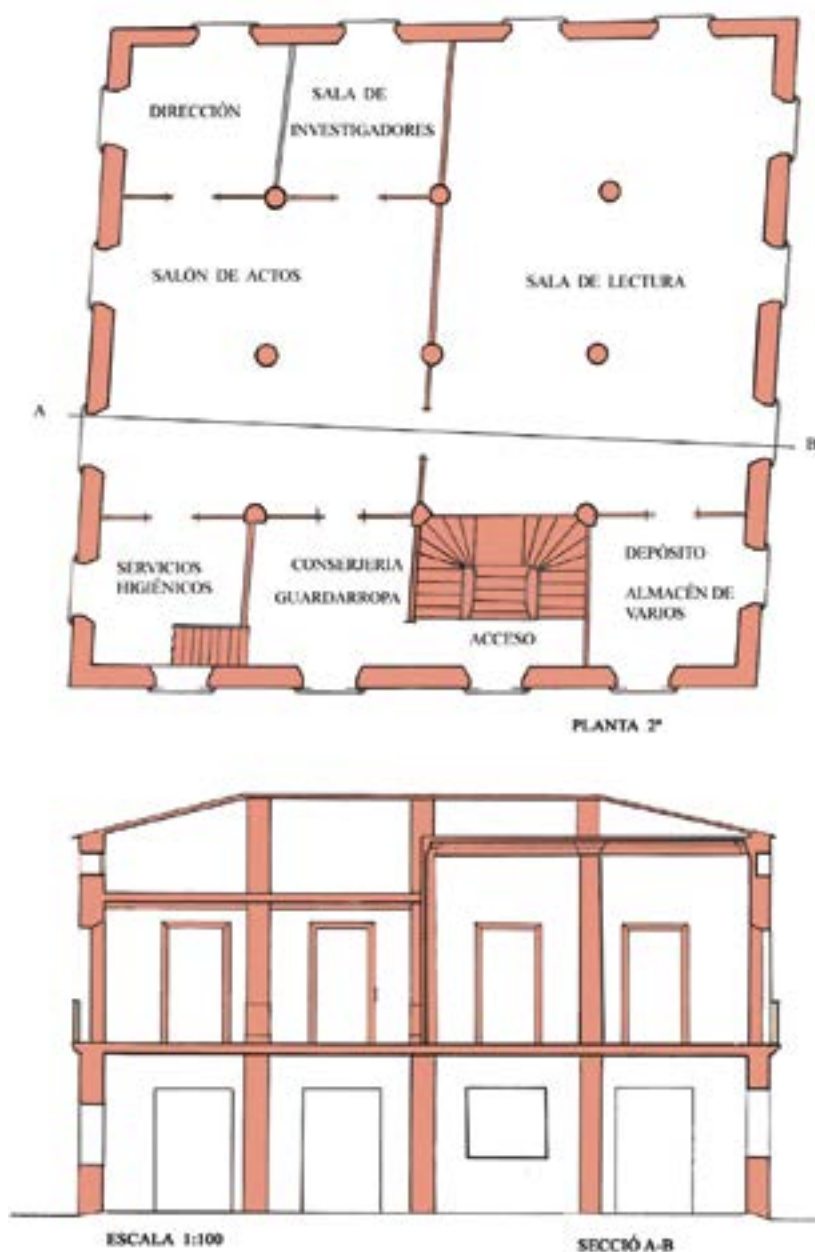
posible sede para la biblioteca al disponer de una entrada independiente en la fachada de la calle Guillem de Mongrí. Las otras tres fachadas se abren a las actuales calles de Lluís Tur i Palau que corresponde al puerto, la de la calle Bisbe Cardona y por último la de la calle Rimbau, con un total de dieciséis balcones al exterior, cuatro por fachada y con una superficie de 300 m². Además, sobre la planta primera dispone de un amplio desván abuhardillado con acceso desde esa planta, que podría ser utilizada como depósito de libros o como vivienda.

Al parecer la causa de que el local se encontrara disponible en aquellos momentos, se debía a que en sus proximidades hizo explosión una bomba durante la guerra civil la cual ocasionó que varios tabiques interiores se derrumbaran y que se abrieran algunas grietas, sin que ninguna de ellas afectara a la estabilidad del edificio, sin embargo Salinera Española condicionaba el alquiler de este local a que éste fuera reparado por cuenta del inquilino.

Por lo que a las obras se refiere el presupuesto de levantar los distintos paramentos afectados, la distribución del espacio, la dotación de dos servicios higiénicos completos, reparaciones del pavimento hidráulico, de los peldaños de la escalera o el repaso de la carpintería, con arreglo de persianas y balcones y la dotación de las distintas puertas, ascendía entonces -noviembre de 1950- a la cantidad de 32.418,50 pesetas.

La documentación de que disponemos para conocer todo este proceso es muy escasa² y al mar-

2. A la vista de la información de que disponíamos, nos dirigimos al Archivo General de la Administración (AGA) interesándonos por

Planta y sección de piso 1º de La Salinera con distribución de los espacios

gen del breve informe redactado por el propio José Mª Mañá y del presupuesto de las obras a realizar al que nos hemos referido, hay también, un plano de la planta en la que se proyectaba la biblioteca, con la sección del edificio y un breve bosquejo de las distintas dependencias en que podría distribuirse su espacio y que hemos reflejado en el plano del

la posible documentación que presuñamos podía conservarse en el Archivo General y completarla. Recibimos, como es habitual, una inmediata y amable respuesta en la que nos informaban de lo siguiente: "Consultados los inventarios que dan acceso a los Expedientes y proyectos de obras de edificios culturales y a los Expedientes de creación de Bibliotecas Públicas custodiados en este Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares, no se ha localizado el proyecto interesado".

inmueble. También se conservan, aunque se entremezclan algunas cuestiones de índole personal entre compañeros de profesión, cinco breves cartas³ que Bordonau dirigió a Mañá, y dos que éste escribió al Director General, fechadas todas ellas entre octubre de 1950 -la primera- y junio de 1951 -la última-, aunque debieron ser más, ya que la primera que disponemos de Bordonau, es en respuesta a una misiva anterior de Mañá que no se conserva.

En este primer escrito, de 14 de octubre de 1950, Bordonau hace referencia al edificio de Salinera Española como posible lugar para la instalación de

3. Archivo del MAEF

la Biblioteca Pública del que seguramente Mañá le había informado en una anterior carta. Menciona la posibilidad de que el inmueble sea propiedad de D. Pedro Salas Garau, que fue Presidente de la Diputación de Baleares entre 1948-1955, aludiendo a que en caso de ser así y dado que le une con él una buena amistad, cree que no sería complicado llegar a un acuerdo con la propiedad.

En una segunda carta de Bordonau, del 6 de noviembre de 1950, solicita a Mañá, que previamente a las gestiones a realizar con el Sr. Salas, le proporcione la siguiente información: 1º) Importe aproximado de las obras que deberían acometerse para acondicionar el local de la Salinera; 2º) Croquis de los locales, de sus condiciones y orientación para ver si el edificio es el conveniente; 3º) Indicación exacta del emplazamiento del edificio para confirmar que está en un lugar céntrico para el mejor servicio de la biblioteca. Le indica igualmente que una vez tenga en su poder esta información, procurará que el Ministro -por aquel entonces José Ibáñez Martín- le prometa el dinero para realizar las obras y autorice la formalización del contrato de alquiler.

Pocos días después, el 19 de noviembre, Mañá le enviará los datos referentes al edificio, indicándole que como en Eivissa no hay arquitectos ya que se desplazan desde Palma cuando se precisan, el plano del edificio y los presupuestos que le adjunta los había confeccionado el entonces aparejador municipal D. Jaime Mauri Corbella, que a su vez era Aparejador del Servicio del Patrimonio Artístico Nacional, vinculado por tanto al Ministerio de Educación Nacional. Al mismo tiempo le indicaba que el arquitecto D. Alejandro Ferrant Vázquez⁴, Conservador de Monumentos Histórico-Artísticos, se desplazaba periódicamente a Eivissa, en donde estaba realizando varias obras por lo que, si lo estimara oportuno, podría ser quien podría llevar adelante el acondicionamiento del local.

El Director General el 13 de enero de 1951, acusará recepción de los planos, el presupuesto y diversas fotografías, suponemos del estado de como se encontraba el interior de la segunda planta, en la que se pensaba instalar la biblioteca y tal vez de las fachadas del edificio. También informaba a Mañá de la reciente visita del Presidente de la

Diputación D. Pedro Salas y de su hermano, que era quien llevaba el tema del edificio de la Salinera, quienes estudiarían este tema y darle todo clase de facilidades.

El 25 de mayo de 1951, Bordonau vuelve a dirigirse a Mañá comunicándole que La Salinera no quiere realizar ninguna obra de acondicionamiento en el piso por el que solicitaba un alquiler mensual de 700 pesetas y aunque cree que el Ministro estaría dispuesto a concederlas, le solicitaba que le informara de si este alquiler era normal para un local de estas características.

José Mª Mañá el 30 de mayo contestará al Director General informándole que 700 pesetas de alquiler para un piso de las características del inmueble de La Salinera, con cuatro fachadas a otras tantas calles, con dieciséis balcones y una superficie de unos 300 m², era un alquiler normal, e incluso bajo ya que los pisos altos que hacían esquina al puerto y al Paseo Vara de Rey con una superficie menor, de alrededor a unos 115 m², se alquilaban en torno a las 400 pesetas mensuales. Incluso el bar que existía en la planta baja de ese edificio, con esquina a ambos paseos y de superficie menor que el de La Salinera, se alquilaba por 1000 pesetas mensuales. Este local estuvo alquilado en 1947 al Instituto Nacional de Previsión por 750 pesetas mensuales, por lo que consideraba que su alquiler se ajustaba a los precios de Eivissa.

La última carta que se conserva de Bordonau, es de fecha 30 de junio de 1951, en el que le agradecía las aclaraciones respecto a los alquileres usuales en la ciudad de Eivissa, y la del local ofrecido por Salinera Española como Biblioteca, por que esperaba conseguir la autorización del Sr. Ministro para alquilar el piso y acometer las obras precisas para poner en funcionamiento la Biblioteca.

Desconocemos que fue lo que aconteció con posterioridad. Ignoramos si el Ministro José Martín Ibáñez negó la autorización para alquilar el local y para acometer las obras o si el hecho de que Bordonau dejara su cargo al frente de la Dirección General de Archivos y Bibliotecas en julio de 1951, coincidiendo en el tiempo con el cese del Ministro el 31 de julio, dejara en suspenso este proyecto. Lo cierto es que por una u otra causa no volvemos a tener más información de esta propuesta, por lo que la isla de Eivissa sesenta y ocho años después, sigue esperando la dotación de una Biblioteca Pública del Estado.

4. Alejandro Ferrant Vázquez (1897- 1976), intervino en diversas obras de restauración en las murallas de Eivissa, así como en el proyecto de apertura del túnel del Baluarte de Sant Joan. Por aquellas fechas se encontraba realizando la restauración y reconstrucción de la arquería de la Plaza de Armas.

Excavaciones arqueológicas en la finca de Ses Tanques (Sant Mateu). Una construcción de los siglos XVII-XVIII

Juan José Marí Casanova,
Glenda Graziani Echàvarri

juanjo.mari.casanova@gmail.com, glendagraziani@gmail.com

RESUM: A començaments de l'any 2013 es va realitzar una intervenció arqueològica a la vessant de ponent del Puig de Rotavella, molt proper al poble de Sant Mateu, on, segons la Carta Arqueològica de l'illa d'Eivissa, suposadament hi havia una *villa* romana. No obstant això, es va localitzar una *païssa* dels segles XVII-XVIII, que demostra la existència d'aquestes construccions fora del municipi de Sant Josep, únic lloc de l'illa on es troben en l'actualitat.

ABSTRACT: At the beginning of 2013 an archeological intervention was carried out on the west side of the Puig de Rotavella, very close to the town of Sant Mateu, where, according to the Archeological Charter of the island of Ibiza, supposedly there was a Roman villa. However, a XVII-XVIII century *païssa* was located, which shows the existence of these constructions outside the municipality of Sant Josep, the only place on the island where they are nowadays.

Entre enero y febrero de 2013 se llevó a cabo una excavación arqueológica en un sector de la ladera del *Puig de Rotavella*, situado cerca del pueblo de *Sant Mateu*. Concretamente, en el polígono 12, parcela 72, de la parroquia de *Sant Mateu d'Aubarca*, que pertenece al término municipal de *Sant Antoni de Portmany* (Figura 1). La parcela sobre la que se actuaba contaba con una superficie de unos 32.400 m², compuesta principalmente por un llano de tierras de cultivo y la parte baja de la ladera de poniente del *Puig de Rotavella*. Una vez descartadas otras zonas de la parcela por la ausencia de vestigios, se definió un sector afectado con restos arqueológicos con unas dimensiones máximas de unos 15 m. de este a oeste y unos 10 m. de norte a sur.

Según la Carta Arqueológica de la isla de Ibiza, el yacimiento arqueológico CV-18 *Can Fornet*, se halla situado en esa zona del *Puig de Rotavella*. Respecto al yacimiento, la Carta Arqueológica expone:

“Podrían conservarse algunas estructuras del antiguo edificio en una zona cubierta de bosque y matorros, adyacente a la zona de cultivo, donde se observan posibles alineaciones y acumulaciones artificiales de piedras con algunos ejemplares de grandes medidas y trabajados, donde también se observan en las paredes payesas que delimitan los campos y el camino. Los restos indicados y la cerámica presentes en los campos de cultivo indican la ocupación del lugar en época Antigua, donde existió, vistas sus características, un hábitat rural

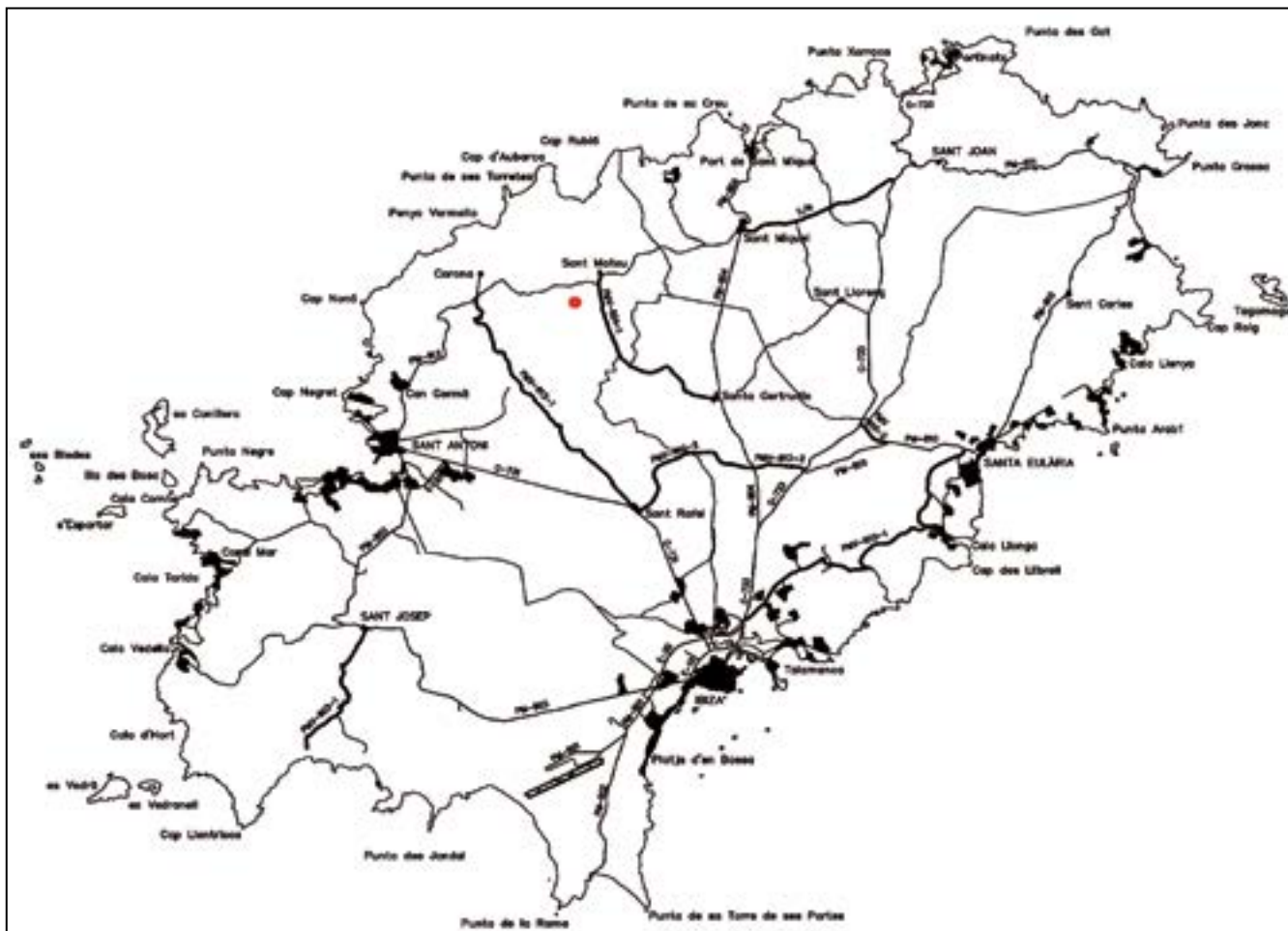

Figura 1. Situación de la finca de Ses Tanques en la isla de Ibiza

[Cronología: I a ne-V ne]. A unos 150 metros de este sector, en una zona de la ladera del monte, donde aflora la roca madre, se observan unos recortes artificiales y unas depresiones del terreno que bien podrían pertenecer a estructuras de almacenamiento relacionadas con el hábitat cercano. Su situación, enterradas por ruinas, piedras y vegetación, imposibilitan su documentación de forma más específica.”

Dadas las características del yacimiento, según expone la Carta Arqueológica, podría tratarse de unas estructuras tipo *villae* romana. Es decir, se trataría de un asentamiento rural de época Antigua cuya función redundaría al respecto de la explotación agrícola de los terrenos adyacentes. En este sentido existen diversos estudios referentes a asentamientos de este tipo en la isla de Ibiza. Así, entre otras, se han estudiado las *villae* situadas en las fincas de *Ses Païsses de cala d’Hort* (Ramon Torres, 1994) y *Can Corda* (Puig Mora-

gón et alii, 2004), ambas en la zona del actual municipio de *Sant Josep*; la situada en la finca de *Can Fita* (Pacheco Cardona et alii, 2002), cercana al núcleo urbano de *Santa Eulària*; o la situada en la finca de *Can Mariano Gabriel* (Marí y Graziani, 2013; Marí y Graziani, 2013b), cuya ubicación se halla entre los pueblos de *Santa Gertrudis* y *Sant Miquel*, pese a que ésta última aún no ha sido publicada en su totalidad.

No obstante, una vez realizadas las labores de limpieza, excavación e inspección de la zona, puede aseverarse que el yacimiento arqueológico mencionado en la carta arqueológica no aparece en esta parcela. Sin embargo, los indicios muestran que ese yacimiento podría existir y que, probablemente, se hallaría en la zona circundante a la parcela objeto de este estudio.

Así, en la excavación arqueológica llevada a cabo, se han hallado estructuras de habitación relacionadas con la explotación agropecuaria de la

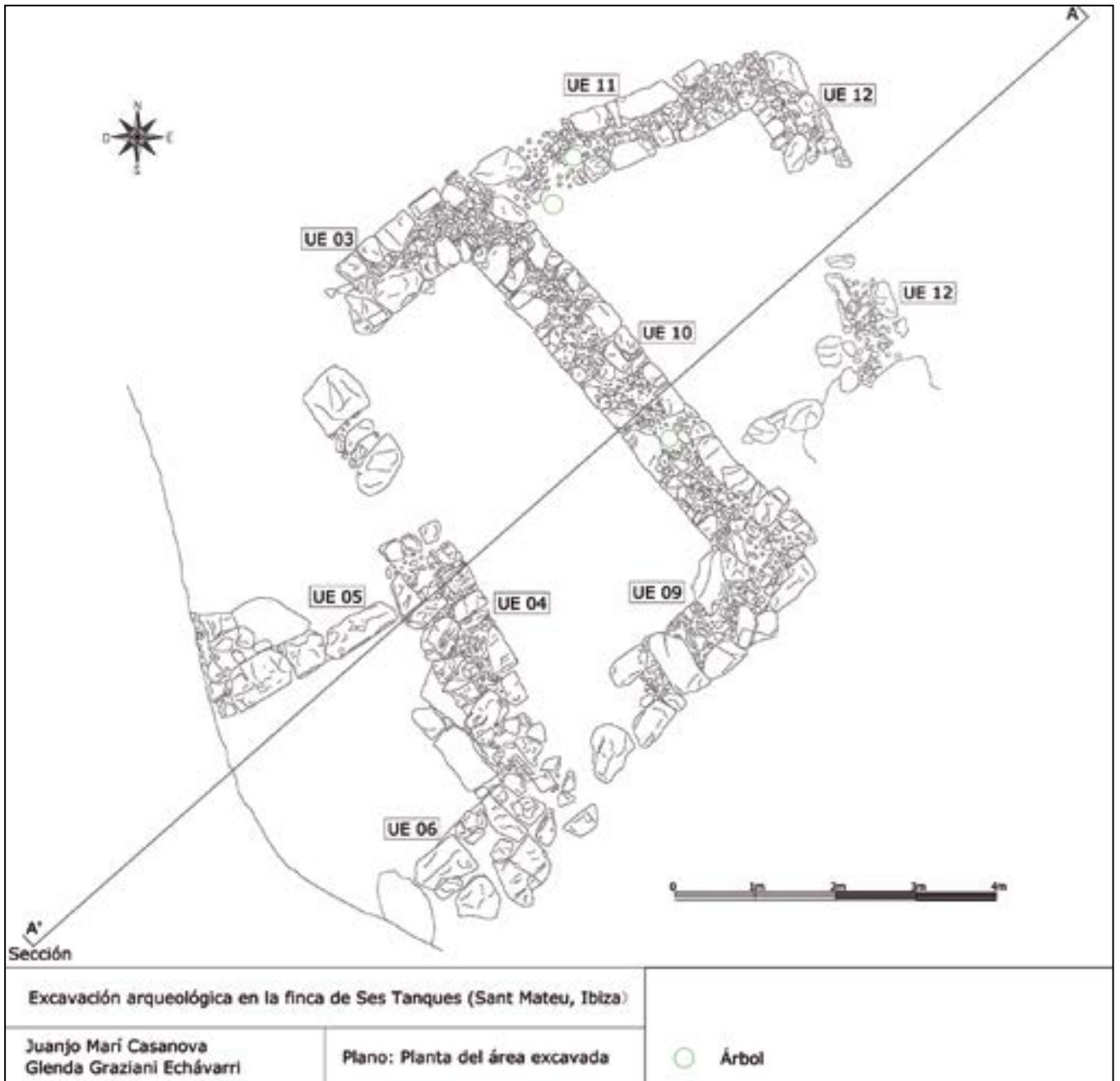

Figura 2. Planta de las estructuras excavadas

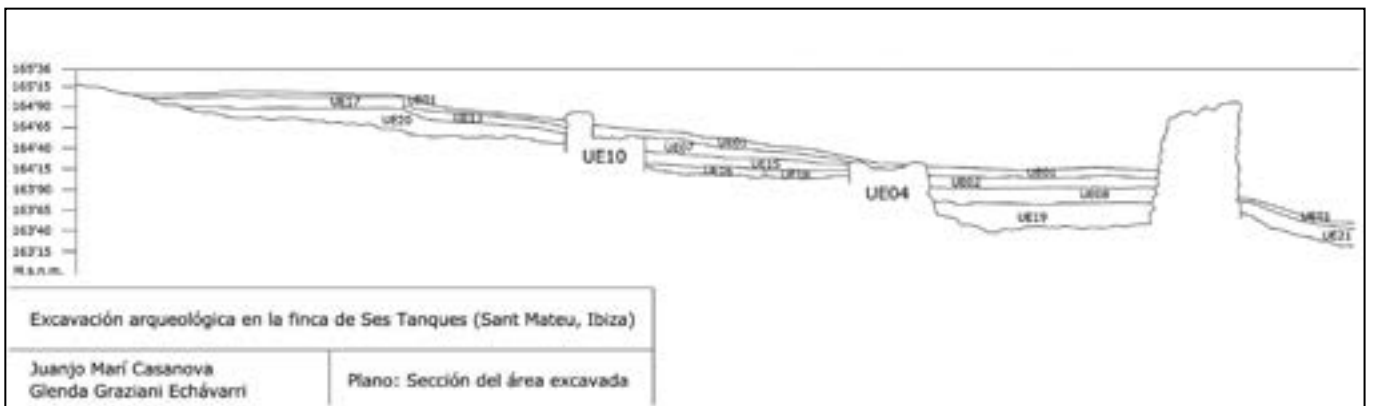

Figura 3. Sección del área excavada

zona, cuya cronología, no obstante, se enmarcaría entre los siglos XVII-XVIII. Este tipo de estructuras se hallan relacionadas con actividades agrícolas y ganaderas realizadas por los propios ibicencos cuando las tierras explotadas no se hallaban cercanas a la casa principal de la familia. Es decir, se trata de una construcción auxiliar para pasar las noches en un lugar lejano a la residencia habitual de sus habitantes.

En la parte de poniente de la isla de *Eivissa*, debido al proceso de repoblación de la misma, se generaron fincas de enormes dimensiones o propietarios que tenían una finca principal y algunas porciones de tierra separados de aquélla por grandes distancias, por lo que se produjo un proceso en el que se construían pequeños habitáculos en lugares alejados del *casament* principal de la familia, con el fin de guarecer a los animales o incluso a los propietarios desplazados a esos lugares por las

labores ganaderas o de labranza generadas en esas tierras. (Ferrer Abárzuza, 1998; Marí Ribes, 2014)

Durante la excavación arqueológica, como se ha mencionado, afloró una edificación de muros de mampostería, con una superficie construida de unos 60 m², edificados en 3 ámbitos diferenciados (Figuras 2 y 3):

El Ámbito I (Figura 4) consiste en un habitáculo de tendencia cuadrangular, con un espacio útil de más o menos 3x3 m., definido por los muros UE 04, 05 y 06 (*Vid.* Figuras 2 y 3 para la situación y nomenclatura de los ámbitos, la estatigrafía y los muros). En el muro UE 04 destaca la presencia de un acceso que se dirige del interior del ámbito I al II, con la presencia de un escalón constituido por un gran bloque de piedra caliza con las caras trabajadas hasta darle una forma más o menos rectangular. La superficie plana superior tiene unas dimensiones aproximadas de 40x80 cm., mientras

Figura 4.

1. Vista del Ámbito I desde el norte
2. Vista del Ámbito I desde el noroeste

Figura 5.

1. Vista del Ámbito II desde el oeste
2. Vista del Ámbito II desde el este

Figura 6. Moneda de Felipe III (1598-1621)

que presenta un alzado de unos 20 cm. que salva el desnivel entre la pavimentación de este espacio y la del contiguo ámbito II.

En el interior de esta habitación los niveles excavados muestran una cronología de época Moderna. Mientras que la pavimentación del espacio se compone de unos restos de tierra apisonada que regularizan los desniveles del sustrato geológico natural. La habitación podría interpretarse como un espacio con diversos usos, dado que podría utilizarse como almacén, lugar de descanso o incluso como una zona donde poder dormir cuando alguien pasaba la noche en esta edificación.

El Ámbito II, por su parte, presenta un área de tendencia rectangular, con un espacio útil de unos 5x3 m. Se halla definido por los muros UE 03, 04, 09 y 10 (Figura 5). En el muro UE 04 se pueden observar dos accesos, el primero, mencionado anteriormente, que se dirige hacia el ámbito I y el segundo que se dirige hacia el exterior.

En el interior de esta estancia los niveles excavados también muestran una cronología de época Moderna. Entre los materiales recuperados destaca la presencia de una moneda de bronce exhumada en la UE 15, la cual pertenece a las producciones de la Ceca de Ibiza durante el reinado de Felipe III (1598-1621), que fueron de curso legal durante todo el siglo XVII (Planas *et alii*, 1990).

Descripción de la moneda:

Peso: 0'7 gramos

Diámetro: 1'7 cm.

Anverso: Tan solo es observable la orla de puntos, la leyenda se intuye y el busto del monarca ha desaparecido por completo.

Figura 7. Vista del ámbito III desde el norte

Reverso: Se observa la orla de puntos, una de las torres del castillo (las otras dos se intuyen) y la leyenda _OMINU_ [DOMINUS]. (Figura 6)

En este ámbito, el pavimento también era de tierra apisonada que regularizaba los desniveles de la roca madre. Además, sobre una zona de éste (UE 18) aparecieron restos de cenizas, carbones y piedras quemadas, lo cual hace pensar en la presencia de algún hogar en esa zona de la habitación. En cuanto al uso de este espacio, debido a la presencia de hogares, podría interpretarse como la habitación donde se realizarían diferentes aspectos de la vida cotidiana, como cocinar, calentarse, comer, etc.

Finalmente, el Ámbito III (Figura 7), de forma trapezoidal, con un espacio útil máximo de 3x4 m., es definido por los muros UE 10, 11 y 12. En este último destaca la presencia de un acceso de grandes dimensiones que se dirige hacia el exterior de la edificación.

Al igual que en los dos anteriores, los niveles excavados en el interior del ámbito también proponen una cronología de época Moderna, destacando la presencia de una pipa de cerámica negra (UE 20) (Figura 8), cuyas características la enmarcarían, asimismo, en una datación entre los siglos XVI y XVIII (Madrid y Torres, 2006).

Debido al acceso de grandes dimensiones que presenta el ámbito, éste podría interpretarse, tal vez, como un espacio habilitado para albergar los aperos de labranza o para guarecer a algún animal,

es decir, se intuye un posible uso como almacén o corral.

A modo de conclusión, se puede observar que nos hallamos ante una construcción de carácter auxiliar, es decir, ante un habitáculo que no se corresponde con la tipología del *casament* ibicenco, sino, más bien, coincidiría con la de las *païsses*, unas construcciones definidas como pequeños asentamientos que solo eran ocupados cuando se trabajaba en las tierras circundantes, los cuales pertenecían a fincas de mayores dimensiones que tenían el *casament* principal demasiado lejos para volver diariamente a dormir al finalizar la jornada (Ferrer Abárzuza, 1986). Pese a que existen noticias históricas de su existencia desde los siglos XIV-XV en los municipios de *Vila*, *Sant Antoni* y *Sant Josep*, las *païsses* que se conservan en la actualidad son consideradas unas construcciones que comienzan a realizarse a mediados del siglo XVIII y siempre se hallan en el actual municipio de *Sant Josep* (Marí Ribes, 2014). Por lo que nos hallamos ante una *païssa* del

Figura 8. Pipa de cerámica negra de época Moderna

siglo XVII-XVIII que perdió su utilidad y fue abandonada, pero que demuestra arqueológicamente la antigua existencia de estas edificaciones en otros municipios de la isla, pese a que en la actualidad tan solo se conserven en algunas zonas del municipio *josepí*.

FUENTES

GURREA, R. *et alii* (inédito): *Programa de preservació dels jaciments arqueològics de les Illes Pitiüses*. Govern Balear, elaborado entre 1989 y 1990.

BIBLIOGRAFÍA

FERRER ABÁRZUZA, A (1998): *Arquitectura tradicional Eivissenca*, Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa, 4, Consell Insular d'Eivissa i Formentera.

MADRID AZNAR, J; TORRES BONET, F.J. (2006): *Estudi i catalogació de les pipes d'Eivissa i Formentera*, Ajuntament de Sant Josep de sa Talaia.

MARÍ CASANOVA, JJ., GRAZIANI ECHÁVARRI, G. (2013): Excavacions arqueològiques a la carretera de Sant Miquel PM-804, *Quaderns d'Arqueologia Ebusitana*, vol 3, *Intervencions 2010*, Consell d'Eivissa, pp. 64-90.

MARÍ CASANOVA, JJ., GRAZIANI ECHÁVARRI, G. (2013b): La producción de vino en la zona central de

Ibiza durante la Antigüedad, *V Jornades d'arqueologia de les Illes Balears*, Consell de Mallorca, pp. 173-179.

MARÍ RIBES, J. *Reiala* (2014): *Païsses, Un món per a no oblidar*, Ajuntament de Sant Josep de sa Talaia.

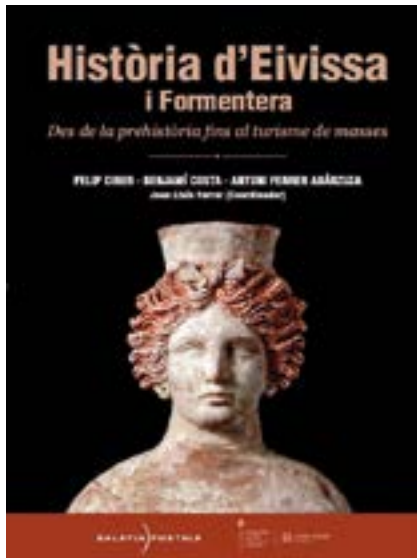
PACHECO CARDONA, E., *et alii* (2002): *Can Fita, onze segles d'un assentament rural de l'Antiguitat Ebusitana (Segle IV aC – Segle VII dC)*, GONZÁLEZ VILLAESCUSA, R. coord., Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa, 7, Consell Insular d'Eivissa i Formentera.

PLANAS PALAU, A.; PLANAS PALAU, J.; MARTÍN MAÑANES, A. (1990): *Las monedas de los Austrias de la ceca de Evisa (Ibiza)*, Eivissa.

PUIG MORAGÓN, ROSA M.ª; DÍES CUSÍ, E.; GÓMEZ BELLARD, C. (2004): *Can Corda. Un asentamiento rural Púnico-Romano en el suroeste de Ibiza*, Tabajos del Museo Arqueológico de Ibiza y Formentera, 53.

RAMÓN, J. (1994): *Ses Païsses de Cala D'Hort. Un establiment rural d'època antiga al sud-oest d'Eivissa*, Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa, 1, 2ª edició actualitzada i ampliada, Consell Insular d'Eivissa

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

HISTÒRIA D'EIVISSA I FORMENTERA: DES DE LA PREHISTÒRIA FINS AL TURISME DE MASSES.

CIRER, Felip; COSTA, Benjamí; FERRER ABARZUZA, Antoni.

Coodinació: FERRER, Joan Lluís. 442 pàgs. Balàfia Postals, Eivissa, 2019

Ibiza y Formentera: desde la prehistoria hasta el turismo de masas, es un libro coral realizado por el arqueólogo Benjamín Costa Ribas (encargado de los capítulos dedicados a la Prehistoria y la Antigüedad); Antoni Ferrer Abárzuza, profesor y medievalista (Edad Media), y Felip Cirer, director de la 'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera' (épocas moderna y contemporánea), todo ello coordinado por el periodista Joan Lluís Ferrer. La obra incorpora hallazgos recientes en todos los campos y las últimas novedades historiográficas, que hacen de ella una actualización de la historia pitiusa, con una estruc-

tura de manual con la que profundizar en la historia de las Pitiusas de manera íntegra de principio a fin, sin desmerecer ningún periodo histórico. Supone un viaje fascinante que se inicia hace unos 4200 años con las primeras evidencias de ocupación de las islas hasta la actualidad.

La publicación incluye dos ediciones, en catalán y en castellano. La edición en catalán ha sido coeditada por Balàfia Postals y por el Instituto de Estudis Baleàrics. La obra está dividida en nueve capítulos, una cronología a modo de conclusión y un capítulo bibliográfico organizado por históricos. La estructura de la obra clara y dinámica presenta la historia de las Pitiusas para un público amplio, huyendo de excesivos tecnicismos y tratando de resultar atractiva y de ágil lectura. Desde la prehistoria, con los primeros restos humanos encontrados en las Pitiusas, pasando por la llegada de los fenicios, los púnicos, la época romana, los siglos oscuros de vándalos y bizantinos, el resurgimiento de las islas durante la colonización musulmana, hasta la conquista por parte de la Corona de Aragón. Los últimos dos capítulos del libro se dedica al centralismo borbónico del siglo XVIII, hasta llegar al convulso siglo XIX, para finalizar con los cambios y transformaciones profundas experimentadas a largo del pasado siglo XX.

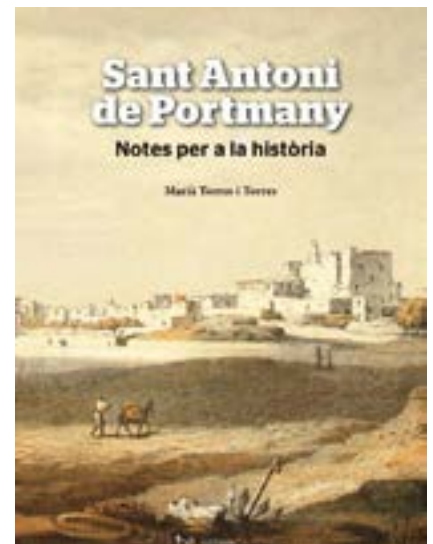
En definitiva, un libro sintético, ágil y dinámico orientado al gran público, que sin embargo permite una aproximación exhaustiva a la historia pasada y reciente de las Pitiusas de un forma clara y concisa.

SANT ANTONI DE PORTMANY, NOTES PER A LA HISTÒRIA

TORRES i TORRES, Marià
256 pàginas.

Editorial Mediterrània;
Eivissa, 2019

Marià Torres i Torres, filólogo y catedrático de Lengua y Literatura catalanas, es sin duda un gran conocedor de la historia local del pueblo de Sant Antoni de Portmany. Ese conocimiento se destila de una forma muy próxima y sensible en este ensayo en el que hace un intenso repaso a la historia del municipio apoyado por textos, documentación y, sobre todo, una amplia colección de fotografías. Desde la familiaridad y el conocimiento en profundidad del municipio, Torres realiza un recorrido histórico por la historia del municipio, desde las primeras informaciones históricas hasta la actualidad. Apto para todos los públicos, el autor recurre al uso de documentación gráfica de manera intensiva (más de 350 fotografías

de época) para hilar esta historia que comienza con los primeros pobladores de Portmany en s'Avenc des Pouàs hasta la actualidad.

Siguiendo el eje cronológico, el autor destaca en cuatro bloques formados por capítulos independientes pero bien articulados, aspectos indispensables para la comprensión del proceso historiográfico. El primer bloque, el más amplio cronológicamente hablando, va desde esos primeros pobladores, pasando por los hallazgos de las épocas púnico y romana, los escasos restos del bajo imperio y la época paleocristiana, para finalizar con la huella musulmana y la conquista catalana de 1235.

El segundo bloque, desde el siglo XIII al XVIII, Torres recoge temáticamente la vida cotidiana, la estructura social, la organización y defensa del territorio, las festividades, la importancia de la iglesia de la localidad y su evolución y adaptación al paso del tiempo, todos ellos elementos definidores de lo que vendría después.

En los capítulos dedicados a los siglos XVIII y XIX, expone las mejoras en la agricultura y los avances en infraestructuras, que pueden medirse en elementos como los molinos, el puerto y los faros.

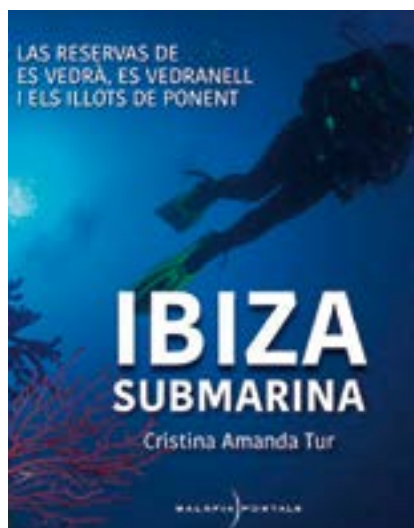
El último bloque esta dedicado al siglo XX, haciendo hincapié en los profundos cambios y transformaciones que ha sufrido la población hasta alcanzar el estado la época actual.

**EIVISSA SUBMARINA:
LES RESERVES DES
VEDRÀ, ES VEDRANELL I
ELS ILLOTS DE PONENT**

TUR, Cristina Amanda.

112 páginas

Balàfia Postals. Eivissa. 2019

Eivissa Submarina: Les reserves d'es Vedrà, Es Vedranell i els Illots de Ponent, es un libro de submarinismo, o al menos debería serlo debido a su estructura y su temática, pero al mismo tiempo está pensado para que no solo lo disfruten los amantes del submarinismo sino todos aquellos para los que, por diferentes motivos, las profundidades del mar resultan una frontera infranqueable. Los islotes de las Reservas se encuentran agrupados en dos conjuntos, por una parte el formado por es Vedrà y Es Vedranell y por otro el formado por los islotes de Ponent (Sa Conillera, la Illa des Bosc, S'Espartar y Ses Bledes: Na Gorra, Es Vaixell, Na Bosc, los islotes conocidos como Esculls d'en Ramon y Na Plana). En ellos conviven diferentes especies de aves marinas, lagartijas e invertebrados endémicos, además de una flora de gran riqueza. Esta es la parte mas conocida y accesible de las reservas, pero esta obra nos permite ir un paso más allá, sumergiéndonos en los paisajes marinos de las islas. La periodista Cristina Amanda Tur, gran aficionada al buceo, presenta una obra divulgativa y amena, llena de recursos gráficos de gran calidad, que se ha publicado en una doble edición,

castellano y catalán. La obra versa sobre la inmensa riqueza oculta de las reservas naturales de es Vedrà, es Vedranell y los islotes de PONENT. Esta pequeña joya del Mediterráneo occidental, a pesar de su nivel de protección del que disfruta, no está exenta de amenazas constantes y muy alarmantes sobre su fauna y hábitat. La presencia humana contribuye a su deterioro de forma cada vez más acentuada, la contaminación por desechos y plásticos en el mar o la sobreexplotación pesquera, son algunos de las amenazas más apremiantes que la autora trata de hacer patente en la obra. La impresionante selección de fotografías subacuáticas corre de la mano del fotógrafo Joan Costa y del instructor de buceo Eduardo González, y de la propia autora, donde resulta fácil entender porque estos fondos resultan tan atractivos para buceadores de todas las nacionalidades, que buscan bajo sus aguas una riqueza natural única. Una obra para disfrutar, seas o no aficionado al submarinismo.

**EL MITE DE L'ILLA
BLANCA. IMATGES
D'EIVISSA 1867-1919**

**FERRER JUAN, María
Catalina.**

260 páginas

**L'Abadía de Monserrat,
Barcelona, 2019**

“L'Illa Blanca”, una serie de siete glosas publicadas en 1913 por Santiago Rusiñol, fueron la semilla sobre la que germinó la idea de una isla de Ibiza mitificada, cuya imagen ha estado plenamente vigente desde los años treinta del siglo pasado. Es a partir de ese momento, cuando algunos intelectuales, de origen europeo y español principalmente, comienzan

a visitar de manera asidua la isla de Ibiza, algunos incluso asentándose en ella, imaginando una isla mítica y glorificada, que aunque con las coordenadas de Ibiza, poco o nada tenían en común. Todos ellos a través de sus producciones (artísticas, literarias, periodísticas, etc.), colaboran en la elaboración de un mito alejado de la realidad imperante, y que con cada nueva producción artística se perpetuaba y asentaba en el imaginario colectivo. Entre 1867, año en que el archiduque Lluís Salvador de Austria visita la isla por primera vez y el año 1919, cuando lo hace Joaquín Sorolla, se fija el principio y el fin de este marco cronológico donde las expresiones artísticas van dejando una huella, las del mito de la isla, que se aplica también a otros lugares. El gran peso de las relaciones personales, la forma en que estos artistas se vinculan con otros y comparten y difunden su visión de una isla mágica atemporal, cuando la realidad se diluye como ondas en un lago y lo que se dice, lo que se cuenta de Ibiza, acaba por definir en el

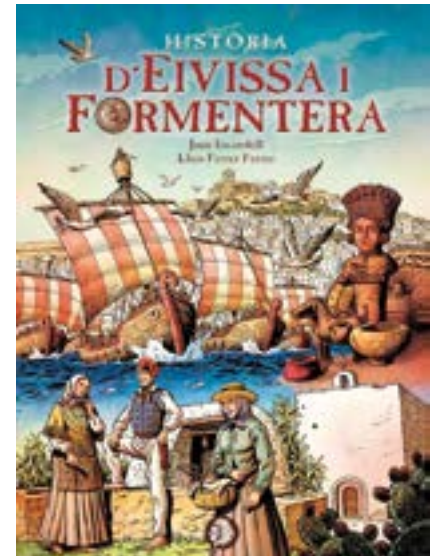
ideario colectivo una isla utópica, engalanada e idealizada. Una isla perfecta e ideal, que poco tenía que ver con la realidad.

La obra no es un estudio clásico sobre la realidad histórica que vivía la isla en ese periodo, de hecho la doctora en Historia del arte y restauradora, Nina Ferrer, realiza un análisis profundo e interdisciplinar de las impresiones que los viajeros llegados de diversas procedencias plasmaban, a veces acertado a veces totalmente idealizado y descontextualizado.

La obra se estructura en tres bloques claramente diferenciados. En el primero la autora realiza un análisis sobre la situación de la isla en aquellos momentos. Desde mediados del siglo XIX, autores locales se interesan por plasmar y difundir su propio legado, aunque este no puede interpretarse de forma totalmente autónoma, ya que la influencia de todas estas opiniones por parte de estos visitantes ocasionales, era contestada de forma activa, a veces integrándola en sus propias obras y otras reaccionando ante ellas.

El segundo bloque, bajo el título de Itinerarios por los caminos de la creación, se analizan los viajes, noticias o publicaciones sobre la isla, relacionando el discurso literario y el plástico a lo largo de la historia, teniendo como referente Ibiza.

En el tercer bloque se recogen y analizan imágenes de Ibiza difundidas entre 1869 y 1919, en un repertorio tanto artístico como de diferentes producciones literarias.

HISTORIA D'EIVISSA I FORMENTERA.

FERRER, Lluís y ESCANDELL, Joan.

64 páginas. Apache Libros. Madrid, 2018

La colaboración entre el dibujante de comic, Joan Escandell i el escritor Lluís Ferrer, es esta historia de Ibiza y Formentera ilustrada, desde la llegada de los fenicios hasta la entrada en vigor del Estatuto de Autonomía en 1983. No está de más destacar que obras como esta que acercan a los más jóvenes a su patrimonio histórico de una forma amena y divertida, incidiendo en los momentos más llamativos de la historia de las islas pitiusas, de forma divertida y artística. En un claro intento de que la obra tenga un valor pedagógico y no solo de entretenimiento, los autores han desarrollado una pequeña guía cronológica que en paralelo a la trama de la historia confirma o refuta determinados datos históricos.

La calidad gráfica de la obra es espectacular, con una edición de lujo y en gran formato.

Una ULLADA A INTERNET

Ferran Nogués i Tolnay

fnogues@gmail.com

*“An ultra-wide rectilinear
stitched panorama of the Great
Court of the British Museum
in London, United Kingdom”*

(Fotografia: David Ilyff.

*Llicència Creative Commons:
CC BY-SA 3.0)*

Per al present número de Fites, la secció “Una ullada a Internet” serà monogràfica. He seleccionat diversos articles, entrevistes i notícies relacionades amb el món dels museus. He inclòs el títol o l’encapçalament, i un breu paràgraf de cada article, notícia o entrevista (n’he traduït un petit fragment quan l’original és en anglès). Així doncs, parlem de museus:

Why China Has Hundreds Of Empty ‘Ghost’ Museums. Wade Shepard

<https://www.forbes.com/sites/wadeshepard/2019/06/20/why-china-has-hundreds-of-empty-ghost-museums/>

“La Xina es troba enmig d’un boom de construcció de museus que no té parangó en la història. Com a part d’una àmplia iniciativa del govern central, milers de museus s’han construït a tot el país durant la darrera dècada, amb una increïble xifra de 451 inaugurats només el 2012. Shanghai va arribar fins i tot a obrir dos museus d’art diferents a banda i banda del riu el mateix dia.”

Entrevista a Jim Bennet. (Mètode, Universitat de València)

<https://metode.es/revistas-metode/monograficos/entrevista-a-jim-bennet-2.html>

“Funciones básicas del conservador, como la gestión de colecciones, la creación de pautas de exposición o la generación de nuevas experiencias no han tenido el impacto esperado en la difusión de la historia de la ciencia. Los museos son cada vez más atractivos, y se muestran también más orientados hacia la formación científica de los visitantes, pero de una manera demasiado tradicional. La ciencia no se presenta desde un punto de vista crítico –el típico de la historia de la ciencia–, quizá también porque los conservadores han estado demasiado ocupados y no han podido plantearse esta vertiente crítica, aunque hayan tenido oportunidades de plantearse. Las responsabilidades, por tanto, son compartidas.”

The Narrowing of Museum Imagination. Laura Raicovich

<https://hyperallergic.com/494816/the-narrowing-of-museum-imagination/>

“La qüestió que aquests exercicis obvien és el fet endèmic de centrar l’atenció en les persones d’alta reputació dins l’estructura del museu, més que del fet que els museus són empreses inherentment i profundament col·lectives, un altre impacte del capitalisme tardà al museu. Per a sobreviure, financerament o no, les institucions han esdevingut dependents del director general i de les figures del comissari principal per a fer que les coses funcionin, mentre que el “personal” manté el funcionament del dia a dia. Que la gent acabi cremada és freqüent, així com el desencís i la frustració. Sense oblidar l’extensa ubiqüitat de sistemes desiguals que determinen fins i tot qui és contractat per a aquestes posicions i qui controla les estructures de governança i presa de decisions.”

When it comes to museum attendance, it’s more than just a numbers game. Nicholas Cullinan (director de la National Portrait Gallery de Londres)

<https://www.theartnewspaper.com/comment/it-s-not-just-about-the-numbers>

“Evidentment, l’assistència és important i, per descomptat, hauríem de celebrar les exposicions que acullen un gran nombre de persones. Però hauríem de ser molt prudents per a no fer d’aquesta l’única manera de jutjar l’èxit o de disminuir els assoliments (necessàriament) multifacètics de museus i galeries (...).”

Pop-Up Museum Brings History of Slavery and Abolition to Life. Kimberly Richard

<https://www.nbcdfw.com/entertainment/the-scene/Pop-Up-Museum-Brings-History-of-Slavery-and-Abolition-to-Life-512139892.html>

“El nou espai emergent utilitza la realitat augmentada per a projectar una història visceral d’esclavitud. “Els visitants entren a l’exposició passejant per una rèplica d’un vaixell esclavista. És una entrada dramàtica amb les remors i les olors de la nau que recreen el terrible viatge.” (...) L’equip de Brazen Animation va estudiar els objectes seleccionats, investigant la seva història, recreant funcions específiques en alta resolució i passant per un procés de modelització dels artefactes abans de començar a treballar amb animadors. En el procés d’animació, l’equip va treballar en la creació de sons i moviments realistes específics dels artefactes.”

“Els nostres museus no tenen el suport moral”
Entrevista a Daniel Giralt-Miracle a càrrec de Maria Palau

<http://www.elpuntavui.cat/cultura/article/19-cultura/1592981-els-nostres-museus-no-tenen-el-suport-moral.html>

“Els nostres museus tenen poca gasolina. No tenen el suport moral dels polítics i dels ciutadans; ja no parlo de suport econòmic, parlo de suport moral. Han de lluitar sols en un món que no els ajuda.”

To Reach New Audiences, Museums Are Redefining What They Offer. Alina Tugend

<https://www.nytimes.com/2018/03/12/arts/to-reach-new-audiences-museums-are-redefining-what-they-offer.html>

“La nova identitat forma part d’una tendència a tot el món artístic en què els museus fan passos revolucionaris (alguns amb èxit, d’altres no), per a atraure nous públics i establir els seus ingressos.”

IN MUSEU: el misteri dels espais restringits
Clàudia Rius

<https://www.nuvol.com/noticies/in-museu-el-misteri-dels-espais-restringits-icub-barcelona/>

“Visitar un museu és com menjar un pastís o veure jugar Messi: gaudeixes del resultat final. L’experiència ho impregna tot, però quina recepta ha seguit el pastisser, quina preparació física hi ha darrere el millor jugador de la història, quin procediment han superat les obres que veiem penjades en una exposició? L’Ajuntament de Barcelona presenta iN MUSEU, una proposta que ofereix visites exclusives i gratuïtes a les entranyes del museus municipals.”

There is no longer any excuse for not repatriating museums’ colonial art. Emma Lundin

<https://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/repatriation-museum-colonial-art-parthenon-marbles-easter-island>

“Quan els visitants indígenes van deixar notes, flors i roques davant dels artefactes exposats a l’exposició de la Royal Academy of Arts d’Oceania la tardor passada, van subratllar la seva connexió emocional continuada amb els objectes en disputa. Encara més molesta és la manca de voluntat de retornar restes humanes que es troben a les col·leccions, armaris i àtics de tota Europa, cadascuna de les quals és un

recordatori de l'entorn molt racista en què es van realitzar els intercanvis de l'època colonial.”

“Un museu amb molt públic no vol dir que sigui un museu de qualitat”. Maria Palau

<http://www.elpuntavui.cat/cultura/article/19-cultura/1621140-un-museu-amb-molt-public-no-vol-dir-que-sigui-un-museu-de-qualitat.html>

“La cultura del mecenatge no està implantada aquí com en altres països europeus. Bàsicament els pressupostos es nodreixen de diner públic, tot i que cada vegada més els responsables dels museus s’han de trencar les banyes per trobar recursos privats. I hem d’anar cap aquí: ja no podem comptar que l’administració ens ho pagarà tot. Però, insisteixo, els diners no ho són tot...”

Museums grapple with rise in pleas for return of foreign treasures. Mark Wilding

<https://www.theguardian.com/uk-news/2019/feb/18/uk-museums-face-pressure-to-repatriate-foreign-items>

“Els cranis neandertals i les restes d’una peresosa extingida i batejada amb el nom de Charles Darwin, es troben entre els elements sol·licitats a les institucions britàniques per a la seva repatriació; tal i com la documentació revela, els museus s’enfronten a sol·licituds per a retornar alguns dels seus articles més valuosos als seus llocs d’origen.”

What does it mean to decolonize a museum? Elisa Schoenberger

<https://www.museumnext.com/2019/02/what-does-it-mean-to-decolonize-a-museum/>

“En els darrers anys, els museus dels EUA, Europa i Austràlia estan tractant de fer front al repte de descolonitzar les seves institucions. Tanmateix, s’està debatent el sentit mateix de la descolonització. El Washington Post el defineix com “un procés al que les institucions es sotmeten per a ampliar les perspectives que retraten més enllà de les del grup cultural dominant, especialment dels colonitzadors blancs”.

Tristram Hunt: ‘In the era of fake news, museums allow a better understanding of truth and history’

Entrevista al director del Victoria & Albert Museum, Tristram Hunt

<https://www.theguardian.com/culture/2018/nov/18/tristram-hunt-museums-v-and-a-interview-fake-news-labour>

“Quina és la part més difícil d’aquesta feina? “De forma ingenua, vaig pensar que la cosa tractaria principalment d’objectes. Però és sobretot de gent. Els polítics són simples comerciants, però ara són part d’una estructura de gestió amb juntes, comitès i equips executius. Connectar amb això ha estat una corba d’aprenentatge. A més, sempre vaig saber que hauria de recaptar fons, però des del 2010 hem tingut una reducció del 30% en el finançament públic, i el repte en matèria de filantropia i patrocini comercial ha estat realment exigent”

Què podem fer al museu (més enllà de les exposicions)?. Norma Vélez

<https://blog.museunacional.cat/que-podem-fer-al-museu-mes-enlla-de-les-exposicions>

“La programació d’activitats contribueix a convertir el museu en un espai social, de creació, reflexió i debat, amb propostes que potencien aquests àmbits. Són els nostres bàsics, que van creixent amb els projectes que us presentem, amb el focus sempre posat en ser un museu més accessible i que estigui a l’abast de més persones.”

Is your museum missing out on Airbnb Experiences?

<https://www.museumnext.com/2018/12/is-your-museum-missing-out-on-airbnb-experiences/>

Airbnb descriu les seves Airbnb Experiences com a “activitats dissenyades i dirigides per gent local inspiradora. Van més enllà de les visites o classes habituals, immersió en el món únic de cada amfitrió. És una oportunitat per a tothom de compartir les seves aficions, habilitats o coneixements tècnics sense necessitat d’una habitació addicional”. Les experiències Airbnb van des de reportatges fotogràfics a parcs emblemàtics fins a rutes a peu relacionades amb els graffitis, o una sessió amb un comprador personal [personal shopper]. Després del seu llançament al novembre de 2016, aquestes experiències van tenir 1,5 milions de reserves anuals durant el seu primer any amb 5000 experiències disponibles a 60 destinacions. Això vol dir importants quantitats de diners, amb les experiències de

més demanda proporcionant als seus amfitrions uns beneficis de més de 200.000 dòlars l'any. Com s'involucionen els museus amb les experiències Airbnb?

Eduard Bech: “Els museus patim l'error de parlar d'art a través de la Història”. Entrevista al director del Museu de l'Empordà de Figueres, a càrrec de Clàudia Rius

<https://www.nuvol.com/noticies/eduard-bech-patim-lerror-de-parlar-de-lart-a-traves-de-la-historia/>

El Fòrum de Museus està en marxa i rep aportacions de professionals que debaten sobre els nous públics, els museus del futur, condicions laborals i molts més temes. Aprofitem l'avinentsa per a entrevistar un seguit de persones que treballen en museus de tot Catalunya, com l'Eduard Bech, que té 39 anys i en fa un que dirigeix el Museu de l'Empordà de Figueres. Quina feina fa i com es planteja el museu que lidera? Li ho preguntem.

As Museums Fall in Love With ‘Experiences,’ Their Core Missions Face Redefinition. Naomi Rea

<https://news.artnet.com/art-world/experience-economy-museums-1486807>

«Els museus, igual que les marques, necessiten reforçar les connexions amb el públic i crear experiències convinents que atrauen i mantenen l'atenció del públic actual», explica l'autor i estrateg cultural András Szántó. «En aquest sentit, tenen lliçons per aprendre del món del màrqueting comercial, de la mateixa manera que aquest món ha tingut un gran èxit adaptant i adoptant models de pràctica museística».

Pentagonal Strategy To Attract The Adult Working Target Group To Museums

<https://link.medium.com/BmPVWegPHX>

“L'única cosa sobre la que qualsevol persona treballadora adulta es queixa sovint és l'aspecte monòton i robòtic de la seva vida. Per tant, els comissaris i els gestors han d'anar més enllà de l'intercanvi d'informació per a crear experiències més immersives i pertorbadores, que ofereixen una oportunitat real per a allunyar-se del monòleg de l'existència diària. La naturalesa de la visualització ha d'orientar-se

activament cap a l'activació de respostes emocionals específiques del públic que ve a comprometre's amb el material exposat.”

Clean House to Survive? Museums Confront Their Crowded Basements. Robin Pogrebin

<https://www.nytimes.com/interactive/2019/03/10/arts/museum-art-quiz.html>

Alimentats per un zel filantròpic, lucratives deduccions fiscals i el prestigi de veure les seves obres en entorns apreciats, els rics propietaris d'obres d'art han donat molta cosa des de fa dècades als museus, des dels seus Rembrandts fins a les seves sabatilles. Tot havia d'anar a algun lloc. Així, ara, molts museus nord-americans estan plens de coses: tantes coses que alguns alberguen milers d'objectes que mai no s'han mostrat, però que es conserven, a un cost considerable, en espais d'emmagatzematge climàticament controlats. Al Museu de Belles Arts de Houston: cendrers, tovallons de copes, copes de vi. (...) Algunes col·leccions s'han multiplicat per deu en els darrers 50 anys. La majoria dels museus només mostren una fracció de les obres que posseeixen, en bona part perquè hi ha moltes impressions i dibuixos que només es poden exhibir puntualment a causa de la sensibilitat a la llum. «Hi ha una inevitable tendència a crear més emmagatzematge, més emmagatzematge i més emmagatzematge», ha dit Charles L. Venable, director del Museu d'Art a Newfields, Indianàpolis. “No crec que això sigui sostenible”.

Rossy art therapy and well-being

<https://www.mbam.qc.ca/en/education-and-art-therapy/art-therapy/>

“El Michel de la Chenelière International Atelier for Education and Art Therapy fa possible que el Montreal Museum of Fine Arts (MMFA) consolidi el seu enfocament en el desenvolupament de l'artteràpia i el benestar. Totes les accions que es posen en marxa estan orientades al mateix objectiu, és a dir, promoure el benestar de diversos grups, tinguin o no necessitats especials.”

Visiting museums and galleries is a popular way to de-stress, according to a new study. Wallace Ludel

<https://www.artsy.net/news/artsy-editorial-visiting-museums-galleries-popular-way-de-stress-new-study>

Un estudi recent realitzat per l'entitat britànica sense ànim de lucre Art Fund va revelar que, entre els 2.521 participants de l'estudi, el fet de visitar museus i galeries era una manera habitual de "desestressar". L'estudi d'Art Fund, publicat sota el títol "Calm and Collected - Museums and galleries: the U.K.'s untapped well-being resource?", detalla que el 63% dels adults del Regne Unit "va fer una visita a un museu o galeria per a "desestressar", mentre que "només el 6% de [d'ells] visiten un museu o galeria regularment"

Searching for Oldman: Museum Collaboration Across the Globe

<https://si-siris.blogspot.com/2018/12/searching-for-oldman-museum.html>

"(...) També va quedar clar que el món de la recopilació d'objectes nadius americans durant el segle XX era relativament petit. Molts antropòlegs i arqueòlegs van treballar per a diverses institucions al llarg de la seva vida; el resultat va ser que els seus documents eren sovint repartits entre diversos llocs. Es van oferir objectes a la venda a múltiples institucions o col·leccionistes i si un comprador potencial no comprava un article, un altre podia recollir-lo. Per aquest motiu, la documentació sobre aquestes transaccions pot existir en diversos arxius. Sabíem que per a alguns objectes de la nostra col·lecció, l'única manera d'obtenir la imatge completa de la seva procedència era ampliar la cerca a altres institucions. Això també ens donaria una millor comprensió de la xarxa de distribuïdors interconnectats sobre el material dels nadius americans."

Augmented reality promises to rescue dying museums – so why don't visitors want to use it?

<https://theconversation.com/augmented-reality-promises-to-rescue-dying-museums-so-why-dont-visitors-want-to-use-it-107845>

"Hem fallat al primer pas, no a causa de la manca d'interès en la tecnologia o en els dinosaures en 3D

desplegats, sinó a causa de la reticència fonamental dels visitants a descarregar les aplicacions del museu. (...) De fet, els comentaris que hem rebut fins ara suggereixen que aconseguir que la gent baixi una aplicació del museu, més que un problema amb la tecnologia subjacent, és el major obstacle per al seu èxit."

11 new museums opening in 2019. Ellen Himelfarb

<https://thespaces.com/new-museums-opening-in-2019/>

"Mentre que Nova York i Hong Kong llancen nous desenvolupaments urbanístics al seu litoral, amb l'art al seu centre, una universitat de la Ivy League fitxa dos arquitectes estrella i Qatar cimenta el seu capital cultural. Aquí teniu els nostres 11 principals centres culturals per a visitar aquest any."

Publicacions de l'ICOFOM

<http://network.icom.museum/icofom/publications/>

L'International Committee for Museology (ICOFOM) és una organització creada el 1977 i està formada per membres de tots els continents que tracten de funcions específiques relacionades amb els museus i amb el seu paper social. L'ICOFOM té tres sèries de publicacions, totes disponibles online: ICOFOM Study Series, Museological Working Papers, i The Monographs of ICOFOM

International movement for a new Museology (MINOM)

<http://www.minom-icom.net/>

"Basant-se àmpliament en la preocupació pel canvi social i cultural, el MINOM reuneix persones dedicades a la museologia activa i interactiva. Està obert a aproximacions que fan del museu un instrument per a la construcció i el desenvolupament de la identitat dins de la comunitat. El MINOM afavoreix les relacions de cooperació entre usuaris i professionals, així com la col·laboració intercultural. El MINOM és una organització internacional afiliada a ICOM (International Council of Museums)."

MEMÒRIA del MAEF

Maria Bofill Martínez

Si hom realitza l'exercici de revisió de les memòries del MAEF dels darrers anys, podrà veure que un dels aspectes a destacar és l'aposta constant per aquells projectes que han resultat exitosos, com són bona part de les activitats de difusió i divulgació (tallers, seminaris, conferències, Jornades d'Arqueologia Feniciopúnica, etc.), la col·laboració amb els investigadors i amb altres institucions, i la publicació dels resultats de les recerques efectuades.

Pel que fa a la difusió científica i a la divulgació, la sensació general és la de que s'ha aconseguit consolidar un important gruix de públic fidel que gaudeix i aprecia la feina de transmissió i intercanvi de coneixements que realitza l'equip del MAEF a través de les seves activitats. Aquesta connexió s'ha assolit apropant la societat illenca cap al món de l'arqueologia de la mà de, d'una banda, un equip didàctic especialitzat en el públic infantil i juvenil, i, d'altra banda, gràcies a la col·laboració amb investigadors de primer ordre en multitud d'àmbits científics (arqueologia feniciopúnica, romana, medieval, etc.), ja siguin investigadors locals, o aquells vinguts de centres de recerca nacionals i internacionals.

En aquest sentit, el treball amb el públic més jove —visites i activitats per escolars, tallers en família— suposa la millor aposta de futur possible per “crear planter” en la comprensió, protecció i estima vers el nostre patrimoni cultural. I pel que fa als vincles entre el MAEF i el món acadèmic, el contacte amb aquest col·lectiu especialitzat, a part de permetre'ns accedir i gaudir dels darrers avenços en la investigació científica, també ens ajuda a adonar-nos que el nostre patrimoni historicoarqueològic també és de primera divisió, i que, per tant, tots els illencs (ciutadania, i sobretot institucions) també hem d'estar a l'alçada en la seva preservació, estudi i difusió.

Un bon indicador —a pesar de no ser l'únic ni el més important— per mesurar l'efectivitat de la línia de treball que s'està seguint és el nombre de visitants anuals que rep el museu. L'any 2018 s'ha obtingut una de les xifres més elevades de visites de la història recent del museu, un total de 17.903 visitants. Tot i els bons resultats, som també conscients de tots els reptes que ens queden per superar a dia d'avui, així com tots aquells altres reptes que aniran apareixent en el camí. Per destacar-ne alguns dels més rellevants: rehabilitar i reobrir del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera (a Dalt Vila); motivar la connexió entre la ciutadania de tots els municipis d'Eivissa i de Formentera i el MAEF; seguir millorant l'oferta d'activitats del museu; potenciar la difusió del MAEF, entre d'altres vies, fent ús de les eines digitals; i continuar atenent a totes les necessitats de conservació que requereixen tant els fons patrimonials com els equipaments que gestiona aquesta institució.

PARTICIPACIÓ EN NOUS PROJECTES

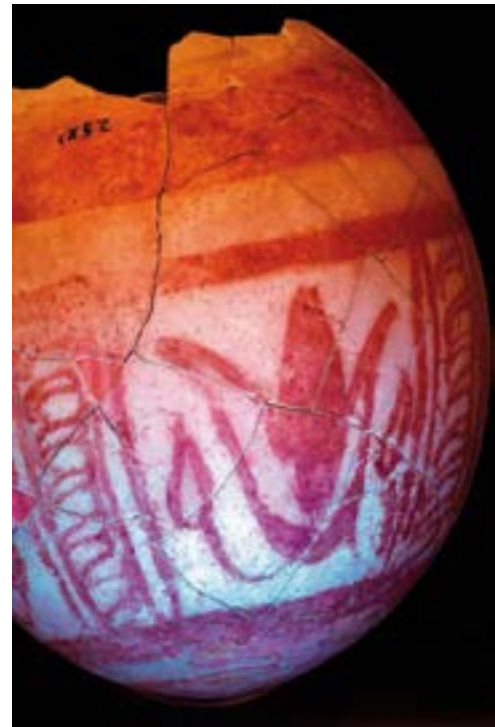
Bona part de la feina de tants anys ha permès que l'any 2018 el MAEF, en col·laboració estreta amb l'AAMAEF, es presenti a noves convocatòries de projectes d'àmbit europeu, com la que organitza l'Euroregió Pirineus Mediterrània. L'Euroregió és un projecte de cooperació política creada l'any 2004 entre els governs de les Illes Balears, Catalunya i l'Occitània francesa que, entre les seves accions principals, convoca ajuts anualment per a projectes culturals per tal d'estimular la creació de vincles entre aquests tres territoris europeus en matèria cultural i patrimonial. L'AAMAEF es va presentar aquest any com entitat líder d'un nou projecte titulat *InterMedit. L'intercanvi mediterrani a la l'antiguitat: Pont entre*

cultures, conjuntament amb els socis de l'Associació Cultural Untikesken (Amics del Museu d'Empúries) i l'Oppidum i Museu d'Ensérune (Occitània). El projecte *InterMedit* i un altre projecte presentat pel Consell de Mallorca, s'han convertit en els primers projectes liderats per institucions de les Balears que han aconseguit l'ajuda euroregional (en el cas de l'AAMAEF, 22.500 euros). L'acció principal del projecte serà una exposició temporal que viatjarà pels tres museus centrada en l'intercanvi cultural que es va produir entre fenicis, grecs i comunitats indígenes en època antiga, sobretot motivat per les relacions comercials que mantenien per via marítima. Per aquest projecte, que tindrà una durada de 24 mesos, l'equip tècnic del MAEF participarà en tots els àmbits del projecte, des del disseny i el muntatge de l'exposició, la digitalització en 3D de peces arqueològiques, i l'organització d'activitats de divulgació complementàries a l'exposició. A més, la sala d'exposicions temporals del MAEF allotjarà la inauguració de l'exposició temporal esmentada, programada per a la tardor del 2020.

GESTIÓ DELS FONS PATRIMONIALS I DOCUMENTALS DEL MUSUEU ARQUEOLÒGIC D'EIVISSA I FORMENTERA FONS ARQUEOLÒGICS

En el marc del treball museístic, la gestió dels fons patrimonials i de tota la documentació vinculada amb aquests fons suposa una de les funcions més importants en el dia a dia del museu. Pel que fa al **ingrés de nous fons arqueològics**, el MAEF ha recepcionat els materials procedents de les intervencions al Baluard de Santa Llúcia, Baluard de Sant Jordi i Jardins de la Cúria (tots tres a Dalt Vila); Can Malalt, Tanca de ca n'Arabina, Ses Estaques i Ses Camarones (a Puig des Valls); i materials procedents de dues troballes subaquàtiques a Formentera durant la realització de la Carta Arqueològica Subaquàtica de Formentera.

Pel que fa a les tasques d'**estudi, documentació, conservació i difusió de la col·lecció permanent** del MAEF, s'han continuat diverses línies de treball realitzades per l'equip tècnic del centre durant

*Fotografia amb llum UV d'una de les closques
d'ou d'estruç policromades del MAEF*

darrers anys. En aquest sentit, s'ha prosseguit amb l'inventari, catalogació i emmagatzematge dels materials trobats a la Cripta de la Capella del Salvador, i s'ha iniciat el mateix tractament amb els materials arqueològics submarins de la col·lecció Vilar-Sancho, així com de tota la documentació lliurada en aquesta donació. Es tracta d'un important conjunt recuperat en aigües d'Eivissa durant els anys seixanta per Benito Vilar Sancho, donat al MAEF pels fills d'aquest després de la seva defunció, i que inclou una selecció de materials molt heterogènia, amb peces de ceràmica de grans dimensions —com àmfores, gerres i alfàbies, així com diferents elements metàl·lics: plom, ferro, bronze—, i restes orgàniques.

FONS DOCUMENTALS

La **biblioteca del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera** ha incrementat el seu fons en 145 volums que es divideixen en monografies, revistes, catàlegs, bolletins i audiovisuals. Aquestes adquisicions, ja siguin per compra, intercanvi o donació, fan augmentar la biblioteca del MAEF l'any 2018 fins a un total de 26.822 publicacions. Parlem, doncs, d'una biblioteca de primer ordre especialitzada en

arqueologia, història, patrimoni i museografia, que no pot donar un servei d'obertura al públic general per mancances greus de personal. Tot i així, s'ha continuat amb les tasques de gestió, catalogació i digitalització dels documents, així com d'atenció a l'usuari —principalment investigadors i estudiants— que mitjançant cita prèvia pot consultar aquest magnífic fons bibliogràfic.

La rellevància del patrimoni arqueològic d'Eivissa i Formentera, així com de les seves dues seus museístiques, es fa palesa cada dia més a través de la demanda constant d'imatges que sol·liciten tant investigadors i mitjans de comunicació. Amb motiu d'augmentar i millorar l'**arxiu fotogràfic dels fons del MAEF**, i en part també, de cara a la posada en marxa de la pàgina web del museu, es va encarregar un treball tècnic de fotografia professional per tal d'obtenir imatges de gran format i alta qualitat. A part d'aquesta actualització general, arran de recents investigacions realitzades sobre un material molt delicat de la col·lecció permanent com són les closques d'ou d'estruç, s'ha realitzat una sèrie de fotografies amb llum UV que permeten ressaltar i documentar aspectes de la seva producció, com són els dibuixos d'encaix, els retocs o el rebaix de la superfície original.

RECURSOS HUMANS

Una altra de les constants en les memòries anuals del MAEF és la denúncia de les mancances en personal que pateix el centre, considerant l'ingent volum de feina i funcions que ha d'afrontar any rere any. Per primer cop en diversos anys, els recursos humans del MAEF s'han vist incrementats en **dos places interines**, una per cobrir la vacant de Cap de Secció 1 / Conservació, i una nova plaça d'Administratiu. En canvi, pel que fa al personal d'ordenances de sala, només s'ha pogut contar finalment amb una nova incorporació, i s'ha hagut de fer front a dues baixes de llarga duració. D'aquesta manera, el conjunt del personal del Museu durant l'any 2018 va quedar format per: un director, una conservadora, una restauradora, un administratiu (nova incorporació), un auxiliar administratiu, tres subalterns (dos d'administració, un de manteniment), quatre ordenances de vigilància (interins), una netejadora

(interina) més una netejadora (personal laboral). El pressupost del centre destinat a despeses de personal ascendeix a 549.669 € l'any 2018.

A més, s'ha continuat el contracte amb una empresa de **seguretat externa**, molt necessari per garantir la seguretat de les col·leccions i de tot l'espai de la necròpolis del Puig des Molins. Per a la realització d'activitats de caràcter didàctic s'ha aprovat per primer cop un contracte obert simplificat de quatre anys de durada que permetrà garantir la continuïtat del **projecte didàctic del MAEF**. Per últim, i per cobrir mancances que només poden ser resoltes amb caràcter puntual, es van encarregar dos feines de curta durada (dos mesos), una per realitzar tasques de catalogació, identificació, documentació fotogràfica i introducció al sistema Domus de materials arqueològics, i una altra per tasques de documentació gràfica de peces de la col·lecció permanent del MAEF.

PRESSUPOSTOS DEL MAEF

El pressupost total del 2018 destinat al funcionament del centre va ser de 271.301 €, dividits entre **Capítol 2** (despeses corrents en béns i serveis 241.784 €) i **Capítol 6** (inversions reals 29.517 €). La distribució del pressupost segons els conceptes principals de despesa va ser la següent: arrendaments d'edificis i d'altres construccions (63.115 €); reparació, manteniment i conservació (9.403 €); material informàtic i d'oficina (7.587 €); aigua, altres subministraments i energia electricitat (€), comunicacions telefòniques i altres (2.101 €), tributs locals (80 €); reunions, conferències i cursos (3.115 €); estudis i treballs tècnics (70.000 €); altres treballs (75.722 €); dietes, locomoció i trasllats (750 €); vestuari (1.000 €); adquisició de béns museístics (3.000 €); béns de patrimoni històric, artístic i cultural (10.000 €); utilatge (2.000 €); mobiliari i estris (2.750 €); equips per a processos d'informació (3.006 €); altre material immobilitzat (8.0761 €). L'any pressupostari va finalitzar amb un nivell d'execució del 100% pel que fa als capítols 2 i 6.

VISITANTS 2018

Tal i com anunciàvem a la introducció, enguany s'han assolit nous rècords pel que fa al nombre de

visitants que ha rebut el Museu Monogràfic de Puig des Molins. Es tracta de xifres molt encoratjadores, que animen a continuar les estratègies de promoció del centre i atenció de qualitat als visitants. Respecte l'any 2017, s'ha efectuat un increment de 1.935 visitants en el darrer any, arribant a la xifra total de 17.903 visitants.

DIVULGACIÓ CIENTÍFICA I DIFUSIÓ

El Seminari d'arqueologia 2018 va ser a càrrec del professor Virgilio Martínez Enamorado, professor de l'Institut Provincial d'Educació Permanent i professor-associat de la Universitat de Màlaga, qui va impartir el curs titulat "Al-Andalus a les Pitiüses: Arqueologia, epigrafia i toponímia a Eivissa i Formentera".

Les Aules del museu 2018 s'han centrat en la "Literatura i escriptures de l'antic Egipte", continuant la línia temàtica i pràctica del curs de l'any anterior impartit per la professora María José López Grande. En aquesta ocasió, el curs es va dissenyar com una iniciació a la literatura e l'antic Egipte, amb referències a les escriptures en les que els diferents textos van ser escrits. Es donaren els principis fonamentals referits a la finalitat dels diferents textos, els suports en què van ser escrits i els sistemes d'escriptura utilitzats. S'exploraren narracions literàries diverses que permeteren aprofundir en la cultura, la literatura i la ideolo-

gia de l'antiga civilització faraònica, i es van llegir breus inscripcions jeroglífiques de textos de diferent naturalesa.

Les XXXIII Jornades d'Arqueologia Fenicio-púnica varen estar dedicades a "El paper de la Cartago prebàrcida a Ibèria", amb les següents conferències:

- "Intereses y estrategias de Cartago en Iberia (siglos IV-III a.C)", pel Dr. Eduardo Ferrer Albelda, professor de la Universitat de Sevilla.
- "Cartago y Gadir ¿Relaciones cordiales o intereses entrentados?", impartida per la Dra. Ana María Niveau de Villedary, professora de la Universitat de Cadis.
- "Ibiza y sus relaciones con Cartago antes de los Barca", pel Dr. Joan Ramon Torres, cap del Servei de Patrimoni del Consell Insular d'Eivissa.
- "Cartago y la península Ibérica: Alianzas, hegemonía e imperialismo Bàrcida", pel Dr. José Luís López Castro, professor de la Universitat d'Almeria.
- "Los Cartagineses en España antes de los Barca, treinta años de investigaciones", pel Dr. Manuel Bendala Galán, Catedràtic emèrit jubilat de la Universitat Autònoma de Madrid.

EXPOSICIONS TEMPORALS

Passió per la mar: la col·lecció Vilar-Sancho

El 18 de maig, Dia Internacional dels Museus, a la Sala d'Exposicions Temporals del Museu Monogràfic del Puig des Molins es va inaugurar l'exposició temporal sobre la figura de Benito Vilar-Sancho, que va romandre oberta fins al 19 de novembre de 2018, sent-ne comissari l'investigador Marcus Heinrich Hermanns, especialitzat en arqueologia submarina.

L'exposició dedicada al doctor Benito Vilar-Sancho Altet, sorgeix com a fruit de la donació feta per la seva família al Govern Balear del nombrós material submarí fruit de les seves activitats, juntament amb fons de la seva biblioteca particular, especialitzada en temes marins, així com la documentació relativa a les campanyes arqueològiques que va realitzar a Eivissa.

Explicació de la Dra. López Grande durant el curs "Literatura i escriptures de l'antic Egipte", a la sala d'actes del MAEF

Imatges de l'exposició "Passió per la mar: la col·lecció Vilar-Sancho"

Desenterrant el silenci. Antoni Benaiges, el mestre que va prometre el mar

La temàtica d'aquesta exposició va tenir el seu inici en la investigació realitzada pel fotògraf Sergi Bernal. La història es remunta fins el 1934 quan es va assignar al català Antoni Benaiges una plaça de mestre a l'escola pública de Bañuelos de Bureba (Burgos). Benaiges hi va arribar decidit a aplicar, en un entorn rural reticent als canvis, una nova tècnica educativa que en aquell temps tot just s'havia començat a introduir a França i que, a Espanya, només s'havia provat en comptades petites escoles. Aquell mètode, conegut com a tècnica Freinet, tenia entre els seus principis l'ús de la impremta a l'escola com a eina per fomentar la màxima implicació dels alumnes en el procés d'aprenentatge. La Guerra Civil i la dura repressió per part dels sollevats van frustrar aquell projecte i van posar fi a la vida de Benaiges.

L'agost de 2010, el fotògraf Sergi Bernal va poder documentar gràficament l'obertura d'una fossa comuna a les muntanyes de La Pedraja, a prop del poble de Bañuelos de Bureba. Ja de tornada a Barcelona, va assabentar-se de la possibilitat que, entre el centenar de cossos recuperats, hi hagués el d'un mestre català que havia treballat a Bañuelos a mitjan dècada del 1930. Atret per aquella història, el fotògraf va tornar al poble i va parlar amb veïns que l'havien arribat a conèixer. També va establir contacte amb la família Benaiges i amb estudiosos i professors de la tècnica Freinet, a més de recórrer arxius oficials i biblioteques per tal de localitzar tota la documentació necessària per desenterrar la memòria d'aquell mestre. El resultat fotogràfic d'aquesta investigació

es va materialitzar en una exposició temporal que porta diversos anys visitant la geografia espanyola, amb una parada a Eivissa i a la sala d'exposicions del MAEF entre els dies 3 de desembre de 2018 al 5 de gener de 2019.

PUBLICACIONS

- **Entre el cielo y la tierra. Arqueoastronomía del mundo fenicio-púnico. XXX Jornades d'Arqueologia Feniciopúnica (Eivissa, 2015)**

En el mes de setembre va aparèixer el número 76 de la sèrie TMAEF corresponent a les XXX Jornades d'Arqueologia Feniciopúnica celebrades en el mes de novembre de 2015. Els editors són Antonio César González García, astrofísic de l'Institut de Ciències

Portada de la publicació "Entre el cielo y la tierra. Arqueoastronomía del mundo fenicio-púnico"

del Patrimoni (CSIC), i Benjamí Costa Ribas, director del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. L'edició va comptar amb la col·laboració de l'Associació d'Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, i recull les cinc ponències presentades a les Jornades.

DIFUSIÓ

La peça del mes

Cada darrer dissabte del mes, es va fer la presentació de "La peça del mes 2018". Enguany aquest cicle va estar dedicat als Àrabs a les Illes de Yābissa i Farantira. La historiadora Carmen Mezquida Orti, prenent com a pretext una selecció acurada de peces d'aquest període, realitzà un viatge per descobrir els principals trets de la societat i la història de les illes en època andalusina. El conjunt de peces estava format per un got de vidre andalusí bufat a l'aire i decorat amb la tècnica d'inclusió de fills de colors del s. X, una llàntia andalusí del s. XIII trobada a la Ronda Calvi de Dat Vila, i una segona llàntia però del s.X-XI recuperada a Santa Agnès de Corona.

Darrera les vitrines: la feina museística a l'ombra de l'exposició

Dins de les Jornades Europees de Patrimoni Cultural 2018, el MAEF va programar l'activitat "Darrera les vitrines: La feina museística a l'ombra de l'exposició". Tots el divendres del mes de novembre, la restauradora Maria Elena Jiménez y la conservadora María Bofill, varen mostrar la tasca realitzada al taller de restauració, així com la conservació als magatzems del Museu. L'objectiu fonamental era mostrar al públic la part més desconeguda de la feina museística; és a dir, aquella que no es veu, però que fa possible que les peces, des de la seva troballa en una excavació arqueològica, arribin a ser exposades en les vitrines del museu.

Aula de Cinema Històric

El MAEF va organitzar un nou cicle de cinema, per tal d'apropar al públic al Museu a gaudir de pel·lícules molt vinculades a esdeveniments importants de la història duts a la cinematografia. En motiu del centenari de la Revolució Russa, totes les pel·lícules escollides per enguany tenien una

relació amb aquesta temàtica. El cicle va desenvolupar-se els dies 13, 20, 27 de setembre i 4 d'octubre de 2018, amb la projecció de les pel·lícules "El acorazado potemkin", "Anastasia" i "El doctor Zhivago".

Jornades de Recreació Històrica

Els dies 12, 13 i 14 d'octubre es varen realitzar les "V Jornades de Recreació Històrica Insvlae Antiquae 2018", organitzades per la Conselleria de Cultura, Participació i Esports, el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera i l'Associació Iboshim, amb la col·laboració de l'Ajuntament d'Eivissa, Consell d'Eivissa i Fundació Baleària. Durant un cap de setmana, es varen realitzar diverses activitats per donar a conèixer les civilitzacions mediterrànies antigues. Cal assenyalar que encara que es tractessin d'activitats lúdiques, són resultat de coneixements adquirits científicament sobre els exèrcits i els armaments, així com sobre diversos aspectes de la vida quotidiana a l'Antiguitat.

Les activitats de tipus més lúdic es van veure complementades amb dues conferències a la sala d'actes del Museu Monogràfic:

- El dia 13 d'octubre, el doctor Fernando Quesada, Professor de la Universitat Autònoma de Madrid, va impartir una conferència sobre "Potencialitat i dificultats de la Recreació històrica. Entre la investigació i la divulgació".
- L'endemà, dia 14 d'octubre, l'expert en reproduccions d'armes històriques, José Manuel Pastor Eixarch, va oferir una conferència sobre "Cascos celtibéricos: reproducciones".

Feim barri, feim necròpolis

La tercera edició presenta un programa d'activitats i dinamització ciutadana. El dia 27 d'octubre, festivitat de Tots Sants, des de les 11 del matí fins a les 23 hores es realitzaren tallers infantils, comptes, i visites a la casa pagesa des Porxet, tot organitzat per l'Ajuntament d'Eivissa, juntament amb el MAEF, l'Associació d'Amics del MAEF i la Conselleria de Transparència, Cultura i Esports del GOIB. Els més petits gaudiren de tallers tradicionals de manualitats de Tots Sants, rituals funeraris, taller d'elaboració de panellets, trencada de pinyons, maquillatge de por, elaboració de rosaris de Tots Sants i taller de fanalets amb llum.

A partir de les 19 hores i fins a les 23 hores, es va oferir unes visites a la casa pagesa des Porxet cada 30 minuts. La visita a la casa duia el nom de “Benvinguts as Porxet, casa fantasma”, ja que a través de les interpretacions de 14 actors caracteritzats de la Nit de Tots Sants, s’oferia un recorregut ple de sorpreses i ensurts, per la Casa des Porxet i els seus voltats. A partir de les 21 hores, aquesta activitat estava restringida als majors de 12 anys. Malauradament, el desenvolupament d’aquesta part del programa va veure’s alterat pel mal temps i no es va poder celebrar el recorregut per la Casa des Porxet.

COMMEMORACIONS

Dia de les Illes Balears

El dia 1 de març és la festa oficial de la Comunitat Autònoma de les Illes Balear, per tal de commemorar la data d’entrada en vigor del seu Estatut d’Autonomia. Amb motiu d’aquesta celebració, el MAEF va organitzar una sèrie d’activitats específiques al Puig des Molins: 1) Jornades de portes obertes els dies 26, 27 i 28 de febrer i el 2, 3 i 4 de març, amb visites guiades gratuïtes; 2) Presentació de la peça del mes; 3) Visita teatralitzada a la Necròpolis del Puig des Molins, en col·laboració amb l’Ajuntament d’Eivissa; 4) Tallers infantils.

Diada de Sant Jordi

El 23 d’abril es celebra al centre de la ciutat d’Eivissa la festivitat de Sant Jordi que des de 1996 també commemora el Dia Mundial del Llibre i dels Drets d’Autor. Per tal de fomentar la lectura i difondre les publicacions pròpies, el MAEF en col·laboració amb l’AAMAEEF, participa amb una parada de llibres en la fira del llibre que organitza l’Ajuntament d’Eivissa al passeig de Vara de Rey.

Dia Internacional dels Museus

Enguany, el Dia Internacional dels Museus va girar al voltant del tema: “Museus hiperconnectats: enfocaments nous, públics nous”. En aquesta ocasió, el MAEF va commemorar aquesta celebració amb unes jornades de portes obertes amb entrades gratuïtes, des del 16 fins al 21 de maig. A més, el dia 18 de maig es va realitzar una visita guiada gratuïta al Museu Monogràfic i la a necròpolis del Puig

Pòster promocional del Dia Internacional dels Museus 2018 organitzat pel Consell Internacional de Museus (ICOM)

des Molins. Finalment, com a acte més important d’aquesta cita, el museu va inaugurar l’exposició temporal “Passió per la mar: la col·lecció Vilar-Sancho”.

20è aniversari de la declaració d’Eivissa Patrimoni Mundial de la UNESCO

El Museu, en col·laboració amb la Associació d’Amics del Museu, varen participar en la celebració de la “Fira Eivissa. Biodiversitat i Cultura. 20 anys Patrimoni Mundial”, entre els dies 17 i 18 de novembre a l’estació marítima de Dènia. El programa estava organitzat per l’Ajuntament d’Eivissa, el Consell d’Eivissa i Baleària. En el marc del programa organitzat, un gran nombre d’associacions, col·lectius i empreses de l’illa d’Eivissa varen dur a terme tallers, activitats artesanals i musicals, demostracions gastronòmiques, entre d’altres. Per la nostra part, el MAEF va participar amb el desenvolupament de tallers dirigits als públic infantil i familiar.

Imatges de la “Fira Eivissa. Biodiversitat i Cultura. 20 anys Patrimoni Mundial”, celebrada a l’estació marítima de Baleària a Dènia

Concert de Nadal

El 2018 el concert de Nadal del MAEF va ser a càrrec de la Coral Amics de sa Música, grup creat al Conservatori d’Eivissa per a la difusió de música coral a les Pitiüses. La formació va interpretar un repertori variat, compost per peces de cant i altres gèneres musicals, que varen permetre celebrar les festes nadalenques i concloure amb les activitats anuals del museu.

PRESENTACIÓ DE LLIBRES

- **Presentació del núm. 76 dels TMAEF: “ENTRE EL CIELO Y LA TIERRA, ARQUEOASTRONOMÍA DEL MUNDO FENICIO-PÚNICO”**

El dia 21 de setembre la presentació del darrer número de les Jornades d’Arqueologia Feniciopúnica va tenir com a protagonista un dels seus autors, el doctor en astrofísica Antonio César González García, investigador actualment de l’Institut de Ciències del Patrimoni Cultural (INCIPIT-CSIC), a Santiago de Compostela. En el decurs de l’acte, el Dr. González García va pronunciar una conferència titulada “El cielo de nuestros antepasados”,

en la que va plantejar que si hi ha alguna cosa que sigui comuna a nombroses societats al llarg de la història i arreu del món és el cel sota el qual habiten cadascuna d’elles. En aquesta xerrada es venen de forma breu algunes d’aquestes influències celestials en les societats de la Mediterrània antiga, i en concret, a l’Eivissa del passat.

- **Col·laboració en la presentació de la novel·la “Àfrica lo Bue”**

El dia 9 d’agost es va presentar la novel·la “Àfrica Lo Blue”, de l’autora valenciana Tatiana Roig Évora, a la llibreria Sa Cultural d’Eivissa. En aquest acte de presentació es va comptar amb la col·laboració d’Helena Jiménez Barrero i Maria Bofill Martínez, restauradora y conservadora del MAEF, respectivament. La novel·la està protagonitzada per una arqueòloga, el nom de la qual dona títol a l’obra, qui manté vincles molt especials amb la cultura de l’Antic Egipte, especialment a través d’un amulet egipci. La participació de les tècniques del MAEF es va centrar en presentar al públic la nostra institució, així com una introducció a la col·lecció d’amulets egipcis tipus udjat que custodia el museu.

Moment del concert de Nadal celebrat al MAEF a càrrec de la Coral Amics de sa Música

ACTIVITATS DIDÀCTIQUES

El Departament d'Educació del MAEF té com a objectiu prioritari transmetre a la societat la riquesa de les col·leccions del museu, així com els valors històrics, artístics i culturals que aquestes posseeixen. S'ocupa de traslladar i adaptar el contingut de la col·lecció permanent i de la necròpolis del Puig des Molins, així com de fer accessible a tot tipus de públic la investigació i les novetats que es produeixen al seu voltant. Durant 2018, aquesta programació ha seguit una línia continuïsta respecte a les propostes que s'han anat desenvolupant en els últims anys. Un dels puntals d'aquestes propostes és el programa "Viu la Cultura", en el qual es desenvolupen diverses activitats que s'ofereixen a tots els centres escolars d'Eivissa i Formentera. En aquest programa, la visita dels escolars a la Necròpolis, com cada any, consta de dues parts. En primer lloc una explicació del jaciment i dels tipus d'enterrament existents, i posteriorment, un número d'activitats complementàries per a aconseguir reforçar els coneixements explicats en la fase anterior. En aquest sentit, l'èxit del programa pot ser valorat en bona part veient la gran quantitat de professors i centres que repeteixen any rere any la visita al museu, tot i que sempre aprofitant la variadíssima oferta d'activitats divulgatives que genera l'equip didàctic del MAEF.

CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

Un any més, l'any 2018 el MAEF ha desenvolupat una important feina de conservació i restauració de les seves col·leccions. També és necessari deixar constància de la participació rellevant, per part del personal tècnic del Museu, en la preparació i presentació de les exposicions temporals que realitza el Museu cada any, reduint les despeses de producció i muntatges evitant la participació d'empreses externes. A més a més, el departament de Conservació i Restauració del MAEF ha continuat amb les seves tasques habituals de conservació preventiva a les sales d'exposició i als magatzems, on els materials han de tenir una atenció continua, degut a les especials condicions de conservació de l'illa (humitat i temperatura variables i alta lluminositat).

PROJECTES D'INVESTIGACIÓ

Durant 2018 han seguit desenvolupant-se els següents programes d'investigació:

- "Following the Phoenicians: An Ancient DNA study of Phoenician Colonization", dirigit pel Dr. Pierre Zalloua, de la School of Medicine de la Lebanese American University de Byblos (Liban) i la Dra. Elizabeth Matisoo-Smith, del Departament of Anatomy de l'Otago School of Medical Sciences,

a Dunedin (Nova Zelanda). Aquest projecte té com a objectiu, a través de l'anàlisi de l'ADN de mostres recollides arreu de la Mediterrània, estudiar l'expansió fenícia i els canvis genètics que es produïren en aquestes poblacions, sobretot pel contacte amb altres poblacions. A finals de 2017 va finalitzar la primera fase d'aquest projecte. Durant el 2018 s'han publicat els primers resultats i s'han avaluat les possibilitats de continuïtat del projecte.

- “La pesca a les Illes Pitiüses, desde els primers habitants fins al segle XX”, en el que sota la direcció de Benjamí Costa, hi participen altres tres investigadors. Durant 2018 s'ha continuat amb l'estudi de la pesca històrica a les Pitiüses, centrant la investigació en l'explotació de l'almadrava en el segle XIX.
- També s'ha seguit treballant sobre la producció de porpra i elaboració de teixits a les Illes Pitiüses durant l'Antiguitat, continuant-se amb l'estudi dels instrumenta textília conservats al MAEF. Per això es va desplaçar al MAEF la Dra. Carmen Alfaro de la Universitat de València, que va treballar amb la col·laboració de Benjamí Cosa, per tal d'avançar en l'estudi dels instruments púnics i romans relacionats en l'activitat tèxtil conservats al MAEF.
- Numismàtica. L'investigador numismàtic Santiago Padrino, col·laborador del MAEF, ha continuat la tasca de revisió i estudi de les col·leccions numismàtiques del museu. A més, durant el 2018 ha prosseguit el projecte d'investigació sobre la “Circulació monetària a l'illa de Formentera, des de l'Antiguitat fins a l'època contemporània”, coordinat per Benjamí Costa, en el qual hi participen també els investigadors Santiago Padrino, Félix Retamero i Antoni Ferrer Abárzuza. Enguany s'ha avançat principalment en l'estudi de les monedes pre-romanes i àrabs. Aquest projecte ha de concloure en 2019 en la realització d'una exposició i, posteriorment, amb la publicació dels resultats.

Consolidat com un dels projectes de recerca principals del MAEF, aquest any han avançat les activitats del grup d'investigació Ibiza Púnica, amb seu al MAEF i adscrit a la Universitat Autònoma de Madrid. Entre els membres que formen l'equip trobam Jordi H. Fernández, anterior director del MAEF, i Benjamí Costa, el director actual. Durant el 2018, aquest equip ha seguit realitzant treballs

Ponència de Benjamí Costa al IX Congrés Internacional d'Estudis Fenicis i Púnics, celebrat a Mèrida

d'investigació sobre els temes següents: els amulets púnics en forma de campaneta de bronze; el paper d'Eivissa en la política mediterrània de Cartago; els rituals funeraris d'època púnica; la història de la investigació arqueològica a les Pitiüses.

PARTICIPACIÓ EN CONGRESSOS I SIMPOSI

VIII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (11-14 oct.). Celebrades a Alcúdia en aquesta vintena edició, les Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, organitzades per la Secció d'Arqueologia del Col·legi de Llicenciats de les Illes Balears, s'ha consolidat com una trobada fonamental per compartir les novetats en la recerca arqueològica de les nostres illes. El dia 12 d'octubre, va participar en aquestes Jornades la Conservadora del MAEF, Maria Bofill Martínez, en col·laboració amb els investigadors Pau Sureda Torres i Sergi Moreno Torres, amb la presentació de la comunicació: “Revisant l'Eivissa Prehistòrica: primers resultats d'un nou projecte d'estudi de materials arqueològics”.

IXè Congrés Internacional d'Estudis Fenicis i Púnics (22-26 oct.). La novena edició d'aquest esde-

veniment científic, el més important que es celebra al món en el camp dels estudis fenicis i púnics, va tenir lloc a la ciutat de Mèrida, organitzat per l'Institut de Arqueologia de Mèrida y la Junta de Extremadura, amb la col·laboració del CSIC y l'Ajuntament de Mèrida. El MAEF va estar representat pel seu director, Benjamí Costa, que va formar part del Comitè Científic Nacional i, juntament amb l'arqueòloga eivissenca Glenda Graziani, el 23 d'octubre va presentar la comunicació: "La explotación de recursos agropecuarios en la Ibiza púnica. Estado actual de la cuestión".

També al mateix Congrés, el grup d'investigació Ibiza Púnica, constituït pels investigadors J. H. Fernández, M. J. López-Grande, F. Velázquez, B. Costa y A. Mezquida, varen presentar la comunicació "Un escarabeo de metabasalto verde con reparación antigua procedente de Ibiza".

Fruit de la tasca d'investigació, durant l'any 2018, han estat publicats els següents treballs:

- Costa, B, Fernández, J.H., López-Grande, M.J., Mezquida, A. y Velázquez, F. (2018): "Propuesta de encuadre cronológico de los amuletos-placa con representación de genitales masculinos realizados en hueso". 8º Congreso Internazionale di Studi Fenici e Punici. *Folia Phoenicia an International Journal*, 2 (2018), pp. 156-161.
- Fernández, J.H. (2018): Don Arturo Pérez-Cabrero y Tur y la Arqueología en Ibiza. *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXXII (2018), pp. 307-344.
- Fernández, J.H., Costa, B., Mezquida, A., López-Grande, M.J. y Velázquez, F. (2018): La Junta de Patronato y la defensa de las colecciones del Museo Arqueológico de Ibiza: el pleito con los herederos de Juan Román y Calbet. *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la Arqueología / IV Jornadas de Historiografía SEHA-MAN. Arqueología de los Museos: 150 años de la creación del Museo Arqueológico Nacional* (21-23 de marzo de 2017). Madrid, pp. 485-504.
- González, R., Fernández, J.H. (2018): The Late Roman fort of can Blai on Formentera and its role in the defence of the Balearic Sea. *Journal of Roman Archaeology* 31 (2018), pp. 445-457.
- González, R., Fernández, J.H., Fronteau, G. y Vázquez, P. (2018): Le castellum de can Blai (Formentera, Îles Balears). La pierre de taille et les carrières de marès. Collection de la Casa de Velázquez, 170. Institut Català d'Arqueologia Clàssica, pp. 173-184.
- Mezquida, A., Fernández, J.H., Costa, B., López-Grande, M.J. y Velázquez, F. (2018): El Museo Arqueológico de Ibiza y las excavaciones en el Puig des Molins. *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la Arqueología / IV Jornadas de Historiografía SEHA-MAN. Arqueología de los Museos: 150 años de la creación del Museo Arqueológico Nacional* (21-23 de marzo de 2017). Madrid, pp. 221-236.

INFORMACIÓ de l'AAMAEF

Helena Jiménez

El 2018 que nos dejó, fue para la AAMAEF, uno de sus años más fructíferos y reconfortantes, no solo por el número de actividades y eventos que se han podido llevar a buen término, sino sobre todo por el buen sabor de boca que estos nos han proporcionado. No es para nada un mérito propio, detrás de cada una de nuestras actividades se encuentran los casi doscientos socios que nos apoyan. Un año más debemos darles las gracias, ya que sin su presencia todo esto ni sería posible, ni tendría sentido alguno.

Durante el pasado año, la AAMAEF siguió adelante con la difusión de sus actividades de carácter cultural y divulgativo. En algunos casos nuestra labor, igual que la de nuestros socios, consiste únicamente en dar soporte, que en muchas ocasiones hace mucha falta, a las actividades llevadas a cabo desde el Museo Arqueológico de Ibiza y Formentera, y en otras directamente como autora intelectual y material de las mismas.

Las actividades orientadas al público infantil y juvenil, sin duda unas de las que más define nuestro programa cultural. Sobra decir que es una labor divertida y tremendamente enriquecedora para los que tenemos la suerte de desarrollarla a pie de calle. Nada resulta más reconfortante que la sonrisa de un niño ilusionado ante su primer mosaico, pintura rupestre o lucerna púnica. También observar como los adultos que los acompañan redescubren ese primer fogonazo de emoción ante lo desconocido, la chispa de la curiosidad al adentrarse en un mundo nuevo ya sea la antigua Roma, el Egipto de los faraones o la Grecia clásica. Todos estos momentos, verdaderamente, no tienen precio.

Sería este también el momento y lugar para agradecer a todas aquellas personas que hacen posible

*Un clásico: Egipto nunca falla
entre los talleres más demandados
por el público infantil*

estos momentos, comenzando por Carmen Mezquida Ortí, responsable de las actividades de difusión didáctica de la asociación, así como a los monitores Juanjo Marí Casanova e Isabel de la Rosa, ya que dejando de lado la parte enriquecedora de su profesión, todas estas actividades suponen gran esfuerzo por su parte.

Taller de Verano 2018

Esta actividad, de sobra conocida por nuestros socios, tiene como objetivo acercar a los pequeños participantes los métodos y técnicas que la arqueología utiliza para obtener conocimiento histórico. Con el tiempo se ha transformado en una herramienta para comprender el contexto histórico y cul-

Taller de Arqueología 2018: una imagen de grupo de una de las semanas destinadas a disfrutar a tope de la Necrópolis, como si de verdaderos arqueólogos se tratase

tural de la Necrópolis del Puig des Molins, desde sus entrañas, jugando en sus hipogeos y escalando su pendiente. Las nociones cronológicas, la comprensión de las formas de vida en la antigüedad a partir de la recreación de tareas y oficios, se transforman en juegos que permiten fomentar el interés y el respeto hacia el patrimonio histórico y cultural, desde los grupos más pequeños (con apenas cinco años) hasta los formados por casi personitas adultas, que a un paso de la madurez han crecido en ella y resultan un ejemplo palpable de lo que supone amar y respetar el patrimonio propio.

Entre las actividades desarrolladas habría que destacar la excavación simulada en la necrópolis, empleando un sector muy determinado de la Necrópolis, en este casi los hipogeos situados junto a la antigua casa pagesa de es Porxet. Realizar las actividades infantiles en este sector, ha permitido dinamizar esa parte del recinto, donde los niños son ya vecinos muy apreciados (y ruidosos y coloridos, sin duda) del barrio.

También hay que destacar las visitas al propio yacimiento y al Museo Monográfico del Puig des Molins, a las murallas renacentistas, al Centro de Interpretación Madina Yabisa y a la Curia. Salidas y excursiones que sin duda permiten ampliar

los conocimientos sobre patrimonio de los más pequeños.

En cuanto a las actividades propias del taller, que se adaptan a las edades y preferencias de los asistentes (muchos de ellos asiduos) pasan por la producción de tejidos, cerámica y amuletos, la fundición de metales, la manufactura de mosaicos, fabricación de joyas e indumentaria. Capítulo aparte son los Juegos, los maquillajes y la fabricación de máscaras y escenificaciones teatrales.

Taller de Semana Santa

Para aprovechar la oportunidad que proporciona una semana libre de clases coincidiendo con el final de la Semana Santa, este año como en otras ocasiones, se organizó un taller de arqueología experimental entre los días 2 y 6 de abril. En esta ocasión los 24 alumnos que se dieron cita en la casa pagesa de es Porxet exploraron las posibilidades de la arqueología experimental aplicada al mundo romano, englobados bajo el título: ¿Queréis conocer a los romanos? En este taller pudieron profundizar en diferentes aspectos del legado romano, desde un punto de vista aún más práctico y participativo de lo habitual. Centrando las actividades en cinco sesiones bajo los

Jugando se aprende: los talleres en familia permiten que los más pequeños disfruten de la historia desde dentro

sugerentes títulos de **Historias de romanos**: la vida cotidiana en el mundo romano; **Brujas y brujos**: la magia en el mundo romano. **Apicio: historia de un cocinero**: los fogones de Roma. **Alea jacta est**: jugando como los romanos, y para finalizar, **Sit tibi terra levis**: los ritos funerarios romanos.

Museo en familia

Esta serie de talleres que gozan ya de una larga trayectoria suponen un intento de acercar la necrópolis a las familias, ofreciendo una actividad que padres y madres (y abuelos y abuelas, tíos y tías o hermanos y hermanas, etc.), puedan realizar de forma conjunta. Estas actividades, se presentan desde un prisma completamente diferente al resto de actividades didácticas de la asociación, ya que se trata de presentar una cultura o momento histórico, a veces complejo, en apenas tres horas y que los participantes se lleven de recuerdo una o varias creaciones artísticas propias diseñadas alrededor de la temática de la sesión que en esta ocasión fueron: el sábado 17 y el domingo 18 de febrero: Cuando los dinosaurios poblaban la Tierra; el sábado 10 y domingo

11 marzo: Los primeros artistas de la humanidad; sábado 21 y domingo 22 de abril: Cleopatra y sus amores; sábado 19 y domingo 20 de mayo: Magia y religión en el mundo romano; sábado 22 y domingo 23 de septiembre: Los aromas del al-Ándalus; sábado 20 y domingo 21 de octubre: Historia del chocolate; sábado 17 y domingo 18 de noviembre: Mitos griegos: Aracne y, para terminar, como cada año un taller sobre las Navidades en el mundo, el sábado 15 y domingo 16: Navidades en el mundo. En este y siguiendo la tradición conocimos una costumbre culinaria nvideña, un tipo de adorno específico de un lugar del mundo y para terminar una felicitación navideña muy, muy artística.

Día del Libro

Otras actividades a destacar, fueron la salida a Vara de Rey, con motivo de la celebración del día del libro el 23 de abril, una nueva posibilidad de poner a disposición del público general el catálogo de producciones bibliográficas, tanto del MAEF como de la Asociación, incluyendo el número 18 de la revista FITES.

El 23 de abril suele ser una buena oportunidad de conectar con socios y aficionados a la historia, poniendo a su disposición el extenso catálogo de publicaciones, tanto del MAEF como de la propia Asociación.

Feim barri, Feim Necrópolis

En cuanto a nuestra colaboración con otras instituciones, cabe destacar las llevadas a cabo en colaboración con el Ayuntamiento de Ibiza, como en el caso del “*Feim Barri: Feim Necròpolis*”, el programa de dinamización en los barrios de Eivissa llevado a

cabo por la concejalía de Participación Ciudadana y que en el mes de noviembre coincidiendo con la festividad de Todos los Santos, se lleva a cabo en la Necrópolis desde hace ya varios años. Durante la mañana del 27 de octubre, con afluencia de público a pesar de las malas condiciones atmosféricas, se realizaron diferentes talleres y actividades de dinamización cultural incidiendo en los aspectos más tradicionales de la festividad (degustación de frutos secos y buñuelos, elaboración de panellets y rosarios de dulces y manufacturas de farolillos, maquillajes de miedo, etc.), aunque no todos los inicialmente previstos, ya que hubo que trasladar al interior del edificio el desarrollo de las actividades. Por lo que respecta a nuestra asociación, pusimos en práctica un taller de amuletos para protegernos en esta vida y también en la siguiente, no olvidemos que trabajamos en una necrópolis y estamos muy orgullosos de ello.

Por la tarde, o más bien con la caída de la noche los más valientes hubieran podido disfrutar de una auténtica ruta del terror, sorteando a los monstruos más clásicos en los alrededores de la casa de es Porxet. Sirenas, minotauros, arpías y todo tipo de personajes olvidados no pudieron renacer por

Las Teatralizaciones en la Necrópolis, una actividad que años tras año muestra a los visitantes del yacimiento una forma diferente de disfrutar de la historia.

una noche para asustar y hacer disfrutar por igual a los intrépidos visitantes nocturnos de la noche más mágica del año, debido a las tormentas. Pero seguro que volverán el año que viene con más ganas, si cabe.

Visita Teatralizada a la Necrópolis del Puig des Molins

Otra de las actividades que ya pueden denominarse de clásicas, tras años de adaptarse a diferentes recorridos y formatos, este Paseo por la Historia del que se puede disfrutar de forma habitual el último domingo de cada mes, es una forma diferente de acercarse al pasado de la isla de Ibiza, y más específicamente al de la necrópolis del Puig des Molins, desde un punto de vista distinto y lúdico. La visita, guiada por la historiadora Carmen Mezquida, se ve sazonada por breves escenas teatralizadas con actores y actrices no profesionales, pero buenos conocedores de nuestra historia, y que se intercalan de forma aparentemente casual con el hilo argumental.

Se representan así los diferentes rituales funerarios llevados a cabo en el yacimiento: fenicios, púnicos y romanos, que se entrelazan con otros perso-

najes cuyos destinos, por una u otra razón aparecen vinculados a la Necrópolis del Puig des Molins en diferentes momentos históricos.

Esta actividad se realiza en colaboración con el Ayuntamiento de Ibiza y la Asociación de Recreación Histórica Iboshim.

Viaje de la Asociación

Encontrareis en estas páginas la crónica del viaje a Armenia, gracias a la inestimable ayuda de nuestro socio Pere Vilàs. En el próximo ejemplar de Fites daremos cuenta del viaje realizado por nuestros socios a Irán y Chipre.

Reproducciones

Por otro lado, en un intento de que nuestra tienda de reproducciones este siempre actualizada, incorporamos a nuestro catálogo de reproducciones nuevos amuletos y montajes en la colección de joyería y complementos, con bolsas de algodón ecológico de diseños propios, para ir siempre a la última. Hay que recordar que todos nuestros socios disfrutan de un 20 % de descuento en todas sus compras, incluidas las publicaciones.

La tienda de publicaciones y reproducciones de la AAMAEE situada en la recepción del Museo Monográfico del Puig des Molins.

AAMAEF viatgera

EL VIATGE DE L'AAMAEF A ARMÈNIA

Pere Vilàs Gil,

L'any 2018 es varen organitzar tres grups per viatjar a Armenia davant de la demanda dels socis. Un primer grup va sortir el dia 25 de setembre, el segon grup va partir el 29 de setembre, mentre que el tercer ho va fer el 5 d'octubre. Tots tres grups varen fer el mateix itinerari el qual intentaren resumir en aquestes notes.

Començarem el nostre viatge volant de Barcelona a Erevan, via Moscou, i gairebé varem dedicar tot el dia a aquesta tasca, fins que arribarem a l'hotel de la capital del país objecte del viatge, que havia de tenir una duració de deu dies.

EREVAN

Tal com estava previst en el programa, el dia següent el varem dedicar a fer un *tour* per la ciutat d'Erevan en el qual pararem a veure l'emblemàtica plaça de la República, molt prop de l'hotel en el qual estàvem allotjats. Es tracta d'una gran plaça on hi ha diversos edificis singulars que formen l'eix administratiu del país, centres tan importants com el Museu d'Història, on es troba la seu de la Galeria Nacional de Pintura, la Casa del Govern, el Ministeri d'Afers Exteriors i el d'Energia, l'edifici de Correus, l'Hotel Marriot i, a més, importants monuments. Seguirem per una avinguda enjardinada on hi ha diverses escultures de Fernando Botero per arribar a un conjunt d'edificis situats a diferents nivells anomenat la Cascada a causa de la particular arquitectura, que suggereix un salt d'aigua; és un edifici dissenyat per l'arquitecte Alexander Tamanian, considerat el pare de l'actual ciutat, on també varem veure el Centre d'Art Modern anomenat Cafesjian.

Edifici de la Cascada

Posteriorment varem poder gaudir de la vista panoràmica de la ciutat d'Erevan, des de la plaça de la Victòria, just al peu del monument anomenat de la Mare Armènia, erigit el 1967 al mateix lloc on abans hi havia el d'Stalin. D'allí anarem al parc Tsitsernakaberd on hi ha el monument a les víctimes del genocidi de 1915, que visitarem. Varem tenir l'ocasió d'assistir a una oració d'un grup d'escolars al voltant de la flama encesa permanentment al centre d'un cercle de dotze llosetes de basalt que

Monument al genocidi

Estàtua de Fernando Botero

Monument de la Mare Armènia

tot plegat simbolitza el renaixement espiritual del poble armeni, en record de l'extermini d'entre un milió i mig i dos milions de civils armenis sacrificats pel govern turc entre 1915 i 1923. La causa va ser una deportació massiva i la utilització de marxes forçades i maltractaments extrems. Els successius governs turcs, tot i que han admès els fets, sempre s'han negat a considerar-los un genocidi.

Aquesta ciutat és una de les més antigues del món, el principi de la qual començà a la fortalesa urartiana d'Erebuni l'any 782 aC (El nom actual d'Erevan ve d'Erebuni). S'estén a la part central de la depressió de l'Ararat. El riu Hrazdan creua la ciutat. Ha estat la capital de la Primera República proclamada el 1918. El 1920 va ser ocupada per les tropes soviètiques i convertida en capital de la República Soviètica d'Armènia, la Segona República i una de les quinze de la Unió Soviètica, que la va transformar en una ciutat moderna de més d'un milió d'habitants. El 1991 es va independitzar i encetà un nou camí, la Tercera República, no sense dificultats a causa de les males relacions amb alguns dels seus vesins.

A la tarda visitarem el museu fortalesa d'Erebuni, el lloc del naixement d'Erevan, al puig d'Arin Berd. Durant les excavacions començades al segle XX es trobà una inscripció segons la qual la història de la ciutat comença en aquest lloc, a la fortalesa manada construir pel rei Argishti I i abandonada al segle VI aC per por de l'amenaça dels perses. A l'interior

hi ha restes d'un gran palau, residència del rei, una sala amb columnes, un temple dedicat al déu Jaldi, allotjaments per als soldats, magatzems de gra, vi i oli, etc. Hi ha un museu inaugurat el 1968 en ocasió del 2.750 aniversari. A l'entrada es pot veure un monument a aquest sobirà i dos lleons alats. Al museu es conserva una magnífica col·lecció d'armes, armadures, escriptures cuneïformes, gerros, segells, polseres de vidre, collars, etc. que ens informen de la vida a l'antiga ciutat.

D'allà mateix es pot veure la muntanya bíblica d'Ararat, una autèntica icona d'Armènia que domina l'horitzó, avui en territori turc.

ZVARTNOTS

L'endemà al matí anarem a visitar les ruïnes del temple de Zvartnots, a tres quilometres al sud de Vagharshapat. El conjunt del que queda del temple amb el fons del puig Ararat darrere en la distància forma un espectacle grandios. El seu nom traduït de l'armeni arcaic vol dir "àngels celestes". La construcció començà el 642 per decisió del Catholicós Nersés III, anomenat "El Constructor", estava dedicada a Sant Gregori "l'Il·luminador", introductor del cristianisme al país, va estar actiu fins al final del segle X i probablement va ser destruïda per un terratrèmol. La tradició atribueix la presència de l'emperador bizantí Constantí II en la consagració del temple, el qual, impressionat, va demanar a l'arquitecte que li construís una catedral similar a Constantinoble. Les restes foren descobertes a principi del segle XX. La major part dels estudiosos accepten la reconstrucció virtual de Toros Toramanian en la qual s'atribueixen tres plantes a l'edifici. L'interior de l'església tenia forma de creu grega i estava decorada amb mosaics, mentre que el perímetre exterior de la primera planta era poligonal de trenta-dos costats i 35,75 m de diàmetre. Les façanes estaven decorades amb baix relleus de motius vegetals que representaven magranes, tanys de raïm, fulles de parra, àguiles i també arquitectes i obrers que participaren en la construcció. Allí mateix un grup de cantors ens va

Antiga fortalesa d'Erebuni

dedicar unes cançons populars a canvi d'una petita contribució econòmica. Zvartnots va ser declarada per la Unesco Patrimoni de la Humanitat l'any 2000.

ECHMIADZIN

Després sortirem en direcció a Echmiadzin i pel camí pararem a visitar l'església de Santa Hripsimé. Es tracta d'un temple construït l'any 618 pel Catholicós Komitas a cosa de mig quilòmetre abans d'arribar a la catedral d'Echmiadzin, al mateix indret on la santa i trenta-dues verges més van ser martiritzades. La data de la construcció s'esmenta a dues inscripcions: a l'interior de l'església, a l'absis oriental, i l'altra a l'exterior, a l'entrada occidental. La cúpula, d'un diàmetre impressionant, està reforçada amb una nervadura i decorada amb trenta-dos rosetons. En destaquen l'harmonia de les seues proporcions i la senzillesa clàssica de les façanes. Segons la tradició Gregori "l'Il·luminador" havia construït una capella sobre la tomba de la santa que va ser destruïda pels perses, per ser després reconstruïda l'actual al mateix lloc. El 1776 va ser envoltada per unes murades i el 1880 se li va afegir el campanar. El conjunt presenta forma de creu amb una cúpula cen-

Pintura al Temple Jaldi de la fortalesa de Erebuni

Ruïnes de Zvartnots

trada i el sepulcre de la santa es troba a l'est, davall l'altar principal.

Després anàrem a visitar la catedral d'Echmiadzin, que significa "descens de l'unigènit". Està situada a 21 quilòmetres a l'oest d'Erevan. Segons la tradició, en haver predicat el cristianisme a Armènia, Gregori Loussavoritch, dit "l'Il·luminador", va tenir una visió en la qual el propi Jesús baixà del Cel i amb un martell d'or li indicà el lloc on s'havia de construir la primera església cristiana. Segons l'historiador Agathanguéghos el temple va ser construït els primers anys de cristianisme al país (301-303 dC) sent així el primer temple oficial de la cristiandat (Armènia va ser el primer estat del món en adoptar la religió cristiana oficialment). La gran cúpula és del segle XVII, però el xa de Pèrsia Abbas I el Gran (1571-1629) va manar destruir l'edifici. Durant el període 1629 a 1632 el Catholicós Nerses Tatevatsi el va tornar a començar i els seus successors la varen continuar donant-li l'aspecte actual. A la façana occidental s'alça el campanar. L'edifici és gairebé un quadrat amb quatre absis. Els frescos de la catedral varen ser restaurats en el segle XVIII. Al territori de la catedral hi ha el seminari que és la residència

Temple d'Echmiadzin

Església de Santa Hripsime

actual del Catholicós, cap de l'Església de tots els armenis.

A la tornada a Erevan ens vàrem aturar a visitar el Museu d'Història, situat a la plaça de la República. Realment ens trobam de nou davant la dificultat de la descripció d'un magnífic museu que per ell mateix ocuparia totes les pàgines d'aquesta revista i ben segur que no n'hi hauria prou. En paraules del Catholicós Garéguine I: "El passat aquí no és passat, sinó testimoni viu i eloqüent de l'esperit creatiu i immortal de la nostra pàtria". Va ser inaugurat el 1919 sobre la base de les col·leccions d'altres museus i associacions existents al país (entre les quals hi ha la sabata més antiga del món, trobada en una cova que visitarem) i disposa d'un nombrós fons d'extraordinària importància que va des de la Prehistòria (1,8 milions d'anys) fins als nostres dies. Conserva la col·lecció nacional que comprèn al voltant de 400.000 peces repartides entre els departaments d'arqueologia (35%), etnografia (8%), numismàtica (45%) i documents (12%). La col·lecció és constantment enriquida amb objectes de tota mena provinents de les troballes de les excavacions arqueològiques de tota la República, a més de les adquisicions i les donacions. Bona part del seu fons presenta les relacions culturals d'Armènia i els estats de l'oest a l'antiguitat (Egipte, Mitanni, Hitites, Assíria, Pèrsia, Roma, Bizanci), disposa d'una col·lecció excepcional d'objectes de l'edat del bronze del IV-II mil·lenni aC, carros molt ben conservats dels segles XV-XIV aC, lloses amb inscripcions cuneïformes (entre elles la fundació de la ciutat d'Erebuni, antecedent d'Erevan, com hem dit), ceràmica de totes les èpoques, armes, joies d'or i plata, una sorprenent col·lecció de monedes que van des del segle III aC

Espectacle de Balls típics al Teatre d'Erevan

fins al segle XIV dC, valuoses mostres de la cultura hel·lenística a l'antiga Armènia, magnífics tapissos, vestits tradicionals i objectes de tota mena relacionats amb la cultura cristiana d'un llarg període que va des del segle III al XVIII dC.

Fora del programa, després de sopar, ens varen proposar anar a un teatre de la ciutat a veure un espectacle de danses i cançons típiques. Van ser més de dues hores de tota una excepcional exhibició de balls i vestuari, interpretats per un nombrós grup de joves d'ambdós sexes, del qual varem sortir amb la idea d'haver assistit a una magnífica representació.

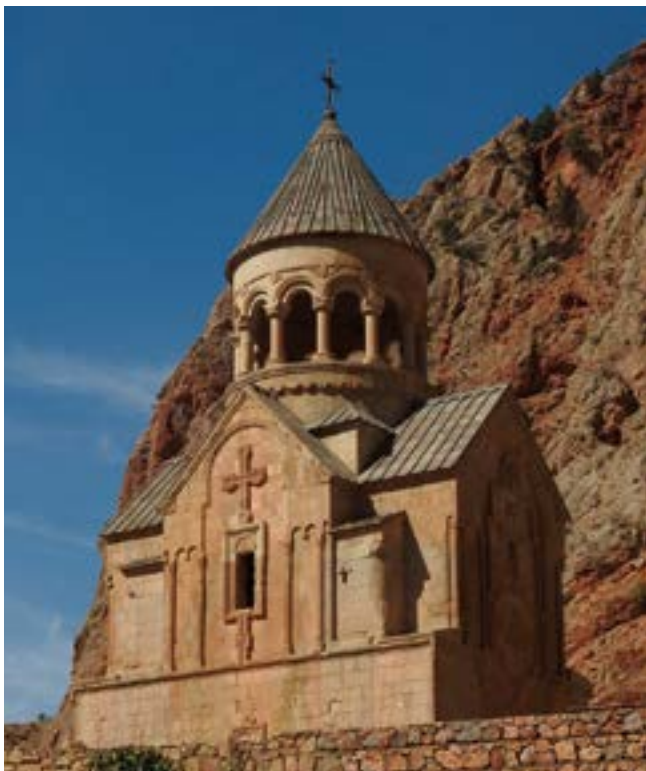
DVIN

L'endemà, el tercer del nostre viatge, sortirem al matí a visitar les ruïnes del conjunt de Dvin presentat per un arqueòleg local. La ciutat de Dvin era situada a la part superior d'un puig on s'han trobat evidències que hi hagué població humana en el III mil·lenni aC. Al segle IV dC es convertí en la capital del país i fins al s. XII segueix sent un important centre comercial i cultural. Les excavacions varen treure a la llum una doble murada amb torres circulars, un castell reial, la residència del Catholicós, una basílica datada en el 553-554, la catedral de Sant Gregori construïda a partir d'un temple pagà anterior i convertit en cristià a partir del segle IV. Al s. VII el temple va ser reformat en forma de construcció cruciforme amb una cúpula.

KHOR-VIRAP

A continuació anàrem al monestir fortalesa de Khor-Virap. Com de costum està situat al cim d'un puig a prop del poble anomenat Poqr Védi des del

qual hi ha una impressionant vista sobre el puig Ararat, símbol i icona del país, a la província del mateix nom, tot i que actualment està en territori turc, com hem dit. En temps històrics aquí mateix hi havia la ciutat d'Artashat, a la qual Estrabó i Plutarc anomenaren la "Cartago d'Armènia". Al mateix lloc de l'actual monestir hi havia la presó on Gregori "l'Il·luminador" va estar pres durant catorze anys. L'estructura de la capella té una certa similitud amb la de Zvartnots, però va ser destruïda el 1662 i posteriorment s'hi va erigir la basílica. A la part del nord-est hi ha l'església del segle XVII Surb-Astvatsatsin, que significa Verge Santíssima. L'anterior va ser destruïda durant la invasió de Timur Lang (Tamerlà) al segle XIV i tornada a erigir durant el segle XVII, tot i que durant els terratrèmols de 1939, 1949 i 1957 també va quedar seriosament tocada i tornada a fer entre 2000 i 2001, està coronada per una cúpula cònica octaèdrica. Al llarg de la murada que tanca ambdós edificis estaven situades les construccions auxiliars: refectori, cel·les, etc. El nom de Khor-Virap ve de les paraules armènies *khos* (profunda) i *virap* (masmorra). Des del segle XIII, tot i que es tracta d'un santuari, ha tengut fama de notable centre educatiu.

Monestir de Noravank

NORAVANK

Després continuarem amb la visita al monestir de Noravank. Està a uns tres quilometres al nord oest del poble d'Amaghu, al final d'un formidable canó rocallós. La construcció que vàrem poder veure data del segle XIII-XIV, excepte la ruïna de Sant Karapet (Sant Joan el Precursor), que és del segle IX. Al centre del complex religiós hi ha l'església de S. Astvatsatsin (Mare de Déu), del s. XIV (1339) feta en dos nivells i manada construir pel príncep Burtel Orbelyan. Per la finor de les formes estructurals i ornamentals, per les altes qualitats artístiques i estètiques està considerada com una obra mestra de l'arquitectura armènia medieval. Hi són de destacar els relleus de les façanes del conjunt, així com els timpans de les dues plantes. En el segon pis hi ha tallada la imatge de Jesús amb els apòstols Pere i Pau, mentre que a la primera planta hi ha la Verge amb els arcàngels Gabriel i Miquel. L'església està coronada amb una cúpula de dotze columnes. A la part nord-oest de S. Astvatsatsin hi ha el conjunt principal amb el *gavit* (atri) de forma rectangular, del s. XIII, amb la imatge de Déu Pare esculpida. Al llarg de la paret septentrional hi ha l'església mausoleu de Sant Gregori, de l'any 1275 on estan soterrats els Orbelyan. El conjunt monacal es va veure sèriament perjudicat pel terratrèmol de 1931 i el 1998 es va poder reconstruir gràcies a la generosa aportació econòmica d'un ciutadà armeni canadenc. El complex compta amb algunes pedres creu, dites *kachkars*, extraordinàriament nombroses a tot Armènia, que són unes escultures necrològiques que tenen esculpida una creu envoltada

Cova dels Ocells

Excursió a Khndzoresk

de figures i motius representatius i d'una fina ornamentació, i que en aquest cas particular es distingeixen per la seua bellesa.

COVA DELS OCELLS

A continuació vàrem fer una parada a la famosa Cova dels Ocells. És una cova de considerables dimensions que consta de tres galeries, anomenada així a causa de servir de refugi a nombroses ratapinyades, situada a un paratge prop de la població d'Areni, a la vall del riu Arpa, província de Vayots Dzor. Entre els anys 2007 i 2012 les excavacions arqueològiques varen descobrir objectes de la cultura calcolítica. De molt antic es coneix que la gent que vivia a aquest paratge la va utilitzar per diverses activitats, potser fins i tot per a habitatge. Des de les excavacions de 2008 dirigides per l'arqueòleg Boris Gasparyan s'ha anat trobant tota una col·lecció d'objectes prehistòrics entre els quals hi ha estris per a l'obtenció de vi a partir del raïm collit a la rodalia, que comprèn un cub d'argila i una premsa amb restes de pinyols i grans de raïm premsats, així com alguns altres recipients de ceràmica, tot amb una antiguitat de 6.100 anys. També es varen trobar restes de raïm amb una antiguitat de 4.000 anys segons la datació del carboni, i cubs de fermentació d'un metre de diàmetre on es premsava el raïm amb els peus. És de destacar que se sap que a l'antiguitat tant a Egipte com a Armènia el vi era de consum

Observatori astronòmic de Karahunj

habitual i en grans quantitats a les festes dels reis i cerimònies religioses, així com a ofrenes a difunts.

En un altre indret de la cova es va trobar el que sembla ser la sabata feta de pell de bòvid més antiga de totes les que se tenen notícia al món. Concretament es va analitzar a laboratoris dels EUA i Anglaterra i se li atribueixen 5.500 anys. Actualment s'exhibeix a Erevan, al Museu Nacional d'Història, que ja havíem visitat; també es va descobrir un equip de processar metalls, i en aquest cas del coure; recipients de fusta amb restes de plantes, fibres, fruita i cereals.

Església a Gyumri

Monastir de Sevanavank

Després de la visita continuarem el nostre camí cap a la ciutat i l'hotel de Goris.

GORIS

El primer que varem fer el dia següent, el quart del nostre viatge, va ser un *tour* per la ciutat de Goris. Aquesta població (la quarta d'Armènia en habitants) va ser en un principi una ciutat troglodita que va créixer a l'indret on encara avui els seus habitants l'anomenen "la vella Goris", que es pot visitar i és la principal atracció turística. La ciutat està situada a la vora d'una antiga ruta de caravanes que unia Pèrsia amb l'Àsia Central. Al segle XVIII els perses decidiren nomenar un governador que servís d'enllaç entre el xa i la població, però restà troglodita fins a l'arribada dels russos el 1805. Fins a 1823 va ser una ciutat petita però en aquell moment va començar a créixer amb l'arribada d'armenis procedents de Pèrsia. Va ser a partir de 1870 que s'hi desenvolupà el comerç, la indústria i hi cresqué la població, fins que es convertí en una gran ciutat, la quarta després d'Erevan, Gyumri i Gavar. Després del terratrèmol de 1931 la població es va traslladar més a l'est. Les autoritats varen proporcionar parcel·les i es varen establir certes normes urbanístiques.

KHNDZORESK

Després ens traslladarem a Khndzoresk. Es tracta d'una població situada a uns 8 quilometres de Goris i a 1.580 m d'altura entre roques i barrancs de considerable altura, enmig d'una naturalesa extraordinària. Temps enrere es coneixia pel nom de Khor Dzor (gorja profunda) per raó del seu emplaçament, i era la població més gran de l'Armènia oriental, el 1913 tenia 1.800 cases distribuïdes en set nivells, a més

Monastir de Tatev

dels magatzems, tallers, etc. És un poble completament troglodita (excepte una petita església) de cases excavades a la muntanya dins un bosc, que va ser abandonat pels seus habitants els anys 50-60 del segle XX i obligats pel govern soviètic a viure en un nou poble construït en una plana a prop d'un quilòmetre de distància. Les cases-cova més antigues podrien ser dels segles XIV-XV. Per anar del nou poble a l'antic, convertit ara en una autèntica atracció turística, varem haver de descendir primer per una escala feta de fusta arran d'un cingle i després passar per un pont penjant de 160 m de longitud que uneix els dos costats d'un enorme i profund canó (63 m d'altura) fet de cables que donen suport a un estret passadís de fusta. El pas dels vianants fa moure el pont sobre el penya-segat i des de dalt, a una impressionant altura, es pot veure el petit riu que hi ha al fons. Khndzoresk és un monument de gran valor històric, arquitectònic i etnogràfic.

TATEV

Per cloure les visites d'aquell dia tot seguit varem anar a veure el monestir de Tatev, al poble d'Halidzor. Està situat a uns vint quilometres de Goris i per arribar-hi, a part de la carretera, es pot utilitzar un telefèric (en el qual ens desplaçarem) que és el més llarg del món d'una sola tirada (5.750 m), construït gràcies a les generoses aportacions de funda-

Caravansarai de Selim

cions particulars. El monestir, fundat al segle IV, ha estat un centre d'ensenyament de vital importància. Bona part de les edificacions varen ser construïdes dels segles IX-X fins als XVII-XVIII. La més antiga conservada fins avui és la catedral de Sant Pere i Sant Pau, feta entre 895 i 906 i que consta d'una gran sala rectangular amb altars laterals. La cúpula cilíndrica que corona l'església va resultar destruïda pel terratrèmol de 1138 i tornada a fer el 1274. Al segle XVIII al costat de l'absis meridional s'hi va construir el mausoleu de Gregori Tatevatsi, un filòsof i teòleg de l'església apostòlica armènia que morí el 1410 i amb el nom del qual batiaren el monestir.

L'església de Sant Astvatsatsin, que està just al damunt de l'entrada va ser construïda el 1087 i forma el segon pis del mausoleu.

En una petita plaça s'hi va construir al principi del segle X un "bàcul" de pedra de basalt de

6 m d'altura, amb una base octogonal que es creu que tenia per missió avisar amb la seua oscil·lació de possibles moviments sísmics. Prop del monestir s'hi troba una famosa biblioteca (segle X) que va estar operativa fins a 1912 amb més de deu mil manuscrits.

Tatev ha estat un dels principals centres d'Armènia en la lluita contra l'unitarisme, en favor de les lletres i l'escriptura i ha conservat un singular sistema educatiu que va funcionar fins a principis del segle XX.

KARAHUNJE

L'endemà ben de matí abandonarem Goris i anàrem a Karahunje, un dels monuments megalítics més antics del món, a prop de la ciutat de Sisian, a una esplanada a 1.770 m sobre el nivell de la mar. El parc ocupa una extensió de 7 ha sobre les quals hi ha més de 200 pedres en posició vertical (algunes han caigut) d'1,5 a 2,8 m d'altura i que arriben a pesar 8,5 tones. Una sèrie d'aquestes presenten orificis a la part superior amb un diàmetre de 4 a 5 cm. Estan situades en alineació que va de l'est a l'oest. Hi ha diverses versions sobre el significat del parc i la funció dels menhirs. Des de 1994 s'han estudiat els moments de passar pel zenit els estels més brillants de l'hemisferi durant els últims mil·lennis, així com el desplaçament de l'azimut. Els càlculs fets per un grup científic liderat per l'acadèmic Heruni permeten afirmar que es tracta d'un observatori astronòmic construït fa 7.500 anys. El 2010 la Universitat d'Oxford i la Societat Geogràfica Reial de la Gran Bretanya varen avalar aquesta teoria. Els anys trenta del segle XX, al sepulcre des-

Cementeri de Noratus

cobert ocasionalment s'hi va trobar material arqueològic datat a l'edat del bronze, de la primera meitat del segon mil·lenni aC. El terme Karahunje prové de *kar* (pedra) i *hunj* (so, cant). El 2009 el Govern armeni va decidir decretar la zona com a reserva històrica i cultural.

CARAVANSARAI DE SELIM

A continuació partirem cap al llac Sevan, però pel camí pararem a veure el que es coneix com un caravansarai, en aquest cas l'anomenat Selim. Està situat a l'actual carretera, al pas que porta el seu mateix nom –Selim, a 2.300 m d'altura. Va ser construït l'any 1332 per encàrrec del príncep Chesar Orbelyan. Com tots els caravansarais era a la vora de la ruta comercial que més tard es va conèixer com “La ruta de la seda”. Consistia en un seguit d'edificis construïts a una distància l'un de l'altre que els camells podien recórrer en un dia (entre 10 i 25 quilometres). El de Selim consta d'una sala de tres naus feta de pedra basàltica amb una coberta a dues aigües. La porta és d'estalactita amb relleus que representen un lleó i un bou. Al peu del mur de l'est hi ha un gran abeurador pels animals fet de pedra basàltica. A l'est de la sala s'han conservat les ruïnes de la capella. Va ser restaurat els anys trenta del segle XX.

NORATUS

La següent parada del trajecte al llac Sevan va ser el poble de Noratus, situat a la vora dreta del riu Gavaraguet, a cinc quilòmetres de la ciutat de Gavar. El que té de particular aquest indret apartat és el seu cementeri ja que compta amb una gran quantitat de les famoses *kachkar* (pedra-creu), la majoria dels segles XIII al XVII tot i que les més antigues estan datades entre els segles IX i XII. Algunes estan agrupades formant un mausoleu familiar, però la resta correspon a enterraments solitaris. Aquest cementeri a hores d'ara encara està actiu; quan nosaltres hi vàrem arribar tenguérem l'oportunitat de veure un enterrament.

El *kachkar* és una autèntica forma d'art característic d'aquestes terres que representa per una banda la identitat armènia i per l'altra l'herència cristiana, tot a la vegada i de manera inseparable. Les arrels d'aquest art s'han de cercar a l'època precristiana i al costum d'erigir grans pedres que simbolitzaven el culte a l'aigua que els reis d'Urartu feien erigir destinades a inscripcions o declaracions. Quan els temples pagans es transformaren en esglésies, molts de *kachkars* foren instal·lats pels cristians com a símbols de la nova religió. N'hi ha per tot arreu. Es tracta d'un monòlit de pedra col·locat verticalment a terra, generalment de forma rectangular, amb una creu esculpida i adornada amb diversos motius. La Unesco els va incorporar a la Llista Representativa del Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat el 2010. En la seua composició destaca l'element “arbre de la vida”, així com també les creus alades, amb dos o tres lòbuls a les puntes, a més d'altres components com

raïm, magranes, etc. Els espais buits estan decorats amb un artesanat de filigrana.

LLAC SEVAN

I així arribarem al llac Sevan, el qual ocupa una extensió equivalent a la quarta part del territori d'Armènia, és l'únic dins de l'actual República i un dels més grossos d'aigua dolça del

Casa típica a la ciutat de Dilijan

Quadre de l'artista Hovhannes Sharambeyan, al Museu de Dilijan.

Monestir de Haghartsin

món. El nom de Sevan significa “Van Negre” en comparació al llac Van que havia format part del seu territori i actualment és de Turquia.

Abans de que la intervenció humana canviàs dramàticament l'ecosistema, el llac tenia 95 m de profunditat màxima i una extensió de 1.360 km². El 1933 el Soviet Suprem d'Armènia posà a la pràctica un pla per abaixar 55 m el nivell de l'aigua i aprofitar aquesta gran massa per

regar un extens territori annex, a més de l'obtenció d'energia hidroelèctrica. Gran quantitat de roures i noguers varen ser sembrats a la terra guanyada al llac i s'hi va introduir una nova espècie de truita. Gràcies a Déu, quan va acabar l'era estalinista el 1953 i a causa de la magnitud del desastre ocorregut a la mar d'Aral amb un projecte semblant, es varen revisar els objectius i les autoritats decidiren recuperar tot el possible l'antic nivell i substituir les centrals hidroelèctriques per centrals tèrmiques. Actualment el llac té una extensió de 1.240 km². Les excavacions arqueològiques al seu fons han descobert que fa 3.500 anys la major part de la superfície estava seca, ja que varen aparèixer unes construccions ciclòpies, mausoleus i inscripcions del període d' Urartu.

SEVANABANK

El monestir de Sevan, o Sevanabank, es troba a la península que forma una llengua de terra que s'introdueix al llac (abans de la dessecació era una illa). Va ser fundat per Gregori “l'Il·luminador” el 305 i estava fortificada per una murada. A l'edat del bronze al mateix lloc hi havia un temple pagà. El monestir va ser destruït per les invasions dels mongols

Monestir de Goshavank

Monestir de Sanahim

Monestir d'Haghat

i tàrtars però la seua restauració va començar el 1441. Encara es poden visitar dues esglésies: Sant Arakelots i Santa Astvatsatsian. Segons els historiadors, el monestir era utilitzat per a l'adoració, el peregrinatge (tres visites es consideren equivalents a una visita a Jerusalem) i el retir dels nobles que

haviem caigut en desgràcia. Com a monestir continuà la seua activitat fins al segle XX, quan l'últim monjo el va abandonar el 1930. Actualment i a partir de 1990 és mantingut per l'Església armènia com a acadèmia de teologia que porta el nom de Vazgen I, Catholicós dels armenis (1955-1994), i utilitzat com a lloc de vacances dels seminaristes. Al cim del puig hi ha les restes de la tercera església, mentre que l'atri, o *gavit*, de la gran església de Sourp Astvatsatsine, amb quatre columnes i capitells esculpits en fusta varen perdurar fins a 1930. A l'actualitat estan conservades als museus d'Història d'Armènia i a l'Hermitage, a Sant Petersburg.

DILIJAN

Després de la visita sortírem en direcció a la ciutat de Dilijan. Es tracta d'una comunitat urbana d'uns 18.000 habitants situada a la província de Tavush, enclavada en el Parc Nacional que porta el mateix nom; actualment és una de les més importants estacions turístiques del país. També és coneguda com "la Suïssa d'Armènia" a causa de la seua ubicació entre muntanyes, l'exuberant vegetació de la zona i l'especial arquitectura colonial, per la qual cosa ofereix una bona base per al coneixement de la regió circumdant. A l'època soviètica era molt apreciada com a ciutat de vacances per la gran quantitat de fonts minerals.

HAGHARTSIN

De Dilijan varem anar a visitar el monestir d'Haghartsin, situat a 18 quilometres al nord, envoltat per un gran i espès bosc característic de la regió. El complex monàstic està format per tres esglésies, dos atris o *gavits* (un d'ells en ruïnes), refectori, cuina, forn de pa i algunes *kachkars*. L'església més antiga és la de Sant Gregori, del segle IX-X, i és una construcció en forma de creu amb cúpula i quatre altars laterals. Al nord de Sant Gregori hi ha una capella i a l'est l'església de Sant Esteve (1244). L'església principal és la de Surb Astvatsatsin (la Verge Santíssima) i és una sala amb cúpula construïda el 1281. El refectori es troba a la part de ponent del conjunt monàstic i és una llarga sala amb dues cúpules que descansen sobre dues columnes centrals i altres de laterals entre les quals hi ha fins a quatre arcs a la part de baix de cada cúpula.

GOSHAVANK

Després anàrem al monestir de Goshavank, al petit poble de Gosh. Històricament ha estat un centre de religió,

Museu de Dzitoghzyan

ensenyament i cultura molt important. Destruït per un terratrèmol el 1188 va ser reconstruït per iniciativa del famós savi autor del primer Codi de lleis armeni Mkhitar Gosh, de qui el poble va adoptar el nom. L'església principal de Surb Astvatsatsin (1191-1196) és del tipus de dues entrades, mentre que el *gavit* (atri) és de cúpula central suportada per quatre columnes. Al sud hi ha la petita capella de Sant Gregori, mentre que de l'església dedicada al mateix sant (1231), també situada al sud de la principal, no s'ha conservat la cúpula. És de destacar la biblioteca construïda el 1241 al nord de l'atri a dalt de la qual es va erigir el campanar, i on es conserven nombrosos i valuosos manuscrits. Tot el complex comprèn un seminari, una universitat i un institut. Les tombes i els famosos *kachkars* estan com a brodats d'una preciosa filigrana.

Després del dinar anàrem a visitar el Museu Geològic i la Galeria d'Art de Dilijan situat en un edifici de factura moderna al centre de la població. Aquest museu presenta una completa visió de la història de la població local, vida i costums, desenvolupament històric, etc. mentre que, a la part dedicada a la galeria d'art, compta amb diverses obres, principalment quadres d'artistes també locals.

Acabarem la jornada amb un relaxant passeig per la part antiga de la ciutat.

L'endemà, el vuitè dia del viatge, després d'esmorzar, sortirem cap a la ciutat de Gyumri amb parada en el camí per visitar els complexos arquitectònics de Sanahin i Haghpat, els dos declarats a la vegada Patrimoni Mundial de la Unesco l'any 1996.

SANAHIN

El monestir de Sanahin està situat a la regió de Lorri, prop de la població d'Alaverdi. Va ser construït durant el regnat del rei Bagràtida Ashot dit "el Misericordiós" l'any 966. Des del principi va tenir una notable influència en la cultura, allí s'ensenyaven humanitats, medicina i altres ciències, a més de disposar d'una ben assortida biblioteca. El conjunt està centrat al voltant de l'església de la Mare de Déu que consta d'una nau de creuer i quatre altars laterals. Entre el 966 i 972 la reina Khosrovanuysh i el seu espòs Ashot III construïren l'església del Salvador, que és la més important del monestir i està dedicada als seus fills Smbat i Gurgen, els quals figuren representats en un alt relleu a la façana oriental mentre mantenen una maqueta de l'església a les mans. Entre les dues esglésies hi havia una escola teològica del segle X anomenada Acadèmia de Gregori Maguistrós. L'atri o *gavit* de Sant Salvador és un exemple pioner d'aquest tipus de construccions amb quatre columnes que suporten una cúpula semiesfèrica. Consta de tres naus separades per columnes cobertes d'una volta. Precioses escultures en forma de gerros i caps d'animals adornen els capitells. Al seu nord hi ha el campanar i la biblioteca. Dos *kachkars*, un d'ells de 1215, es poden veure a la façana.

També poguérem veure l'església de la Resurrecció, que és de principi del segle XIII, la de Sant Jaume i el refectori que va ser utilitzat pels soviètics com a magatzem.

Ruïnes de la Basílica de Yereruyk

HAGHPAT

El conjunt monàstic d' Haghpat també va ser fundat pels mateixos governants i a la mateixa època. El nom ve de *haghb* (fort) i *pat* (mur) i és un dels centres culturals i religiosos més importants d'Armènia, envoltat d'unes murades amb torres actualment en ruïna. L'església més gran és la catedral de Surb Nshan (Sant Senyal), construïda entre el 967 i el 991 amb la clàssica cúpula central sobre quatre impressionants columnes, mentre que un fresc a l'absis representa el Crist Pantocràtor. A l'est hi ha la capella de la Mare de Déu, del segle XIII, al sud l'església de Sant Gregori, de l'XI, i al nord l'atri més gran d'Armènia, construït el 1257 i anomenat Hamazasp. Aquí els no batiats seguien la litúrgia ja que no els estava permès l'entrada a l'església. Annexa a l'atri hi ha la biblioteca on va ser escrit i il·lustrat el cèlebre *Evangelí de Haghpat* entre molts altres manuscrits i en la qual sorprenen unes grans tines soterrades on els monjos guardaven les provisions. De la mateixa manera que a Sanahin, a l'època soviètica va servir de magatzem.

A l'exterior hi ha també diversos *kachkars*. N'hi ha un de 1273 que representa el Descendiment de Jesús amb Maria a la dreta i Sant Joan a l'esquerra, mentre que Josep d'Arimatea i Sant Nicodem estan al peu de la Creu.

Aquí vàrem tenir l'ocasió de saludar un petit grup d'armenis (o descendents d'ells) residents a Venècia i dirigits per un bisbe catòlic que ens convidaren a un breu i emotiu acte religiós ecumènic a l'església, conjuntament amb el capellà armeni.

Arrivada al Monestir de Geghard

Després del dinar continuarem el camí en direcció a la ciutat de Gyumri, on passarem la nit.

GYUMRI

El dia següent, el novè del nostre viatge, començarem la jornada fent un *tour* per la ciutat. Situada a 144 quilòmetres de la capital, actualment és capital de la província de Shirak i segona en importància d'Armènia després d'Erevan. És la històrica Kumari, que durant l'imperi rus va ser anomenada Aleksandropol i a l'època soviètica Leninakan, tot i que a la Primera República (1918-1920) ja va portar el nom actual. Compta amb uns 275.000 habitants. El 7 de desembre de 1988 va ser parcialment destruïda per un terratrèmol que matà 15.000 persones. La seua arquitectura de tova roja presenta grans avingudes, places i imponents construccions a l'estil rus soviètic; de fet és la ciutat que representa millor la influència que exercí la Federació Russa sobre Armènia. No obstant això, es considera la capital cultural del país.

Durant el passeig per la població tenguérem ocasió de visitar el Museu de Tigran Tsitoghdzian, que és un pintor armeni hiperrealista arrelat a Nova York. El seu estil és una combinació de tècnica clàssica amb tocs contemporanis. Les seues obres estan centrades en la idea que el món actual està experimentant un renaixement tecnològic. El seu interès radica a capturar l'efecte que fa el corrent constant d'informació amb el qual els mitjans de comunicació social ens bombardegen. La seua obra captura l'espectador i l'obliga a detenir-se i gaudir de la combinació de les tècniques del vell món amb les idees del nou.

YERERUYK

Després del dinar sortirem en direcció a la basílica de Yereruyk, o més bé, el que en queda. Està situada a uns 100 quilòmetres d'Erevan, al poble d'Anipemza i és un dels monuments més bells i representatius de l'arquitectura de l'època paleocristiana dels segles V i VI. Està formada per tres naus i presenta certa analogia amb l'estil constructiu sirià. Va ser destruïda en part per un terratrèmol al segle XVII però el que segueix en peu va ser inclòs a la llista provisional del Patrimoni de la Humanitat de la Unesco el 1995.

Temple de Garni

Va ser erigida a un altiplà prop del riu Akhurian que a la vegada és frontera amb Turquia. Quan es considera el que queda dels edificis que envolten la basílica, les sales subterrànies i el dipòsit d'aigua queda clar que, tot i la minsa informació que es disposa, al seu temps era el centre d'una comunitat religiosa ben desenvolupada. A l'actualitat es conserven parts dels murs originals, l'absis principal i dues portes a cada costat, així com part de la murada del nord. La façana oest disposa de dos finestrals amb diferents elements decoratius i a la part més alta una altra finestra il·luminava la nau principal. La decoració escultòrica feta amb la tècnica del baix relleu a l'arquitrau i capitells de l'absis i a la capçalera de les arcades representa una creu de Malta amb els quatre braços idèntics inscrita en un medalló.

Després de la visita a Yereruyk i seguint el camí d'Erevan, la nostra destinació d'aquell dia, férem una altra parada a la població de Talin, de la qual visitàrem la catedral.

TALIN

El poble de Talin està situat a la zona d'Aragatsotn (regió del Caucas) i té una població d'uns 3.700 habitants. L'interès que té, a més de la catedral, són unes espases de bronze que es varen trobar durant les excavacions arqueològiques i que estan datades

al segon mil·lenni aC. Una vegada allí visitàrem la catedral del segle VII. Es tracta d'una construcció feta de materials de colors obscurs que en general presenta el mateix estil d'altres edificis religiosos de la zona, com les també catedrals d'Ani i d'Aruch, de les quals la separen escassos quilometres. El conjunt presenta una petita església al seu costat. Tot seguit arribàrem de nou a Erevan.

GEGHARD

L'endemà al matí, després de l'esmorzar, sortirem a visitar el monestir de Geghard, a 35 quilometres al nord-est d'Erevan, a la província de Kotayq. Es tracta d'una construcció d'arquitectura única pel fet

Manuscrit exposat al Museu de Matenadaran

d'estar excavada a la roca al peu d'una muntanya a l'entrada de la vall d'Azat i envoltada per un profund barranc de gran bellesa natural. No es pot veure fins que s'arriba a un revolt del camí, i llavors apareix de sobte amb tot el seu esplendor. Sembla que va ser construït al segle IV per iniciativa de Gregori "l'Il·luminador" al lloc on encara avui hi ha una font de la qual surt aigua que es té per miraculosa, on ja hi havia un temple pagà. La Unesco la va incloure a la llista de Patrimoni Mundial de la Humanitat. El complex monàstic inicialment era anomenat Ayri-vank (monestir de la Cova), el nom actual de Geghard significa Monestir de la Llança en referència a la llança que el soldat romà Longinos clavà al costat de Crist en la Creu, la qual segons la tradició va ser portada a aquest indret per l'apòstol Tadeu, i actualment és a Echmiadzin. També s'hi conserven restes de fusta que segons la tradició són de l'Arca de Noè. L'església principal va ser construïda més tard, el 1215, i a les diferents altures que permet la roca adjacent a la principal varen ser excavades algunes altres dependències: a la part de baix dues petites esglésies i un atri, mentre que a la part de dalt un enorme atri mausoleu de quatre columnes. La cúpula té una inscripció on figura el nom del constructor Galdzak.

El conjunt està construït amb diferents nivells, com deim, però va ser saquejat i destruït pels àrabs al segle IX i més tard pels mongols, per Timur Lang (Tamerlà) i pels terratrèmols de 1127, 1679, i 1840. A la paret septentrional hi ha un relleu que és l'escut d'armes de la família Prochian; representa el cap d'un bou que té encadenats dos lleons, un a cada costat, i, més avall, una àguila que porta un anyell a les garres, conjunt que també fa al·lusió a l'Ascensió de Crist i a l'esperança de redempció de l'ésser humà, mentre que a la part meridional hi ha dos coloms que representen l'Esperit Sant.

GARNI

A continuació sortirem a visitar la propera fortalesa de Garni. Es tracta d'una localitat que actualment té uns 8.000 habitants descendents dels armenis de Makou (Iran) que els anys 1829 i 1830 varen ser traslladats a conseqüència del tractat russoiranià. El seu nom deriva del de Giarni, tribu ja existent a la zona des del segle VIII aC.

Entre els segles III i I aC la cultura armènia ja estava en un estat avançat. Va ser en aquella època quan va començar a rebre la influència grega, i

Grupo 1 a la Basilica de Yereruyk

Garni n'és un bon exemple. El centre de la fortalesa és el temple de planta rectangular, construït amb 24 columnes coronades per un frontó triangular a dues aigües, a l'estil hel·lenístic, i elevat sobre el terreny per una plataforma amb escalons, la qual cosa li presta una solemnitat particular. Físicament el terreny i el recinte de la fortalesa on hi ha el temple, el palau reial, l'església de Sant Sion, del segle VII, a més d'altres construccions, recorda la proa d'un vaixell que s'endinsa i domina el profund canó del riu Azad. Les excavacions arqueològiques permeten datar la construcció del temple al segle III aC. A la primera meitat del segle I dC va ser destruït per primera vegada pels romans. Segons la inscripció en grec que hi ha a la porta, va ser tornat a construir el mateix segle pel rei Tiridates I i consagrat al déu del sol Mithra.

La fortalesa de Garni va ser destruïda altres vegades i segles després pels àrabs, pels mongols i pels turcs, i fins i tot sofrí el gran terratrèmol de 1679 que va soterrar tot el conjunt arquitectònic, i va ser a les excavacions del segle XX (de 1968 a 1976) quan es va reconstruir el temple. Totes les pedres caigudes varen ser utilitzades i col·locades al seu lloc

sense cap excepció, mentre que els buits es varen omplir amb materials d'allí mateix, tal com s'havia fet en la construcció original. L'equilibri de les seues proporcions dóna al petit temple una gran impressió d'harmonia, però és la riquesa de la decoració el que obliga el visitant a observar amb atenció: no hi ha dos capitells idèntics.

A l'est del temple hi ha l'esmentada església de Sant Sion i més avall, quasi a la vora d'un enorme barranc sobre el riu, el que queda del palau reial.

A les excavacions també varen trobar el que havien estat uns banys romans del segle I dC, on hi ha un preciós mosaic fet de quinze colors diferents que representa peixos, criatures mitològiques i déus com Okéanos, Thalassa i Thetis.

A l'hora de dinar vàrem anar a un restaurant on poguérem veure la tradicional elaboració del pa armeni fet per unes dones assegudes mentre el pa es cou en uns forns excavats en terra

MUSEU DE MATENADARAN

A la tarda tornàrem a Erevan i vàrem anar a visitar el Museu de Matenadaran, també conegut per Institut Mashtots dels Manuscrits Antics. Dis-

Grup 2 a La Cascada

posa d'un dels fons més rics del món i està inscrit al Registre de la Memòria del Món des de 1997. Compta amb més de 17.000 manuscrits i devers 300.000 documents. La seua història comença al segle V relacionat amb la creació de l'alfabet armeni per Mesrop Mashtots l'any 405.

La riquíssima col·lecció abasta gairebé tots els aspectes de la cultura i les ciències antigues: història, geografia, filosofia, música, teatre, dret, medicina, matemàtiques i literatura. S'hi exposa el manuscrit més gran, escrit entre 1200 i 1202 i fet del cuir de 660 ovelles que pesa 27,5 quilos. Entre els tresors del museu trobam l'Evangelí anomenat de Llätzer, de 887, el d'Echmiadzin, de 989 i el més antic, fet amb quatre miniatures i tapes d'ivori, del segle VI.

S'hi conserven també més de 100.000 documents manuscrits dels segles XV al XIX com cartes, encíclics, etc. dels diferents Catholicós armenis. El Museu s'ubica a un pujol que domina la ciutat d'Erevan al final de l'avinguda Mesrop Mashtots. Una monumental escala porta a la famosa escultura

del creador de l'alfabet que dona nom a l'avinguda, juntament amb el seu deixeble Koryun. A l'esquerra de l'escultura es pot llegir la primera frase escrita amb l'alfabet armeni: "Conéixer la saviesa i els preceptes, saber les paraules dels genis".

La porta principal, feta de coure gravat, és impressionant, a cada costat hi ha les estàtues dels personatges més representatius de la cultura armènia.

L'alfabet va ser compost per 36 lletres, a les quals durant el segle XIII en varen afegir dues més. La seua creació va estar motivada per assegurar la traducció de la Bíblia, a la qual varen seguir les obres científiques, històriques, etc. S'inicià així una tradició literària de gran valor que té ja més de 1.600 anys des de la seua creació i és avui un dels fonaments de la identitat armènia.

El dia següent, l'onzè del nostre viatge, el varem passar íntegrament en trànsit cap a Eivissa via Moscou i Barcelona.

Grup 3 al llac Sevan